

Kateřina Štréblová Hronovská
Jiří Kupka
(editoři)

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY **HLEDÁNÍ CÍLŮ, MOŽNOSTÍ A PRAVIDEL**

České vysoké učení technické v Praze
2013

vědecká recenze:

doc. Ing. arch. Jan Mužík, CSc.

Ing. Kristina Molnárová, Ph.D.

Kateřina Štréblová Hronovská – Jiří Kupka
(editoři)

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY HLEDÁNÍ CÍLŮ, MOŽNOSTÍ A PRAVIDEL

Kniha byla vydána s podporou
Agentury ochrany přírody a krajiny České republiky.

České vysoké učení technické v Praze
2013

ISBN 978-80-01-05391-1

Obsah

Slovo úvodem

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

4

KULTURNÍ KRAJINA A ROZPOZNÁNÍ JEJÍCH HODNOT

Kulturní krajina jako obraz Božího řádu

P. Mgr. Pavel Liška

6

Metody identifikace komponovaných krajín

Ing. Lenka Kulišťáková, Ph.D.

12

Význam historických krajinných struktur na utváření krajinného rázu a identity krajín

doc. Ing. Peter Jančura, Ph.D.

28

Čimelice – proměny prostorové struktury kulturní krajiny a argumenty historického vývoje

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc., Ing. arch. Simona Švecová

42

Využití archivních map při identifikaci znaků krajinného rázu na příkladu Osovska

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D., doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

57

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY – PRAVIDLA, NÁSTROJE, ZKUŠENOSTI

Ochrana kulturní krajiny z hlediska památkové péče

Ing. arch. Karel Kuča

79

Aktuální metodika preventivního hodnocení krajinného rázu pro CHKO a její vazba na územní plánování

Ing. Vladimír Mikeš

85

Krajinářská studie Neředínského horizontu v Olomouci

Ing. arch. et Ing. Kateřina Štréblová Hronovská,

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D., doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

94

Zkušenosti s ochranou rázu kulturní krajiny ve správním území ORP Jihlava

Ing. Katarína Ruschková

109

„Krajinný ráz“ v judikátech Nejvyššího správního soudu

Ing. Jitka Kubová, Ph.D.

117

Slovo úvodem

Kulturní krajina České republiky je velmi rozmanitá a v různých oblastech typicky rázovitá. Její obraz je velmi různorodý tak, jak proměnlivé jsou přírodní podmínky jednotlivých krajín a jak rozmanitý historický vývoj ovlivnil jejich obraz. Zcela základní odlišnost obrazu krajiny vytváří výrazná odlišnost typů krajiny, daných geomorfologickými a biogeografickými podmínkami. Kontrast sníženin, rovinatých poloh a pahorkatin vůči okrajům horských a vrchovinných celků vytváří v krajinné scéně silnou působivost. Vizuelní atraktivností vyniká ráz otevřených zemědělských krajín se vzdálenými lesnatými horizonty, nížiny velkých řek s dominantami svědeckých vrchů, upravenost této starobylé hospodářsky využívané krajiny s dominantami kostelů, zámků a hospodářských dvorů, stejně jako velká členitost krajín v pahorkatinách s velkou bohatostí nelesní zeleně a s členitostí lesních porostů a s dochovanými stopami historického členění zemědělských plužin. Velká členitost georeliéfu, maloplošná struktura a drobná mozaikovitost krajiny spolu s harmonií zástavby a krajinného rámce vytváří jedinečné krajinářsko-estetické hodnoty v podhorských a horských polohách. V takových krajinách převládá zpravidla úměrné měřítko odpovídající kultivované kulturní krajině se zemědělským hospodařením, přizpůsobeným členitému reliéfu.

Mnohé krajiny se vyznačují v určitých místech silnou identitou – spojením výraznosti obrazu krajiny s přítomností stop historického vývoje krajiny a osídlení. Jsou to krajiny s místy významných (často tragických válečných) událostí, se silným kulturním významem, se siluetami, které mají symbolický význam. Zvláště zajímavé jsou kulturní a historické hodnoty krajiny v komponovaných krajinářských úpravách, vycházejících jak z užitkových požadavků, tak ze záměrů ideových, a symbolických, ale také ze vztahu ke krajině a k jejím přírodním, symbolickým i estetickým hodnotám. Bývají zde přítomny i významné kulturní dominanty. Proto patří některé z těchto krajín k nejvýraznějším symbolům krajiny České republiky nebo jednotlivých regionů. Péče o kulturní historickou krajinu ze strany památkové péče, ochrany přírody krajiny i ze strany obcí, jednotlivců a odborných institucí pomáhá krajinné hodnoty zachovávat a rozvíjet. K tomu má přispět i tato publikace, vzniklá jako kolektivní monografie odborníků, kteří se kulturní krajině a jejímu rázu věnují z různých pohledů.

Ivan Vorel

KULTURNÍ KRAJINA A ROZPOZNÁNÍ JEJÍCH HODNOT

Kulturní krajina jako obraz Božího řádu

(Cultural Landscape as an Image of the Divine Order)

Pavel LIŠKA

Péči o přírodu a utvářením životního prostředí (včetně mezilidských vztahů) v intencích Stvořitele člověk naplňuje své dějinné poslání, zdokonaluje se ve svém lidství a ve svobodném a chtěném společenství s Ním nachází svou budoucnost.

Chtěl bych zde nabídnout pohled věřícího člověka a kněze na danou problematiku. Bude to pohled z jiného úhlu, než jaký je při podobných příležitostech obvyklý, ale věřím, že pro čtenáře bude obohacením. Různé úhly pohledu totiž umožňují vnímat zkoumaný předmět plasticky a dávají více vyniknout jeho kráse!

Všichni známe biblický příběh o stvoření (Gn 1,1-2,4a) – nádherné hexahemeron, které básnickým způsobem vypovídá o kráse světa, jeho smysluplnosti a účelném uspořádání. Každý „den“ vrcholí chválou: „*Bůh viděl, že je to dobré.*“ ... „*Bůh viděl všechno, co udělal, a hle – bylo to velmi dobré.*“ Hotové dílo pak Stvořitel předal člověku, kterého obdařil rozumem a svobodnou vůlí, a svěřil mu jeho dokončení: „*Plod'te a množte se, naplňte zemi a podmaňte si ji! Vládněte nad mořskými rybami, nad nebeskými ptáky i nade všemi živými tvory, kteří se pohybují po zemi.*“ (Gn 1,28). A celý příběh končí konstatováním: „*Sedmého dne Bůh skončil své dílo, které udělal, a přestal sedmého dne s veškerou prací, kterou vykonal.*“ (Gn 2,2).

To můžeme chápat dvojím způsobem:

1. staticky – jako by řekl: „*Tady to máš, je to tvoje, dělej si s tím, co chceš*“ – a dál se o to nestaral. Pak by záleželo jen na člověku, na jeho libovůli, co z toho vytvoří, jakým směrem to povede.

2. dynamicky – uvedl do stvoření nový prvek – lidský rozum a svobodu, pozval člověka ke spolupráci a pokračuje v díle jeho prostřednictvím. Stáhl se do pozadí, aby mu poskytl dostatečný prostor pro uplatnění jeho vlastních tvůrčích schopností (dal mu plnou důvěru), ale neztratil o dílo zájem. Když je třeba, zasáhne (pomůže, nově nasměruje). Člověk se učí znát a chápat jeho plán, ztotožňuje se s ním (bere ho za svůj), prací na něm rozvíjí své schopnosti a inteligenci, zdokonaluje se a stále více se ponořuje (zcela svobodně) do hloubky vztahu s ním. Vzorem jsou vztahy osob Nejsvětější Trojice (srv. křesťanské učení o jednom Bohu ve třech osobách).

Známý římský teolog českého původu, nedávno zesnulý kardinál Tomáš Špidlík, jednou toto téma rozvíjel v rozhovoru s poutníky v Sixtinské kapli ve Vatikánu pod nádhernými Michelangelovými freskami (31. října 2012 uplynulo 500 let od jejich dokončení). Připomněl slavný americký film režiséra Carola Reeda z roku 1965 *The Agony and the Ecstasy* (česky: Ve službách papeže), ve kterém hrál Charlton Heston Michelangela Buonarrotiho a Rex Harrison papeže Julia II., a řekl: „*Všimněte si: umělec načrtne skicu a jeho pomocníci/žáci obraz dokončují. Mistr nad nimi bdí, když je dílo podle jeho představ, pochválí, ale také je častokrát nechá celé předělat, protože neodpovídá jeho záměrům. Tak Bůh jedná s námi lidmi pro naše dobro.*“

Biblická tradice se vždy přikláněla k této druhé variantě. Nepřestávala člověka povzbuzovat, aby se snažil poznat Boží záměr, ptal se po něm a přijal ho za svůj. Aby na svůj úkol nerezignoval. Celé Písmo svaté je vyprávěním o tom, jak se mu dařilo či nedařilo Boží poslání naplňovat – na rovině materiálních dober (např. ochrany a kultivace přírody), i v oblasti vztahů (na rovině společenské) a v oblasti uspořádání vlastního nitra (na rovině psychologické a duchovní). To spolu úzce souvisí. Populární anglický spisovatel C. S. Lewis (Letopisy Narnie, aj.) uvedl ve svých Hovorech (v britském rozhlasu během druhé světové války) pěkný příklad na toto téma: přirovnal život společnosti ke hře orchestru. Aby byla úspěšná, musí být splněny tři podmínky: každý jednotlivý nástroj musí být správně naladěný, hudebníci musí respektovat dirigenta a řídit se jeho pokyny (zachovávat stanovené tempo a rytmus, ve správnou chvíli nasazovat) a orchestr musí hrát skladby vhodné pro danou příležitost – ne při svatbě smuteční pochody a na pohřbu valčíky. Stačí, aby jedna z podmínek splněna nebyla, a celé úsilí přijde vniveč.

Slovo kultura má stejný slovní základ jako slovo kult, kterým označujeme veřejnou (společně prokazovanou) bohopoctu. Je jím latinské sloveso *colō* (*colere, coluī, cultum*) – pěstovat, vzdělávat, hledět si něčeho, dbát na něco, opatrovat, chránit, šlechtit.

Kultivovat tedy znamená vzhlížet k něčemu, co nás přesahuje, co je větší než my, krok za krokem to odhalovat, stále lépe chápat a uvádět do života.

Jaký je tedy Boží plán? Máme jen skicu, jen určité linie, ale postupně ho odhalujeme čím dál víc. Nejsme otroky/stroji, kteří/které bezmyšlenkovitě vyplňují předem daná schémata. Jsme spoluvůrci! Naše inteligence a svoboda jsou nástroji, se kterými se počítá! Stavíme na odkazu našich předků, postupně ho rozvíjíme, přidáváme vlastní invenci a zkušenosti, abychom předali dílo potomkům v takové podobě, na kterou by mohli navázat (nemuseli ho odstranit a začít znovu od začátku).

Církev si právě v těchto dnech připomíná 50. výročí zahájení II. vatikánského koncilu (1962-1965). Proběhl v atmosféře určité společenské euforie té doby: překonáním „Karibské krize“ vzrostl ve společnosti pocit bezpečí, zrodilo se hnutí hippies, vypukly studentské bouře na západoevropských univerzitách, které byly namířeny proti

společenským konvencím a pokrytecké morálce a bouraly všechna možná tabu; v naší zemi tato atmosféra vyvrcholila známými událostmi „Pražského jara“ v roce 1968. I když byl připravován dlouho před tím (papež Pius XII. o něm uvažoval už od skončení druhé světové války) a s těmito událostmi přímo nesouvisel, přesto se ta atmosféra na jeho průběhu i výsledcích podepsala. K našemu tématu se vyjadřuje zejména ve třetí kapitole konstituce *Gaudium et spes* (Radost a naděje), v článcích 33-36:

33. ... *Církev nemá sice vždycky ihned po ruce odpověď na každou jednotlivou otázku; snaží se však spojit světlo zjevení se zkušenostmi všech odborníků, aby se tak osvětlila cesta, kterou lidstvo teprve nedávno nastoupilo.*

34. *Pro věřící je toto jisté: Lidská individuální i kolektivní činnost, čili ono nesmírné úsilí, jímž se lidé snaží během staletí zlepšovat své životní podmínky, uvažuje-li se samo v sobě, je ve shodě s Božím záměrem. Člověk, stvořený k obrazu Božímu, dostal totiž příkaz podmanit si zemi se vším, co je na ní, a spravovat svět spravedlivě a svatě, a uznáním Boha, Stvořitele všeho, sám sebe i celý vesmír přivést k němu, aby tak podřízením všech věcí člověku bylo velebeno jméno Boží na celé zemi.*

To se též týká obvyklých každodenních prací. Neboť mužové a ženy, kteří vydělávají na živobytí sobě i rodině a svou činnost konají jako vhodnou službu společnosti, mohou být právem přesvědčeni, že svou prací pokračují v díle Stvořitelově, jsou na prospěch svým bratřím a svým osobním přičiněním přispívají k uskutečnění Božího úradku v dějinách.

Křesťany tedy vůbec nenapadá, aby stavěli proti sobě díla, která vytvořili lidé svým důvtipem a silou, a Boží moc, jako by rozumový tvor byl soupeřem Stvořitele; spíše jsou přesvědčeni, že vítězství lidského pokolení jsou znamením velikosti Boží a plodem jeho nevýslovného úradku. Čím více však roste moc lidí, tím více se rozšiřuje odpovědnost jak jednotlivců, tak kolektivů. Z toho je patrné, že křesťanské poselství neodvrací lidi od budování světa, ani je nedohání k zanedbávání blaha svých bližních, ale spíše je k tomu zavazuje povinností ještě přísnější.

35. *Jak lidská činnost z člověka vyvěrá, tak k němu i směřuje. Když člověk pracuje, nemění jenom svět a společnost, ale zdokonaluje i sám sebe. Mnohému se přiučí, rozvíjí své schopnosti, vychází ze sebe a překonává se. Takový růst, je-li mu správně rozuměno, je vzácnější než vnější bohatství, které lze nashromáždit. Člověk má větší cenu pro to, co je, než pro to, co má. Podobně i všechno, co lidé dělají pro dosažení větší spravedlnosti, širšího bratrství a lidštějšího uspořádání společenských vztahů, je cennější, než technické pokroky. Tyto pokroky mohou totiž poskytnout k povznesení člověka jakoby látku, avšak samy ze sebe ho uskutečnit nemohou.*

Toto je tedy zásada pro lidskou činnost: aby byla v souladu s pravým dobrem lidského pokolení a ponechala jednotlivému nebo ve společnosti žijícímu člověku možnost pečovat o své celkové povolání a naplnit ho.

36. *Zdá se však, že mnoho našich současníků se obává, že příliš těsné spojení mezi lidskou činností a náboženstvím by bylo na překážku autonomii lidí, kolektivů i věd.*

Rozumíme-li autonomii pozemských skutečností to, že stvořené věci i samy kolektivy mají vlastní zákony a hodnoty, které člověk má postupně poznávat, jich používat a je pořádat, pak taková autonomie je požadavek naprosto oprávněný, a nejen že ho vymáhají lidé naší doby, ale je to i shodné s vůlí Stvořitele. Patří to k samému pojmu stvoření, že všechny věci dostávají svou vlastní stálost, pravdivost, hodnotu, vlastní zákony i uspořádání; na to na všechno člověk musí mít ohled a přiznat jednotlivým oborům vědy a techniky vlastní metody. Když se tedy provádí soustavné bádání ve všech vědních oborech skutečně vědecky a podle mravních zásad, nebude nikdy ve skutečném rozporu s vírou, protože věci vezdejší i věci, které jsou předmětem víry, pocházejí od jednoho a téhož Boha. Ano, kdo se snaží pokorně a vytrvale zkoumat záhady skutečnosti, je, třeba i nevědomky, jakoby veden Bohem, který udržuje všechny věci a působí, aby byly to, co jsou.

Rozumí-li se však slovům „autonomie časných skutečností“ tak, že stvořené věci nejsou závislé na Bohu a že jich člověk může používat beze vztahu ke Stvořiteli, pak každý, kdo uznává Boha, cítí, jak takové názory jsou mylné. Vždyť tvor se bez Stvořitele ztrácí. Ostatně všichni věřící, jakéhokoliv náboženského vyznání, slyšeli vždycky v mluvě tvorstva jeho hlas a projev. Ano, zapomenutím Boha sám tvor se stává nejasným.

Dnes se Církev k těmto textům znovu vrací, tentokrát ve zcela jiné atmosféře (v době kdy euroatlantická „křesťanská“ civilizace přestává být určující silou světového dění, uprostřed ekonomické krize a ohrožení nejrozumnějšími hrozbami – od přírodních katastrof, způsobených klimatickými změnami, přes různá technická selhání a zdravotní rizika, až k různým nezvládnutým emocím a společenským pnutím, která jsou potenciálním zdrojem jak teroristických akcí, tak válečných konfliktů), intenzivně je studuje a hledá v nich zdroj k inspiraci dalšího možného vývoje.

Zaznívají tu důležitá slova:

Pokora (před Bohem, vzhledem k úkolu, který člověk má v řádu stvoření). Naši předkové věděli, jaké je jejich postavení v řádu přírody. Aby na to nezapomínali, stavěli si v krajině „mementa“ – znamení Boží přítomnosti (kříže, kapličky, Boží muka...). U nich se zastavili, smekli, pokřičovali se a šli zase dál. Uvědomovali si, komu se ze své činnosti odpovídají. Víra pro ně nebyla jen přidanou hodnotou, ale integrální součástí života. Mnoho lidí – pokud se dnes ještě modlí – se snaží, byť ve vši úctě, přesvědčit Boha, aby dělal to, co chtějí oni – chránil je a jejich blízké, zajistil zdar jejich aktivitám, pomohl vyřešit to, s čím si sami nevědí rady – místo, aby se dali k dispozici pro to, co chce On.

Skromnost. Brali si, co potřebovali k životu, ne víc. Hospodařili (řečeno účetnickým slangem) na „černou korunu“. Příroda byla pro ně zdrojem obživy, nikoli zdrojem zbytečného obohacení.

Odpovědnost. Věděli, že život člověka je vázán na udržení stavu přírody. Měli smysl pro funkci krajiny (zajistit obživu, udržet vodu, stabilizovat klimatické podmínky). Dnes se snažíme zajistit stabilitu těchto funkcí systémem regulací. To je sice nezbytné – ale je třeba zároveň kultivovat cit člověka pro odpovědnost, učit se přijímat odpovědnost, která přesahuje osobní zájem jednotlivce.

Dovolte mi zakončit toto zamyšlení citátem z projevu papeže Jana Pavla II. k účastníkům konference o životním prostředí a zdraví v Římě 24. 3. 1997:

*„Moderní doba s sebou přinesla vzrůstající schopnost člověka zasahovat do přírody a pozměňovat ji. Záměr dobývat a vytěžovat zdroje převládl a nabyl agresivní podoby a dnes dospěl tak daleko, že ohrožuje samotnou hostitelskou kapacitu životního prostředí. Prostor pojímaný jako **zdroj** ohrožuje životní prostředí jako **domov**. Kvůli mocným transformačním prostředkům, které nabízí technická civilizace, jsme dospěli, jak se zdá, ke kritickému bodu vztahu mezi člověkem a životním prostředím“*

„Pokud současné lidstvo dokáže propojovat nové vědecké možnosti s pevnými etickými zásadami, pak bude jistě schopno rozvíjet životní prostředí jako domov i jako zdroj ve prospěch člověka a všech lidí, bude schopno odstranit příčiny znečištění, zajišťovat hygienické a zdravé podmínky jak pro malé skupiny lidí, tak pro hustě zabydlené oblasti ... Předpokladem toho je, že převládne etika respektu k životu a k lidské důstojnosti, k právům dnes žijících lidských pokolení i těch, která přijdou v budoucnosti.“

Throughout the course of the centuries, men have labored to better the circumstances of their lives through a monumental amount of individual and collective effort. To believers, this point is settled: considered in itself, this human activity accords with God's will. For man, created to God's image, received a mandate to subject to himself the earth and all it contains, and to govern the world with justice and holiness; a mandate to relate himself and the totality of things to Him Who was to be acknowledged as the Lord and Creator of all. Thus, by the subjection of all things to man, the name of God would be wonderful in all the earth. (GS 34)

Literatura:

- (1) DRUHÝ Vatikánský sněm (1983). *Dokumenty*. Řím: Křesťanská akademie.
- (2) *Kompendium sociální nauky církve* (2008). Kostelní Vydří: KNA.
- (3) *Pentateuch*. Český katolický překlad (2006). Kostelní Vydří: KNA.
- (4) ŠPIDLÍK, Tomáš (1991). *K vyšším věcem jsem se narodil*. Praha: Alverna.
- (5) TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1990). *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad.
- (6) TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1967). *Místo člověka v přírodě*. Praha: Svoboda.

(Foto: J. Kupka)

Kontakt:

P. Mgr. Pavel Liška

Římskokatolická farnost Netolice, Staré Město 190, 384 11 Netolice,
e-mail: pliskapavel@tiscali.cz

Metody identifikace komponovaných krajín

(Methods Of Identificating Designed Landscape)

Lenka KULIŠŤÁKOVÁ

Tento článek shrnuje kroky, kterými je možné potvrdit či vyvrátit, zda vybraná krajina nebyla v určité etapě svého historického vývoje komponována. Společně s vymezením pojmu a základními vlastnostmi komponovaných krajín jsou shrnuty signifikantní znaky, které mohou krajinnou kompozici identifikovat na historických i současných mapách běžně dostupných na internetu. Mimo specifické rozborů je možné využít při analýzách charakteristik nástrojů a modelů GISových programů. Následně jsou definovány základní charakteristiky komponovaných krajín, způsoby hodnocení kompoziční skladby, kvalitativního stavu kompozičních prvků, celistvosti a zachovalosti krajinné kompozice s definováním základních principů, které mohou vést k jejich budoucímu zachování.

1 Úvod

Komponované krajiny byly prvně definovány výborem UNESCO v roce 2008. Komponované krajiny představují specifický typ kulturní krajiny, který byl navržen a vytvořen záměrně člověkem. UNESCO zahrnuje do těchto typů kulturní krajiny zahrady, parky a rozsáhlé krajinné kompozice. Přičemž zahrady a parky se většinou těší zájmu veřejnosti, památkové péče, ochrany přírody. Komponované krajiny unikají zájmu nejen veřejnosti, ale také státní správy a mnohdy bohužel i projektantů územních plánů, a to i přesto, že jejich vlastnosti často souvisejí s vizuální kvalitou prostoru, *geniem loci* a celkovou atraktivitou a identitou místa.

2 Vymezení pojmu komponovaná krajina

Pojmenování komponovaná krajina se v posledních letech často objevuje a skloňuje ve všech pádech, v souvislosti s krajinou barokní. Přestože je toto spojení opodstatněné, neznamená, že jsou komponované krajiny spjaté pouze s pobělohorským obdobím a každá krajina s barokními prvky je krajinou komponovanou.

V odborných kruzích jsou komponované krajiny nazývány také jako urbanizovaná, architektonizovaná (1) či komponovaná architektonizovaná krajina, záměrně koncipovaná krajina (2), rozsáhlý krajinný celek nebo historický krajinný celek (3). Přestože sémantika prvních pojmů inklinuje primárně spíše k prostorově plošně reorganizovaným krajinám, komponované krajiny je možné vnímat i mnohem obšírněji. V anglicky mluvících zemích

se užívá termín *designed landscape*, v některých případech pak, ne zcela správně, *composed landscape* nebo *composing landscape*.

Porozumění významu a utváření komponovaných krajín v historii, stejně jako rozeznání jejich určujících hodnot a prostorových, estetických i symbolických souvislostí, úzce souvisí s identifikací a vymezením tohoto specifického typu kulturní krajiny v krajině dnešní doby.

Z etymologického hlediska vychází termín ze slov *komponovat* a *krajina*.

Pojmenování krajina je užíváno v mnoha vědních disciplínách. Multidisciplinarita uplatnění pojmu tak velmi ovlivňuje sémantický rozsah jeho interpretace i logiku prostorového vymezení. Z etymologického hlediska vychází slovo krajina z všeslovanského slova „*kraj*“, s významem lem nebo okraj. I v kontextu dnešní doby, dodává Sádlo, „...*je to území na kraji. [...] krajina je nám vzdálena a tvoří kontext toho, co je nám blízké [...]*“ (4).

Jedním z pohledů na vymezení krajiny je Sádlova teorie „krajiny jako interpretovaného textu“, v níž každá dílčí složka „čte“ krajinu jinak, což vede k rozdílnému chápání jejího kontextu i měřítka (5). V konečném důsledku se uvažovaný prostor může pohybovat „*od velikosti Severní Ameriky až k teráriu*“. Multidisciplinarita uplatnění pojmu předurčuje vlastní, danému oboru vyhovující definici krajiny, specifikující její prostorové vymezení. Příkladem užití termínu krajina v diametrálně odlišných oborech může být básnické chápání paměti jako té „*nejsoukromější krajiny*“ (6) nebo medicínský popis lidského těla s krajinou břišní či pánevní atp.

Krajinu člověk vnímá všemi svými smysly a její hranice je pak nejčastěji chápána skrz vizuální počítky a individuální percepci, ovlivněnou celou řadou nejrozličnějších faktorů. Jako něco čistě smyslového popisuje krajinu Čihařová, podle které krajina „*vzniká*“, na rozdíl od přírody, až „*[...] ve styku se smyslovým vnímáním*“ (7). Což představuje zcela protistojný pohled, v kontextu etymologického základu slova „*kraj, okraj*“. Krajina a její nejrozličnější interpretace odráží nejen pestrost mnohooborového užití, ale i proměnu jejího významu a vnímání v čase.

Prostorové vymezení krajiny tedy není jednoduché a je úzce spjato s oborovým vnímáním, úhlem pohledu, účelem vymezení i časoprostorovým měřítkem. Otázkou zůstává, zda je vůbec možné něco tak komplexního, jako je krajina, jasně vymezit. Výstižně to vyjádřil Jančura a kol., který považuje krajinu za něco nedělitelného, a tedy neohraničitelného (8). Každá krajina je propojena se sousedními krajinami a ostré hranice, kterými je vymezována, jsou jen naší pomůckou, abychom jí dokázali porozumět. Hranice mezi krajinami nemohou být ostré, protože její jednotlivé vlastnosti se do sebe navzájem prolínají.

Hranice je tedy dána předem určenými kritérii, vycházejícími z potřeby konkrétní krajiny ohraničit. V případě krajín komponovaných je možné pokládat za kritérium

prostorového vymezení vlastnosti krajinné kompozice – hranice je spoluurčena krajinnou kompozicí a velikostí území, jehož charakter ovlivňuje, případně se v něm vizuálně projevuje. S ohledem na prostorové vymezení krajiny může být měřítko velmi rozdílné, důležitá je v tomto směru sémantika procesu „komponování“, pochopení geneze území, rozpoznání jednotlivých entit a rysů kompozice a jejich souvislostí.

Termín kompozice vychází z latinského základu slova *compositio*, označujícího skladbu, sestavení, ale také dohodu a smíření (9). Kompozice je utvářena nejrůznějšími entitami, které mohou mít různorodý charakter a projev, přičemž kompozice formuluje jejich vzájemnou spojitost a vytváří z nich jednotný celek. Z tohoto pohledu vyjadřuje kompozice souvislost mezi minimálně dvěma kompozičními prvky. Znamená to tedy, že kontextové minimum kompozice je formováno minimálně dvěma entitami (vlastnostmi, jevy) a jejich vzájemným vztahem.

V kontextu tvorby je výraz „komponovat“ významově spojen s promyšleným skládáním, „skládáním not do nové melodie“ (10), skládáním krajinotvorných prvků v krajině do nového obrazu. Podstatná je logika tvorby krajinné kompozice, která nevychází primárně z utilitárních funkcí prostoru, ale z jakéhosi vyššího smyslu, který do něj chce člověk vnést – je to smysl pro krásu, vesmírný řád, mystiku. Člověk tak z krajiny vytváří prostor interpretace a demonstrace svých myšlenek, postojů a sdělení. Liechtensteinové tvorbou Lednicko-valtického areálu prokazovali své postavení ve společnosti, Schlikové úctu k Panně Marii, řimovští cisterciáci význam oběti Ježíše Krista.

Vymezení sémantické i prostorové hranice komponované krajiny je velmi komplikované, nehledě na to, že součástí mnohých krajinných kompozic jsou často vzdálené pohledové dominanty, akcentované pomocí průhledů, trasování cest a promyšleného otvírání pohledů a scén. Na znakové hladině pak může být komponovaná krajina propojena s místy vzdálenými i tisíce kilometrů. Příkladem mohou křesťanské stavby, které vycházejí z tvarosloví jeruzalémských originálů a jsou tak s nimi symbolicky propojeny.

3 Charakteristiky komponovaných krajin

S ohledem na vznik komponovaných krajin lze krajinou kompozici chápat na dvou úrovních. První je kompozice vnější, vyjádřená na fyzicko-geografické a prostorotvorné úrovni, a druhá je kompozice vnitřní, která dílo utváří na abstraktní rovině a je dána myšlenkovou náplní, duchovním významem, ale i pohnutkami, které vedly k jejímu vzniku. Celistvost komponované krajiny tak není dána pouze fyzickými skladebnými částmi, ale také obsahem, často naznačeným symbolicky.

Krajinná kompozice je formována pomocí dílčích prvků kompozice, které jsou mezi sebou navzájem propojeny předivem vztahů na nejrůznější úrovni, čímž vytvářejí jednotný celek – jednotný obraz.

Z pohledu celistvosti a charakteru krajinné kompozice není možné opomenout vlastnosti okolní krajiny, které, byť byly dány přírodními podmínkami nebo přirozeným vývojem, tvořily nedílnou součást kompozice.

Vzájemným srovnáváním a doplňováním poznatků získaných z mapových podkladů, literárních pramenů a archivních zdrojů je možné popsat charakteristiky komponované krajiny, jak z pohledu její skladby, tak historického vývoje.

Krajinná kompozice je složena z dílčích prvků kompozice, které lze obecně rozdělit na bodové, liniové a plošné.

Kompoziční body

Kompoziční body mají ve skladbě krajinné kompozice nejčastěji charakter dominant na nejrůznější významové úrovni. Svým charakterem přitahují pozornost a tvoří akcenty krajinných vazeb. Patří sem nejčastěji zámky, kostely, kaple, kláštery, letohrádky apod. Kompozičními body mohou být, mimo jiné, i významná vyhlídková místa, která se výrazně prostorově neprojevují, avšak jsou nepostradatelné z pohledu vnímání krajinné kompozice, neboť jejich poloha byla většinou důmyslně vybírána.

Kompoziční body mají v krajinné kompozici význam určitých center nebo prostorových uzlů, od kterých se kompozice odvíjí nebo ke kterým směřuje.

Kompoziční linie

Kompoziční linie představují prostorové spojnice mezi dílčími body a plochami kompozice. Jejich význam spočívá v zajištění celistvosti komponované krajiny a ve vyjádření hlavních prostorových souvislostí a vztahů mezi dílčími prvky kompozice.

Kompoziční linie mohou mít charakter fyzických, vizuálních, symbolických nebo kombinovaných vazeb (os).

Fyzické kompoziční vazby vytvářejí podstatu hmotného základu kompozice a jsou nejčastěji tvořeny cestami, alejemi, lesními průseky, komponovanými průhledy, pohledy (nadhledy, podhledy). Tyto vazby mohou mít charakter přímých (zejména baroko a klasicismus), ale i vinutých linií (romantismus).

Vizuální kompoziční vazby definují kompoziční vztahy na percepční úrovni. Jsou jedním ze základních vlastností krajinné kompozice, protože se výrazně podílejí na jejím smyslovém vnímání.

Předpokladem plné funkčnosti vizuálních vazeb není pouze pohledová spojitost, ale také existence vyhlídkových míst a pohledových ukončení. Tato ukončení mohou být dána jak konkrétními stavbami, tak pohledem do nekonečna (do nebe).

Vizuální vazby byly záměrně komponovány jak z významných kompozičních míst, tak z vyhlídkových tras (příkladem mohou být kočárové cesty) nebo z tzv. bran (přístupové místo, ze kterého se území otevírá pohledům). Záměrně formované vizuální vztahy byly vedeny jak na konkrétní objekty, tak umožňovaly vnímání celé krajinné scény (např. vnímání panství jako celku). V krajině byly často pohledové vazby fixovány lesními průseky a přímými alejemi (baroko, klasicismus) nebo komponováním jednotlivých porostů (romantismus), ve městech pak charakterem urbanistické struktury sídla (průhledy) – takovéto linie jsou kombinovanými kompozičními vazbami vizuálního i fyzického charakteru. Čistě vizuální vazby jsou založeny na přirozené dominanci sledovaného objektu (pohled) v rámci otevřené krajinné scény (př. pohled na mikulovský zámek ze Svatého Kopečku a naopak, pohled na Pražský hrad z nábřeží Vltavy).

Symbolické kompoziční vazby jsou spojeny s obsahovou náplní kompozice. Představují kompoziční vztahy na znakové úrovni, vyjadřují skryté souvislosti a utvářejí krajinou kompozici v duchovní rovině. Vznik symbolických vazeb předpokládá asociativní myšlení tvůrce a odhalení těchto vazeb vyžaduje znalost užitého znakového jazyka. Pro pochopení a rozkrytí obsahu kompozice jsou nezbytné vědomosti o místě, jeho historii a o dějích, které se v daném prostoru odehrály.

Příkladem symbolické sakrální vazby jsou svaté kopce, křížové cesty, které svým tvaroslovím symbolicky odkazují na jeruzalémské originály.

Specifickým příkladem kompozičních vazeb jsou periodicky se opakující vztahy, spojené s astronomickými jevy a časem. Vnímání takovýchto prostorových principů je podmíněno postavením a pohybem nebeských těles v rámci roku (slunce, měsíce, výrazných planet a hvězd). Tyto zákonitosti byly hojně využívány v předkřesťanských úpravách, ale jsou spojeny i s pozdějšími záměrně komponovanými krajinami. Příkladem je kompozice na Frýdlantském panství Albrechta z Valdštejna. Velkolepá barokní osa je v prostoru fixovaná nejen čtyřřadou alejí a dominantami staveb a výrazných vrchů, ale také východem a západem slunce v době rovnodennosti. Na detailnější úrovni byly principy orientace nejen vůči světovým stranám, ale také vůči slunci, uplatňovány při stavbě kostelů. Oltář kostela byl již od středověku orientován na východ, případně v ose kostela vycházelo slunce v den svátku patrona, kterému byl objekt zasvěcen.

Kompoziční plochy

Prostorově rozsáhlé celky krajinné kompozice, které jsou vůči svému okolí často jasně vymezeny fyzicky (ohradní zeď, kanál, příkop apod.), vizuálně (vizuálně uzavřený krajinný celek; například lednická rybníční soustava s chrámem Appolo, Rybníčním zámčkem, Třemi graciemi a Hraničním zámčkem v Lednicko-valtickém areálu) nebo symbolicky (ztvárnění příběhu v krajině jedinečnou skladbou kompozičních prvků). Tvoří samostatný kompoziční celek, který je formován vlastní kompoziční myšlenkou, zároveň však mohou být součástí mnohem rozsáhlejší krajinné kompozice.

Mezi plošné kompoziční objekty je možné zařadit zámecké zahrady, obory, bažantnice, lesní celky, rybníky a rybniční soustavy, svaté hory, poutní areály, lázeňské parky, atd.

4 Identifikace komponovaných krajín

4.1 Základní rozbor

Cílem základních rozborů je, za využití běžně dostupných dat, dokázat zanalyzovat vybranou krajinu a posoudit zda v sobě nese, či nenese prvky historických krajinných úprav. Mezi základní podklady patří historické (mapy 1. – 3. vojenského mapování, mapy Stabilmního katastru, mapy pozemkového katastru, historické letecké snímky) i současné mapy (letecké snímky a ortofotomapy, turistické mapy, základní mapy), literatura k vybranému území a historická vyobrazení.

Prvotním signálem možné existence historické krajinné kompozice jsou nejčastěji hmotné stopy – dochované, ale i zaniklé historické prvky, jejich vzájemná skladba, specifické postavení nebo vedení (u cest) v krajině, apod.

Mezi hmotné jevy, které bývaly s komponováním krajín spojeny, patří: zámek (zkratka nebo název uváděný obvykle na mapách: *Schloss, Schloß, Sch., Schl., zámek*), klášter (*Kloster, Closter, Cloft*), kostel (*Kirchen*), letohrádek (*Lust Schl., Lusthaus*), lovecký zámček (*Jägd Schlössel, Jagd Sch.*), lázně (*Badhaus, Bad*), voluptuární objekty, votivní a memoriální objekty (*obelisky, památníky, altány, chrámky - Templ apod.*), drobné sakrální objekty (*kaple – Kapelle, Cappelle; boží muka – Martersäule*; poklony, kříže – *Kreuz*, sochy svatých – *Statue*), hrobka (*Beerdigungsplatz*), loreta (*Loretto, Lorette*), stromový rondel. Mezi liniové znaky, které je potřeba dále sledovat se řadí vodní kanály, křížové, pašijové, mariánské cesty a cesty zasvěcené, lázeňské cesty. Liniové prvky, které mohou, ale nemusí mít souvislost se záměrným komponováním prostoru: stromořadí, aleje (*Alee*), cesty a lesní průseky. Mezi plošné znaky se řadí zámecká zahrada (*Gärten, Ziergärten, Englische garten, Anlagen*), poutní areály, svaté vrchy a svaté hory (*Heiligenberg, Heil Berg, Heilige Berg, Heilige B., Heiliger B.*), Kalvárie (*Calvaria, Calvariaberg, Calvarien B., Kalvarienberg*), bažantnice (*Fas Gart, Fasangarten, Fasan Garten, Faf Gart, Fasanengarten*), rybniční soustavy a rybníky (*Teich, See, T., rybník*) a obory (*Theirgarten, Tier Gart., Tiergarten, Obora, Wobora*).

4.2 Speciální rozbor

Speciální průzkumy a rozbor jsou dalším potřebným krokem, v případě, kdy byla krajina označena za komponovanou. Cílem těchto průzkumů a rozborů je podrobná a odborná analýza krajinné kompozice a jejích vzájemných vztahů, založených na relevantních informačních zdrojích a specifických analýzách s pomocí mapových pokladů

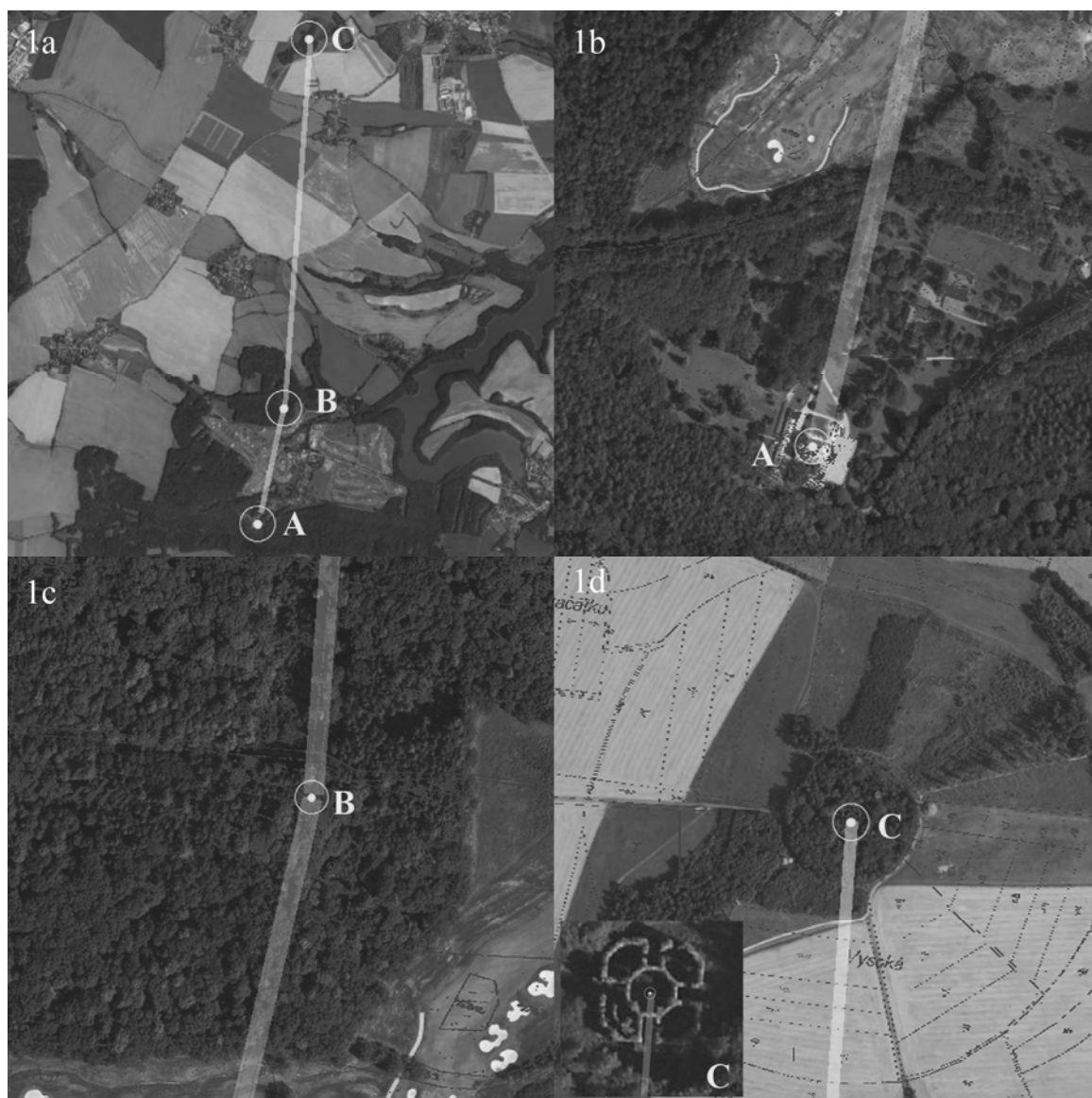
a sofistikovaných prostorových modelů v geografických informačních systémech. Nezbytnou součástí analýzy jsou terénní průzkumy a zhodnocení stavu komponované krajiny.

Mezi primární informační zdroje v rámci speciálních průzkumů a rozborů patří archivní prameny. Patří sem kroniky, urbáře, korespondence, účty, historické mapy a plány panství, majetkové knihy, účetní knihy, projekty a doplňující grafické podklady o území (veduty, obrazy, historické fotografie a pohlednice). Cenným archivním podkladem jsou nejruznější plány světských a církevních velkostatků a panství, které vznikaly nejčastěji v 17. a 18. století.

Hypotézy o vztazích v komponované krajině, které jsou vysloveny na základě průzkumů a rozborů, často není možné, s ohledem na změny v krajinné struktuře, ověřit v reálném prostoru a čase. V takovémto případě je vhodné využít možností nástrojů geografických informačních systémů. S pomocí nástrojů GIS je možné analyzovat prostorové a vizuální vztahy mezi jednotlivými prvky kompozice.

Příklad využití GIS při analýze prostorových vztahů je znázorněn na modelovém území Roztěž (okr. Kutná Hora); viz následující vyobrazení:

Zámek Roztěž postavil v místech opuštěného hradu hrabě Jan Špork v roce 1669, jeho syn František Antonín Špork postavil v letech 1697 – 1698 asi 4 km severně od zámku, na přirozené terénní vyvýšenině, kapli sv. Jana Křtitele. Obora okolo zámku byla organizována několika průseky a cestami, z nichž jedna měla směřovat právě ke kapli sv. Jana Křtitele. Tyto průseky, které dnes již nelze v porostech rozeznat jsou však zaznačeny v poměrně přesných mapách pozemkového katastru. Protážením osy průseku, který směřuje od zámku, je akcentováno místo, kde stála nyní již zaniklá hájovna (její lokalizace přesně určena rovněž s pomocí mapy pozemkového katastru). V místě hájovny se osa lomí a pokračuje formou cesty a průseku až na severní okraj obory. Prodloužením této osy dojde k protnutí kaple sv. Jana Křtitele, vystavěné za Františka Antonína Šporka. Půdorysné natočení kaple akcentuje navíc směr symbolické osy a nepřímou tak zdůrazňuje vztah k roztěžské hájence. (více viz 11)

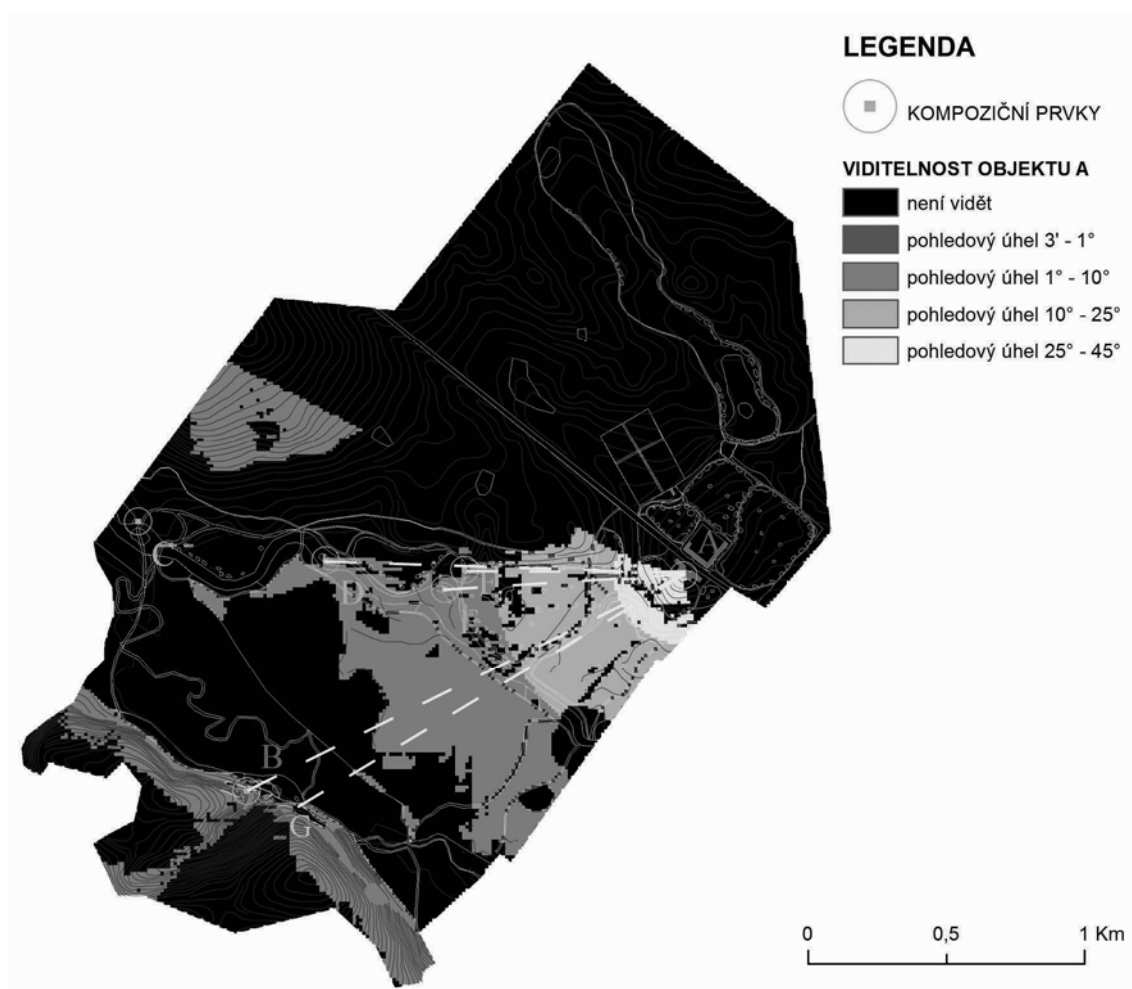

Obr. 1: Nahoře vlevo (1a) jsou zachyceny základní analyzované kompoziční vztahy mezi zámek Roztěž (A), hájenkou (B) a kaplí sv. Jana Křtitele (C). Nahoře vpravo (1b) překryv aktuální ortofotomapy s mapami pozemkového katastru, které přesně lokalizují dnes již zaniklé průseky a lesní cesty. Průsvitná čára akcentuje historický průsek, který vedl od zámku Roztěž (A) k budově dnes již zaniklé hájenky (B; obrázek 1c vlevo dole). V budově hájenky, jejíž poloha je přesně známa díky mapám pozemkového katastru, se osa lomí a v podobě lesního průseku a dále symbolické 3 km dlouhé osy pokračuje až ke kapli sv. Jana Křtitele (C; obrázek 1d vpravo dole). Detailní výřez zobrazuje orientaci půdorysu kaple vůči ose mířící od hájenky; (12; podkladová ortofotomapa a mapa pozemkového katastru dostupná jako wms vrstva ze stránek Českého úřadu zeměměřického a katastrálního; www.cuzk.cz).

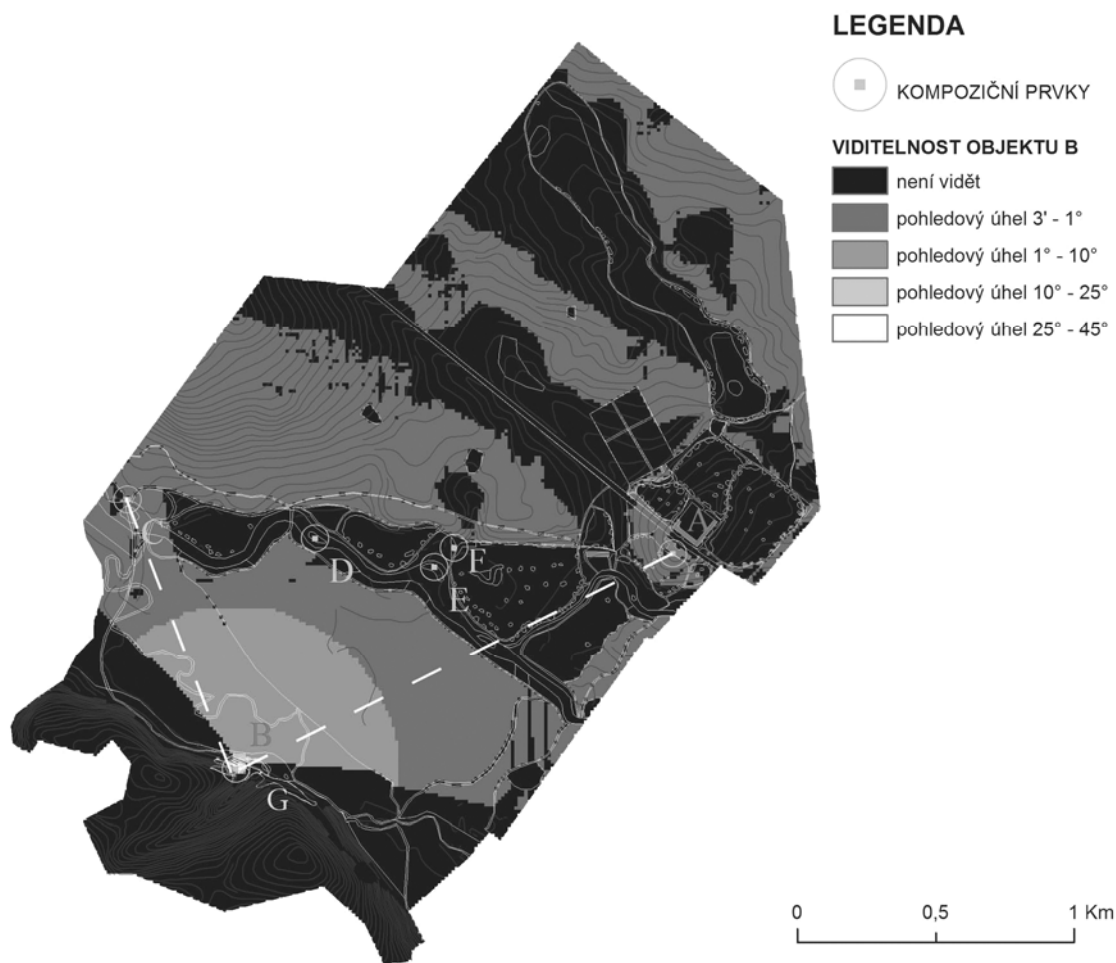
Příklad využití GIS při analýze vizuálních vztahů v komponovaných krajinách jsou demonstrovány na modelovém území v okolí Nových Zámků u Litovle.

Novozámecko má svůj kompoziční základ v budově lichtensteinského zámku. V barokní době v okolí vznikla krajinná kompozice tvořená přímými barokními cestami, které byly většinou orientovány na významné stavby nebo sídla. Na počátku 19. století prošla krajina okolo Nových Zámků vývojem v duchu romantických tendencí. Krajina byla protkána sítí organicky vedených pěšin a cest pro jízdu na koni. Podél těchto cest vzniklo několik romantických staveb. Jako protipól klasicistnímu zámku byl na protějším Třesíně vystavěn Rytířský sál, který byl útočštěm a zastávkou při parforsních lovech. Celý areál byl založen na komponování pohledů na malebnou řeku Moravu s aluviálními loukami a na některé nové stavby (Obelisk, Chrám přátelství, rybářská chatrč, Lázně, Čertův most); (více viz 12, 13, 14)

Analýza vizuálních vztahů na Novozámecku byla založena na hodnocení viditelnosti nad digitálním modelem terénu a vektorizovanou historickou mapou novozámeckého panství (originální mapové dílo bylo vytvořeno počátkem 19. století a zachycuje krajinnou kompozici jen pár let po jejím založení). Hodnocení viditelnosti využilo nástroje *viewshed*. V analýze byly zohledněny prostorové vlastnosti sledovaného objektu, resp. velikost objektu v zorném úhlu pozorovatele. Za prahovou hranici viditelnosti se považuje hodnota 3 minuty (podrobný popis využití metody viz 14). Analyzovány byly vizuální vztahy na zámku a jeho kompozičního protipól – Rytířský sál. Hypotéza předpokládala vizuální vztahy s ostatními voluptuární objekty vybudovanými počátkem 19. století. Výsledky jsou znázorněny na následujících dvou vyobrazeních.

Obr. 2: Analýza viditelnosti zámecké budovy (A). S ohledem na charakter reliéfu a krajinné pokrývky na počátku 19. Století byly umožněny pohledové vazby od Rytířského sálu (B), Obelisku (D), Rybářské chatrče (E), Lázní (F) a Čertova mostu (G). Od Chrámku přátelství (C) vizuální vazby na zámek umožněny nebyly. S ohledem na prostorové vzdálenosti budova zámku zabírala v zorném úhlu pozorovatele úhel 1°-10°; (14).

Obr. 3: Analýza viditelnosti Rytířského sálu (B). S ohledem na charakter reliéfu a krajinné pokrývky na počátku 19. století byly umožněny pohledové vazby od Zámku (A) a Chrámku přátelství (C). Od Rybářské chatrče (E), Lázní (F), Čertova mostu (G) a Obelisku (D) vizuální vazby na Rytířský sál umožněny nebyly. S ohledem na prostorové vzdálenosti budova Rytířského sálu zabírala v zorném úhlu pozorovatele úhel 1°-10°; (14).

4.3 Hodnocení stavu krajinné kompozice

Nezbytnou součástí analýzy jsou terénní průzkumy a posouzení a doplnění dat zjištěných v předcházejících analytických krocích. Posouzení krajinné kompozice je spojeno se zhodnocením stavu jednotlivých kompozičních prvků, významu jednotlivých prvků pro kompozici a zhodnocení celistvosti kompozice. Hodnocení stavu kompozičních prvků zahrnuje aktuální kvalitativní stav každého z prvků (existující kvalitní, existující ve špatném kvalitativním stavu, neexistující obnovitelný, neexistující neobnovitelný nebo těžce obnovitelný). Vyhodnocení významu spočívá ve zvážení kompoziční hodnoty prvku – zda se jedná o hlavní, vedlejší nebo doplňkový kompoziční prvek:

Hlavní kompoziční prvky jsou pro pochopení principů kompozice zásadní, jedná se nejčastěji o jádra krajinné kompozice, od nichž se odvíjí celek a hlavní kompoziční

vztahy, vytvářející kostru kompozice. Ztrátou hlavního kompozičního prvku dochází k zásadním změnám ve vlastnostech krajinné kompozice a ke ztrátám kompoziční celistvosti.

Vedlejší kompoziční prvky jsou určující pro pochopení charakteru komponované krajiny. Ztrátou těchto prvků dochází k dílčím změnám na krajinné kompozici, a to zejména v menším krajinném měřítku.

Doplňkové kompoziční prvky nemají zásadní vliv na hlavní kompoziční schéma komponované krajiny. Ztrátou těchto prvků dochází k dílčím změnám s vazbou na jednotlivé krajinářské podcelky.

Hodnocení celistvosti kompozice je založeno na hodnocení vzájemných vztahů. Úplnost vztahu přitom nespočívá pouze ve funkčnosti a kvalitativním stavu vazby, ale také ve stavu prvků, jevů nebo charakteristik, které spojovala. Indikátorem kvalitativního stavu kompozice jako celku je tedy stav její celistvosti. Významnou vlastností komponované krajiny je rovněž charakteristika vizuálně exponovaných segmentů krajiny. Závěrečné shrnutí vyjádří stupeň zachovalosti – poškození komponované krajiny. Krajina tak může být:

Zachovalá – mohlo dojít k zániku doplňujících prvků kompozice. Hlavní kompoziční vztahy nadále plně fungují v kontextu místa i principů kompozice. Hlavní kompoziční prvky jsou v dobrém kvalitativním stavu, vzájemné vztahy, které vytvářejí kostru kompozice, stále existují a jsou v dobrém kvalitativním stavu. Nedošlo k zásadním změnám v charakteru krajinné struktury.

Částečně zachovalá – skladba prvků kompozice je neúplná, ale komponovaná krajina si zachovává svůj charakter. Chybí některé z vedlejších kompozičních prvků, tyto prvky jsou však obnovitelné.

Poškozená – některé z hlavních kompozičních prvků jsou silně poškozeny nebo chybí. Hlavní kompoziční vazby jsou narušeny nebo odstraněny, obnova kompozice je možná, ale může být velmi náročná.

Silně poškozená nebo zcela zaniklá – chybí hlavní kompoziční prvky a byly narušeny prostorové souvislosti, které utvářely kostru kompozice. Obnova takovéto kompozice je neúměrně náročná až zcela nemožná.

Hodnocení stupně zachovalosti krajinné kompozice je vyjádřen na příkladu modelové krajiny v okolí Karlova zámku v Pávově u Jihlavy.

Krajinnou kompozice typu Jagdstern nechali v roce 1685 vybudovat Pachtové z Rájce v okolí nově vystavěného Karlova letohrádku. Kompozice přilehlého lesa (Carlswald) vycházela z osmibokého půdorysu centrální stavby. Z každé strany budovy vycházela prostorová osa, která dělila přilehlý les na pravidelné segmenty a mířila do

okolních obcí. Tyto osy byly tvořeny lesními cestami lemovanými alejemi. V blízkosti letohrádku byly osy akcentovány osmi do kruhu vystavěnými pavilóny, z nichž každý měl svou vlastní funkci a využití. Zánik Karlova letohrádku v roce 1805 vedl k postupnému rozpadu unikátní kompozice, rozpad dovršila výstavba továrny Bosch v místech původního letohrádku, areál navíc protíná železnice, dálnice D1 a v původní oboře jsou lokalizovány dálniční sjezdy na silnice 38.

Obr. 4: Vpravo je na mapě I. vojenského mapování zachycena barokní krajinná kompozice formovaná jedním hlavním kompozičním bodem – budovou osmibokého Karlova letohrádku, lokalizovaném uprostřed obory nazvané Carlswald. Z tohoto bodu se do okolí rozbíhá osm hlavních kompozičních os, na které v prostoru lesa navazují osy vedlejší. V okolí letohrádku se nachází osm pavilónů – vedlejší kompoziční body. Vlevo je zachycen stav krajinné kompozice v dnešní době. Z původní kompoziční kostry zůstaly zachovány pouze segmenty hlavních kompozičních os jižně a jihovýchodně od původního centra kompozice, které je zastavěno továrnou Bosch. Kompoziční body hlavní a vedlejší zcela zanikly a jsou neobnovitelné.

5 Základní principy zachování komponovaných krajín

Principy prostorového uspořádání vycházejí z požadavku na zachování celistvosti krajinné kompozice. Ochranu komponovaných krajín není možné založit pouze na ochraně a zachování jejich dílčích entit. Principem krajinných kompozic byla prostorová jednota vyjádřená vzájemnými vztahy na nejrůznější úrovni.

Principy prostorového uspořádání spočívají v následujícím:

Zachování dominantnosti hlavních a vedlejších kompozičních prvků

Potlačení dominantnosti prvku kompozice může být zapříčiněno výstavbou konkurenčního objektu, který bude strhávat pozornost některou ze svých vlastností – velikostí, barvou, leskem, osvětlením, tvarem apod.

Zachování vzájemných vazeb a prostorových souvislostí

Jednotlivé prvky kompozice jsou mnohdy chráněny legislativními rámci z oblasti památkové péče, ale vztahy mezi těmito prvky často podléhají zkáze, byť vytvářejí nedílnou součást krajinných kompozic. Nejúčinněji jsou fixovány vazby provozní. Symbolické vazby, které nejsou v krajině často vnímatelné na první pohled, vyžadují určitou znalost a empirii pozorovatele a k jejich ztrátě může dojít ztrátou paměti, změnou kultury. K nejohroženějším vazbám patří vazby vizuální. K jejich zániku dochází vlivem změny využití nebo struktury krajiny. V komponovaných krajinách se zánikem vizuálních vazeb ztrácí i určitá část opticky vnímaného obrazu, kterého autoři ve své době dosáhli. Ten se však nyní v důsledku neznalosti nebo lhostejnosti postupně rozpadá.

K vyjádření prostorových souvislostí a limitů využití krajiny je možné použít metodu tzv. semaforů (15, 16, 17), která slouží k vyjádření doporučení k využívání prostoru, jež povedou k zachování či obnově vizuálních vazeb v komponovaných krajinách. Tato metoda je založena na analýze, jejímž cílem je vyjádřit prostorové vztahy mezi pohledovou vazbou a reliéfem, nad kterým prochází. Následná zonace a doporučení k využití území pak vyjadřují přijatelnou výšku případných pohledových bariér (stavby, porosty dřevin), při které nedojde k přerušení pohledové vazby mezi místem pozorování a sledovaným objektem.

6 Závěr

Komponované krajiny mají své specifické místo ve vývoji české kulturní krajiny. Byly vytvářeny na základě specifických požadavků investorů, donátorů a tvůrců, které vycházely z jiných než čistě hospodářských záměrů v kultivaci prostoru.

V článku jsou shrnuty jak nutné kroky k identifikaci dnes zapomenutým kompozicí, tak specifické poznatky při využití dnešních informačních technologií. Rozpoznání a pochopení kompozice prostoru je důležitou součástí poznání vývoje české a moravské kulturní krajiny. Následné porozumění principům utváření komponované krajiny v určitém území, může být hodnotným inspiračním zdrojem pro další vývoj, který tak může na století zachované hodnoty prostoru, citlivě navázat.

V otázkách konzervace, ochrany nebo obnovy komponovaných krajin je klíčové zhodnocení stavu kompozice. Z tohoto pohledu je nezbytné dokázat posoudit její zachovalost, a to nejen na úrovni jednotlivých prvků, ale také na úrovni vzájemných kompozičních vztahů a celkové integrity. Hodnotu komponovaných krajin nevytvářejí jednotlivé objekty, ale vztah vzájemný vztah všech kompozičních prvků a jejich vztah a význam pro celek. Jsou-li v krajině dodnes zachovány všechny hlavní kompoziční prvky (linie, body i plochy), je současně zachovaná i značná část kompozice jako celku ve své integritě. Dovoluji si tvrdit, že v takovýchto případech by měl být vývoj území, podřízen kompozičním principům, které se dodnes zachovaly.

This article is focused to identify designed landscapes. The first step is about recognizing designed landscape by using historic and contemporary maps, located at internet map servers. This step is based on finding significant signs in the map. Other step includes analysis based on study of archive materials, iconography, history, terrain atc. Historical designed landscape characteristics are being specified with help of GIS models. One of the last steps is based on evaluation of composition conditions.

Poděkování:

Článek Metody identifikace komponovaných krajín vznikl na základě podpory při řešení projektu DF11P01OVV019 – Metody a nástroje krajinářské architektury pro rozvoj území, který naplňuje tematickou prioritu TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Literatura:

- (1) HENDRYCH, Jan (2002). Historická kulturní krajina: krajina jako památka. In: BÁRTA, Jaroslav. *Krajina jako kulturní prostor*. Lomnice n. Popelkou: Studio JB, s. 114–123.
- (2) VOREL Ivan – SKLENIČKA, Petr (2007). Komponované krajiny období baroka. Díl 1. Dochované stopy prostorové skladby, vizuální a významové znaky. In: *Pozemkové úpravy 60*, s. 20–25.
- (3) PAVLÁTOVÁ, Marie – EHRLICH, Marek (2004). *Zahrady a parky Jižních Čech*. Praha: SZKT a Nebe.
- (4) SÁDLO, Jiří (2005). *Krajina a revoluce*. 2. vyd. Praha: Malá Skála.
- (5) SÁDLO, Jiří (1998). Krajina jako interpretovaný text: Věčná hra na přetlačovanou. *Vesmír*. 2, s. 96–98.
- (6) RADVÁKOVÁ, Tereza (2010). Paměť je tou nejsoukromější krajinou. *Novinky.cz* [online]. 8. 7. 2010, [cit. 2011-03-15]. dostupné z: <<http://www.novinky.cz/kultura/salon/204122-pamet-je-tou-nejsoukromejsi-krajinou-rika-spisovatel-antonin-bajaja.html>>.
- (7) ČIHAŘOVÁ, Linda (2008). *Emocionální typologie krajiny: Emokraj*. Praha, 2008. diplomová práce VŠUP. dostupné z: <<http://www.lindacihar.com>>.
- (8) JANČURA, Peter – TRIZULIAKOVÁ, Katarína – SLÁMOVÁ, Martina (2001). Panorámy. *Enviromagazín: časopis o tvorbě a ochraně životního prostředí*. 6, s. 18–19.
- (9) KULKA, Jiří (1991). *Psychologie umění*. Praha: SPN.

- (10) MATĚJKA, Daniel (2011). *Úvaha nad pojmem komponovaná krajina*. (nepublikováno), Lednice.
- (11) FLEKALOVÁ, Markéta (2012). *Studie komponované krajiny Roztěž*. (in press)
- (12) KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka – KUČERA, Petr – SALAŠOVÁ, Alena – FLEKALOVÁ, Markéta – MATĚJKA, Daniel – PAVLAČKOVÁ, Katarína – VÍTOVSKÁ, Daniela – MATÁKOVÁ, Barbora (2012). *Metodika identifikace komponovaných krajin*. Mendelova univerzita. (in press)
- (13) KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka – KUBEŠA, Petr (2010). Krajinné úpravy okolo bývalého loveckého zámku v Nových Zámcích u Litovle provedené za Jana Josefa Liechtensteina po roce 1805 a jejich obnova. In: KUBEŠA, Petr. *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování*. Olomouc: NPÚ, s. 16–29.
- (14) SEDLÁČEK, Jozef – KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2012). *Využití GIS při zkoumání komponovaných krajin*. Mendelova univerzita.
- (15) KUČERA, Petr – BRABCOVÁ, Dana – KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2007). *Krajinná analýza nezastavěného území ve správním obvodu města Olomouce*. Brno: Ekodílna.
- (16) KUČERA, Petr – SALAŠOVÁ, Alena – ŠTĚPÁN, Marek (2005). *Krajinný plán Mikulova: územně-technický podklad podle § 4 vyhl. č. 135/2001 Sb.* Lednice: Zahradnická fakulta MZLU.
- (17) KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2008). Nástroje GIS a ochrana vizuálních vazeb komponovaných krajin. In: ŠIMEK, P. *Trendy a tradice*. Brno: 2008, s. 149–155.

Kontakt:

Ing. Lenka Kulišťáková

Ústav plánování krajiny, Zahradnická fakulta
Mendelova univerzita, Valtická 337, Lednice
e-mail: lenka.kulistakova@mendelu.cz

Význam historických krajinných štruktúr na utváraní krajinného rázu a identity krajiny

*(Significance of the historical landscape structures
in the landscape character and identity formation)*

Peter JANČURA

Contribution deals with the identity significance and the landscape's identity significance to the historical landscape's structures. It is about the methods of identification, research and the common historical landscape structures typology. We are solving their significance for the landscape's character formation. We investigate the identification methods about the natural landscape's attributes and culture of landscape's inhabitants and the way of landscape's exploitation. By this way is created cultural-historical landscape's profile. Identity is the significant attribute of this relationship. It is the direct expression between the human interactions and contemporary landscape status, including its characteristic appearance and arrangement. At the end of our contribution we deal with the knowledge application in the landscape design conceptions of the spatial planning.

1 Úvod. Význam identity v krajine

Na určitom, konkrétnom mieste zeme sa stretnú krajina a človek. Krajina poskytne človeku svoje úžitky a človek v nej ostane. Osídlí ju. Po poľsky sa tomu príznačne hovorí „mieszkać“, bývať, žiť „mieszkancy“, rovnako ako ukrajinsky „мешканці“, znamenajú obyvatelia. Krajina nám ponúka zem, vodu, rastliny, drevo, kameň... jednoduché veci pre život. Krajina a ľudia vytvoria spoločné súvislosti miesta a času. Nielen hmotné, ale aj historické, kultúrne, duchovné, osobné väzby. Spoja sa. Krajina sa stane túžbou ľudí. Domovom. Tento vzťah nazývame identita. Výsledkom vzťahov je aj krajinný ráz.

Identita (lat. identitas) znamená totožnosť, zhodnosť, rovnakosť až podobnosť (lat. identidem – opakovanie). Krajina a človek sa navzájom podobnia. Ľudia vytvoria kultúru, ktorá v sebe skrýva aj krajinu. Napríklad piesne. Iné piesne majú roľníci s nížin, iné vrchári z vrchovín a hornatín, iné horali z hôr. Clivé, ťahavé melódie sú z rovín a od mora. Temperamentné, prudké rytmy sú z vysokých pohorí, strmé ako svahy hôr. To sú tie „vonkajšie“ a „vnútorné“ krajiny. „Nie je dôležitá tá krajina „zvonku“, ale tá vo vnútri, v nás“ (Marenčák, 1997). Identita je sama o sebe dosť komplikovaný pojem, pretože za identitu môžeme považovať rôzne aspekty tohto vzťahu. Identita môže byť teritoriálna,

regionálna, lokálna, národná, sociálna, kultúrna, náboženská, mentálna. Nás samozrejme zaujíma synergické chápanie identity a jej kontext.

Krajinný ráz vytvára súbor znakov, ktoré sú nositeľom charakteru (rázu) krajiny. Je vyjadrením fyziognomických, geo-ekologických, historických estetických, a hodnotových (axiologických) vlastností (atribútov) krajiny. Jeho súčasťou je aj „duchovná“ identita krajiny a „hmotné“ artefakty v podobe historických krajinných štruktúr.

Historické krajinné štruktúry sú jedným z prejavov identity. Sú spravidla viazané na hmotné artefakty v krajine, avšak s vysokým asociatívnym a naratívno-duchovným účinkom. Ich výskyt a typológia sú teritoriálne odlišné. Napríklad agrárne terasy v Ázii a v Európe, alebo v Karpatoch a v Alpách. Čiastočne sa zhodujú v tvare, ale líšia sa spôsobom hospodárenia, „kultúrnym“ základom, charakterom krajiny, reliéfom, nadmorskou výškou, klímou, vegetáciou. Historické krajinné štruktúry sú pamäťou krajiny. Sú odozvou pôsobenia ľudí, čitateľnou do súčasnosti. Predstavujú nielen hodnotu zanikajúceho a vzácneho do minulosti, ale aj hodnotu v súčasnosti. Spoluvytvárajú našu terajšiu pamäť, vedomie, identitu. Našu spojitosť s krajinou.

1.1 Vnútoraná a vonkajšia identita, kontinuita a diskontinuita identity

Zachovávanie hmotnej pamäti nazývame pamiatkami, v širšom ponímaní historickými krajinnými štruktúrami. Identita krajiny je súvis duchovných a hmotných aspektov reality. Duchovný aspekt môže mať filozofický, náboženský, etnický, sociologický, psychologický pôvod. Hmotný aspekt sa prejavuje fyzickou prítomnosťou artefaktov v krajine. Jedným z nich je aj usporiadanie krajiny. Pomer zastúpenia prírodných a kultúrnych častí krajiny. Z hľadiska identity je to, čo predstavuje príroda hájené, uctievané, dnes to nazývame „ochranou“. Na druhej strane sú tu zdieľané, obhospodarované časti krajiny, z ktorých pre nás plynie úžitok. Hospodáriť znamená „vzdelat“, starať sa. Keď prekročíme utilitárne hranice tohto vzťahu, môžeme hovoriť o hodnotách. Tak chápeme aj krajinný ráz. Ako súbor prírodných a kultúrnych charakteristík a hodnôt krajiny. „Hmotný aspekt“ vždy sprevádza jeho duchovná odozva.

Vnútoranou vlastnosťou identity je stotožnenie, príbuznosť, vnútorná spätosť. Istá vnútorná jednota až „uniformita“ vzťahov. Napríklad lokálna identita vidieckych obyvateľov ku svojej obci a chotáru. Ale aj regionálna podobnosť ich ľudovej kultúry, krojov, zvykov a spôsobov hospodárenia. Vonkajšou vlastnosťou identity je odlišnosť identifikačných znakov, rôznorodosť ktorou sa jednotlivé entity líšia. Odlišnosť národov. Odlišnosť regiónov. Odlišnosť krajinných typov. Iných spôsobov bývania, zvykov, odievania. Tu začína aj odlišná teritoriálna pôsobnosť identity ako charakteru miesta.

Kontinuita identity. Môžeme ju chápať ako kontinuitu času a kontinuitu priestoru. Kontinuita času vyplýva z nepretržitého plynutia času. Vzťah súčasnosti a minulosti (spomínanie, retrospektíva) a neprerušovaný vzťah súčasnosti a budúcnosti (predikcia).

Druhým zo vzťahov je kontinuita, spojitosť priestoru. Prepojenosť jedného miesta v spojitosti celej krajiny. Body (uzly) v krajine sú pospájané spojnicami, koridormi. Sídla sú spojené cestami. Sú obklopené „nepretržovanou“ maticou krajiny. Skúsme od seba oddeliť tvary krajiny, usporiadanie lesov, lúk, polí, štruktúru sídiel a architektúru domov... Dom je spojený so svojim podlažím, rastliny vyrastajú z pôdy. Dom je súčasťou sídla a sídlo je obklopené krajinou. Tráva je súčasťou lúky. Strom je súčasťou lesa. Zdanlivo samozrejmé skutočnosti. Nad nimi je obloha, cez deň osvetlená slnkom a posiatá mrakmi. A nad nimi v noci presvítá vesmír. To všetko spolu súvisí.

Diskontinuita identity. Priznajme si, že v súčasnej dobe sme zvyknutí skutočnosť vnímať ako oddelené, nesúvislé javy, či útržky reality. Žijeme v „prerušovanej“ skutočnosti. Neustále nás niečo vyrušuje a odpútava našu pozornosť. V skutočnosti čas a priestor majú rôznu „hustotu“. „Temporalitu“ diania a „priepustnosť“ prostredia. Prejavujú sa odlišnou intenzitou historickou dejom a dostupnosťou krajiny. Javia sa ako striedanie rôznych „rýchlostí“ a „priechností“. V priestore sa javia aj ako rôzna usporiadanosť, koncentrácia, či difúzia stavieb, sídiel, ciest. Uprostred týchto javov sa „moceme“ my ľudia. Pretvárame, zarovnávame, spájame a oddeľujeme. Vytvárame prieluky, ploty, zábrany, bariéry. Ponáhľame sa. Utekáme. Meníme rytmus, bez toho, aby sme si často uvedomili, ako to všetko spolupôsobí a nadväzuje na seba.

V skutočnosti existuje vnútorná spojitosť (identita) javov. Svet je prepojený v rôznych súvisiacich rytmoch - evolučných, prevratných, katastrofických. Možno iba spôsob nášho vnímania je útržkový. Aj naša skúsenosť je taká. Vonkajšie prejavy udalostí sú prerušované. Aj historické krajinné štruktúry sú často iba fragmentmi pôvodných celkov. Pri bližšom skúmaní však zistíme, že vždy majú svoj vnútorný kontext.

Arytmia. Na fyziologickej úrovni by arytmia predznamenala kolaps srdcovo-cievneho systému. Na spoločenskej (sociálnej) úrovni to znamená, nielen spoločenské prevraty, ale aj „každodenný“ pocit diskontinuity času. Ak hovoríme o identite a jej kontexte s históriou, tento časový faktor má ešte jeden dôležitý atribút – rytmus.

Spôsob obživy a hospodárenia vyžadoval ustálený sezónny rytmus. Biologické (rastlinné) rytmy a ročné rytmy ľudských aktivít boli synchronizované. To vyplývalo aj z naliehavej nutnosti prežitia. Siatie, rast kultúrnych plodín, zber úrody. V minulosti boli súčasťou kultúry, mystiky a rituálov. Napríklad ročný cyklus pastierov oviec, od „Dura“ do „Mitra“ (Juraj 24. apríl, Demeter, 26. október). Oslavy dozinkov, vinobranie. Vianoce. V hlbšej minulosti to boli slnečné cykly, slnovraty, rovnodennosti a mesačné cykly. To všetko určovalo dôležité fázy spoločenského života v priebehu roka. Dnes si už nevšíname, že na nočnej oblohe je mesiac a slnko na obzore vstáva každý deň na inom mieste. Z ročných období a počasí sa stal fetiš a neustále čudovanie sa, zberanie klimatických rarít, anomálií a extrémov. Čudujeme sa aj vtedy keď svieti slnko aj vtedy keď prší. Arytmia naša každodenná.

1.2 Vzťah identity krajiny a historických krajinných štruktúr

Historické krajinné štruktúry môžeme považovať za materiálne artefakty (relikty). Sú fyzickým vyjadrením vzťahov a spojitostí (identity) ľudí a krajiny. Spolu s duchovnými fenoménmi tvoria „kultúrnu osnovu krajiny“. Zákonite vždy, smerom do minulosti.

Časovo-historický aspekt sprevádza HKŠ ako postupné zabúdanie a strácanie sa v krajine. Objekty sa menia na ruiny, či denudované terénne tvary a postupne splývajú s okolím. Čím sú staršie tým ťažšie ich rozoznáme. Každá súčasná krajina obsahuje zložky, či objekty staršie ako 50 rokov, ktoré môžeme považovať za historické artefakty.

Priestorovo-štruktúrny aspekt HKŠ môžeme chápať ako výskyt jednotlivých objektov, alebo ich súborov. Alebo ako súčasť usporiadania zložiek (prvkov) štruktúry krajinej pokrývky (ŠKP), anglicky „land cover“. Krajinná štruktúra je spojená. I keď sa prvky javia ako oddelené fragmenty, majú, často skrytú, vnútornú spojitosť. Napríklad každý hrad v krajine má aj svoje spojnice - historické cesty. Každý most má svoju rieku.

2 Metodické postupy na identifikáciu identických súčastí krajiny.

Identifikácia historických krajinných štruktúr (HKŠ) môže byť súčasťou tak krajino-ekologických ako aj kultúrno-historických štúdií. V prvom prípade ich budeme vnímať ako štruktúrne prvky – časť celku, v druhom prípade ako samostatné objekty.

2.1 Identifikácia HKŠ

Z hľadiska krajino-ekologického výskumu sú HKŠ čiastočne subštruktúrami druhotnej krajinej štruktúry (DKŠ), čiastočne prvotnej krajinej štruktúry (PKŠ), čo je niekedy ten istý element. Za PKŠ sa všeobecne považuje pôvodná, prírodná, človekom neovplyvnená krajina. Alebo súbor prírodných pomerov – fyzicko-geografický komplex. Ten spravidla vnímame vo vertikálnom priemete (vzťah klímy, reliéfu, pôdy, riečnej siete, geologického podložia). V rámci DKŠ môžeme hovoriť o súčasnej krajinej štruktúre (SKŠ), ktorá vyjadruje súčasný, aktuálny stav usporiadania štruktúry krajinej pokrývky (ŠKP). Pomenovanie primárny, sekundárny, terciárny, však nie je najšťastnejšie. Z dôvodu ich rozlíšenia si treba uvedomiť, že skutočná krajina má v sebe viacero paralelných, až „pomiešaných“ vývojových vrstiev. Je niečím ako „palimpsest“ (gr., rukopis na mnohokrát popísanom pergamene). Preto to môže byť v poradí vrstva prvotná, druhotná, terciárna, (prīmus, secundus, tertius, quārtus, quīntus...), na čo nemáme ani ustálenú terminológiu. Typickým príkladom môže byť banská krajina, ktorá súčasne obsahuje, tak v reliéfnej forme ako aj vegetačnej pokrývke, často premiešané n-té vrstvy pretvorenia a využitia krajiny. Identifikácia týchto „vrstiev“ je veľmi náročná.

Priestorová štruktúra krajiny. Pre poriadok je potrebné rozlišovať, čo je to štruktúra krajiny (ŠKP) ako „povrchová“ pokrývka. Jej prevažne „plošné“ usporiadanie, tam kde vertikálna výška je (plošne) relatívne zanedbateľná. Interpretujeme ju v horizontálnom priemete 2D, najčastejšie na mapách. Súčasne potrebujeme rozlišovať, čo sú prevažne priestorové aspekty krajiny. Reliéf 3D a samostatne objekty 3D. Tam, kde je vertikálny rozmer (výška) výrazná. Spôsob ako ich identifikujeme, predznamenáva ich vysvetľovanie a interpretáciu. V rámci HKŠ je dôležité rozlíšenie povrchového tvaru reliéfu v 3D, v rámci celkovej konfigurácie krajiny. Pričom mnohé z útvarov sa prejavujú ako nenápadné anomálie mikroreliéfu. Pamiatkové artefakty (stavby) sa často javia ako osamelé objekty 3D, alebo ich súbory. Často sú to výrazné dominanty, napríklad kostoly, hrady. Dajú sa interpretovať v 2D, ale vhodnejšie v 3D rozmere.

Časová štruktúra krajiny. Udalosti môžeme chápať (a) tak ako nasledovali historicky za sebou, od minulosti po súčasnosť, (b) alebo sa dajú rekonštruovať „dozadu“, od dneška do minulosti. V historickom výskume plynutia času takto poznáme (a) progresívnu a (b) retrospektívnu metódu skúmania.

2.2 Typológia HKŠ

Typológia je obecné založená na rozoznávaní zhodných a odlišných znakov, ktoré charakterizujú skúmaný objekt a systém v ktorom sa nachádza. Typológia umožňuje skúmané objekty triediť do skupín, zoradiť ich podľa výskytu a typu do príslušných tried. V rámci HKŠ môžeme rozoznať tieto základné typologické skupiny:

- formy vyplývajúce z fyzicko-geografických charakteristík, predovšetkým reliéfnych tvarov (konfigurácie) – povrchových a podzemných foriem
- formy vyplývajúce ako subštruktúry usporiadania zložiek štruktúry krajiny pokrývky (kompozície) – ako ich zložky / prvky, jednotlivé objekty / artefakty
- formy vyplývajúce zo socio-ekonomických javov, administratívno-spoločenského systému, ako sú napríklad hraničné kamene apod.

Sú aj iné aspekty triedenia, napríklad podľa ľudských činností, ktoré podmienili existenciu HKŠ. Poľnohospodárske, lesnícke, banícke, sídelné, vodohospodárske a pod.

2.3 Postup výskumu

Impulzom pre výskum je buď informácia z literárnych prameňov, alebo nálezy v teréne. Samotný výskum spravidla prebieha v troch fázach:

(a) identifikácia HKŠ na základe archívneho výskumu:

- HKŠ sú identifikovateľné z historických mapových podkladov, historických vedút a zobrazení, historických fotografií, leteckých snímkov.

- toponymia, miestopisné názvy, spravidla zaznamenané v podrobných mapových podkladoch, katastrálne mapy od XIX. stor. 1 : 2880, vojenské mapy od XVIII. storočia (1 : 10 000), 25 000, 50 000 a kvalitné mapy z XX. storočia
- archívne, archívne písomné dokumenty, typické pre historický výskum. (dôkazom existencie javu sú písomnosti, písomné doklady). Z archívni to môžu byť kroniky, historické záznamy, dokumenty, o (a) historických udalostiach, alebo (b) existencii zaniknutých alebo pretvorených objektov, zobrazenia, technické výkresy

(b) identifikácia HKŠ na základe terénneho výskumu:

- fyzické formy HKŠ sú identifikovateľné v teréne ako objekty / zložky krajinné štruktúry, buď sú to (a) reliéfne anomálie, terénne tvary, (b) ruiny, stavebných, či technických objektov, často v teréne „stratené“ a skoro nebadateľné
- archeologické lokality, spravidla skryté pod zemou, identifikovateľné na základe archeologického výskumu
- toponomastika, miestopisné názvy tak ako si ich ľudia pamätajú (zriedkavo aj mimo mapových diel) a ako pomenovávajú chotárne časti a miesta
- naračné zdroje informácií, miestne povesti, typické pre etnologický výskum spomienky, identifikovateľné na základe rozprávania miestnych ľudí

(c) spracovanie výsledkov – poznatkov o HKŠ, synergia výstupov:

- vyhodnotenie a spájanie získaných poznatkov ako predpoklad identifikácie výskytu. Určenie presnej polohy a časové datovanie. Vzťahy typov krajiny, spôsobu obživy ľudí (zaniknuté sídla, obydla), známych udalostí (napríklad, boje, vojny...), či udalostí ktoré indikujú možnosť existencie zachovaných reliktov
- vytváranie historických modelov krajiny, prírodno-kultúrny (historický) profil krajiny, vyhodnotenie kombinácie údajov, spájanie overených faktov
- výsledkom je zovšeobecnenie poznatkov, grafická interpretácia objektov a areálov výskytu typov HKŠ, lokálna typológia špecifických foriem HKŠ, regionálna typológia, prírodno-kultúrnych archetypov krajín

3 Výsledky

V príspevku na konferencii v Telči (2012) sme prezentovali päť významných lokalít. Všetky majú spoločný atribút – buď sú neznáme, alebo sú skoro zabudnuté.

(a) Spomenuli sme skoro zabudnutú sakrálnu krajinu v podobe veľmi starej kalvárie (typu Jeruzalem) zo XVII. storočia, pri Spišskej Kapitule.

(b) Predstavili sme aj skoro neznámu, ale pozoruhodnú banskú krajinu Nižnej Boce.

(c) Hovorili sme o skoro neznámej banskej krajine Spišskej oblasti, pri Hnilčíku. Obsahuje neuveriteľné stopy technického pokroku, z doby keď bane prosperovali.

(d) Poukázali sme na všeobecne známu unikátnu krajinu Vlkolínca (propagovanú ako súbor dreveníc) s dôrazom na jej neznáme atribúty. O okolitej vzácnej terasovej, podhorskej krajine sa skoro nič nevie, respektíve nehovorí. Tak uniká aj pozornosť návštevníkov. Pritom jej geometrické usporiadanie je unikátne a „vyrovná sa“ land artu.

(e) Takou „perlou“ je aj agrárna terasová krajina Ostrôžok, s výskytom obrovskej rozlohy terás v unikátnom lazníckom osídlení. V súčasnosti je prakticky neznáma.

Zovšeobecnenie poznatkov z týchto a ďalších lokalít nám umožňuje identifikovať „širšiu“ typológiu prírodno-kultúrnych archetypov krajín.

Typy prírodno-kultúrnych, regionálne identických archetypov krajín

Archetyp (αρχέτυπο, grécky αρχή / arché znamená počiatok + τύπος / typós – forma, vzor), je chápaný ako pravzor, pôvodný typ, forma, podoba. Za prírodno-kultúrne archetypy krajín môžeme považovať územia so spoločnými kultúrnymi, duchovnými znakmi a hmotnými relikmi, v konkrétnom krajinnom prostredí (type) na regionálnej dimenzii. Ich sprievodným javom býva jazyk, miestne nárečia, ľudová kultúra, spôsoby hospodárenia. Z nich vyplýva aj regionálna typológia HKŠ, viazaná aj na prírodné podmienky.

Dôležitým vodítkom pre vyhľadávanie a ohraničovanie prírodno-kultúrnych archetypov krajín sú zachované stopy po pôvodných formách obživy ľudí, v kontexte s typom krajiny. Priestorová distribúcia miestnych kultúr je možná (a) zonáciou v horizontálnom priemete a (b) vo vertikálnom priemete ako geoekologické, geoklimatické výškové stupne. Etymologicky sa to prejavuje ako základné pomenovanie obyvateľov na „dolniakov“ a „horniakov“. „Primárne“ pomenovanie dolniak / horniak sa odvíja od miestneho vnímania polohy sídel. Tieto výrazy nemajú jednotné územné ani kultúrne vymedzenie (Bendža, 2011). Môžu byť lokálneho charakteru – dolný a horný koniec obce, alebo regionálneho ako napríklad na Morave „dolňáci“, „hornáci“.

relief	rozloha	% podiel rozlohy	% podiel obyvateľstva
nížiny	13 875 km ²	28,3%	41,7%
kotliny	8 096 km ²	16,5%	36,0%
pohoria	27 014 km ²	55,2%	22,3%

Tab. 1: % zastúpenie obyvateľstva v základných geomorfologických útvaroch Slovenska.

Na Slovensku hory, čiže Karpatikum zaberá cca 2/3 územia (71,7%) a nížiny, čiže Panonikum zaberá cca 1/3 územia (28,3%). Geo-ekologická determinácia miestnych a regionálnych kultúr vychádza z predpokladu charakterizovania tých ekologicko-sídelno-potravinových podmienok, ktoré jednotlivé regióny charakterizujú a vzájomne od seba

odlišujú. Prístupov môže byť viacero. Priestorová štruktúra krajinných typov sa pomerne presne dá identifikovať na základe geomorfologicko-klimatických a vegetačných (bioklimatických) pomerov. Zaujímavé je tu sledovať aj analógiu prístupov pri klasifikácii fyto geografického členia typov autorov Zlatníka, Hančinského, Futáka, Plesníka, podľa rôznych aspektov a zvolených kritérií.

Základnými tradičnými zdrojmi obživy na Slovensku boli, vzhľadom na prírodné pomery, poľnohospodárstvo (pestovanie plodín, chov zvierat), lesníctvo, baníctvo, spracovanie kovov, doprava surovín a výrobkov (pltníctvo, furmanstvo). Na formovanie konkrétnej podoby osídlenia mal vplyv rad činiteľov, z ktorých najvýznamnejšie sú geomorfológia, prítomnosť vody, mikroklima, geologické a pedologické pomery. Z toho vyplýval prevládajúci spôsob hospodárenia, alebo výroby. Základom štruktúry osídlenia na Slovensku je pôvodná sídelná sieť agrárnych, čiastočne i banských sídiel (podľa Podoba, 2011). Zdroje nerastných surovín, determinovalo baníctvo, uhliarstvo. Prítomnosť lesov a riečna sieť umožňovali rozsiahlu distribúciu dreva.

Veľmi dôležité je „vertikálne“ usporiadanie miestnych kultúr. Výškové rozpätie Slovenska je 2561 m, čo znamená pomerne veľkú vertikálnu diferenciáciu jednotlivých výškových (vegetačných) stupňov. Optimálna klimaticko-výšková hranica pre osídlenie je u nás do 600 m n. m. Nie je však výnimkou prekročenie tohto „pravidla“. Ojedinele sa sídla vyskytujú aj nad hranicou 850 m n. m. Napríklad Osada Magurka, 1.080 m n. m. (Partizánska Lupča), Tatranská Javorina, 993 m n. m., Donovaly, 972 m n. m., Starý Smokovec, 990 m n. m., Vyšná Boca, 953 m n. m., Lom nad Rimavicou 938 m n. m., Telgart, 881 m n. m. a ďalšie. Sú to horské obce, ktoré vznikli už v stredoveku, buď na základe valaského práva, alebo banického (uhliarskeho) osídlenia a od XIX. storočia aj ako rekreačné osady. Základným zdrojom obživy a prežitia boli chov oviec a dobytká, práca v lesoch, ťažba dreva, uhliarstvo, povozníctvo. Samostatnou kapitolou osídľovania a zdroja obživy je baníctvo. V synergetickej väzbe tu fungovalo vzájomné prepojenie lesníctvo – uhliarstvo – baníctvo – hutníctvo – kováčstvo. To predpokladalo výskyt lesov, drevo, nerastné suroviny a vodu na dopravu a poháňanie mechanizmov.

Môžeme tak hovoriť o špecifických, neopakovateľných typoch prírodno-kultúrnych krajín Karpatika a Panonika, kde sa prelínajú prírodné a kultúrne špecifiká do často svojráznych kombinácií a foriem.

Podľa toho špecifické typy krajín, môžeme na našom území rozdeliť, na základe ich využitia a geografickej (zemepisnej) polohy nasledovne:

- sídelno-poľnohospodárska krajina nížin
- vinárska krajina oblasti prechodu z rovín do pahorkatín v južnej časti Slovenska
- sídelno-poľnohospodárska krajina kotlín, pahorkatín až vrchovín
- vrchárske roztratené osídlenie (lazy, kopanice) vrchovín a hornatín
- banické osídlenie podhorských a horských oblastí

- horalské osídlenie horských oblastí, hole a poloniny na hrebeňoch hôr

Vychádzali sme zo základnej geomorfologickej klasifikácie (Mičian, Zatkalík, 1986) a identifikácie charakteristického vzhľadu krajiny (Jančura a kol., 2010). Keď (účelovo) prispôbime klasifikáciu geomorfológie a ďalšie fyzicko-geografické vlastnosti podľa disekcie (výškovej amplitúdy) reliéfu, nadmorskej výšky, klimatických pomerov a vegetácie, môžeme použiť podobné členenie ako vo fytogeografii na nížinný, pahorkatinový, podhorský, horský, alpínsky, subniválny stupeň s „doplnením“ o kotliny, vrchoviny, hornatiny a vysočiny. Zaradením tvarov reliéfu do ich (spravidla typického) výškového výskytu dostaneme dôležitý vstupný predpoklad regionálnej klasifikácie prírodno-kultúrnych archetypov.

Nížinné a kotlinové osídlenie			Podhorské a horské osídlenie	
nížiny / roviny	zvlnené roviny pahorkatiny	kotliny kotlinové pahorkatiny	vrchoviny hornatiny	hornatiny vysočiny
vidiecke osídlenie (a relikty „priemyselného“ osídlenia)				
vidiecka sídelno-poľnohospodárska krajina				
nížinná poľnohospodárska krajina	„dolníci“ kotlinová krajina		roztratené osídlenie	salašníctvo hole, poloniny
			vrcháři	horali
			valasko-rusínske osídlenie	
vinárska krajina, vínne pivnice			„horniaci“	
			banícke osídlenie	
mestské osídlenie			kúpeľno-rekreačné osídlenie	

Tab. 2: Zjednodušená schéma vzťahov medzi reliéfom, spôsobom využitia a osídlenia krajiny.

Prejavy týchto archetypov krajín sú dôležité pre identifikáciu HKŠ. Pre Panóniu sú typické rozsiahle typické nížinné pláne s poľnohospodárskym využitím a kompozíciou krajiny. V prostredí Karpat (rozloha 210 000 km²) je toho odrazom rozsiahly výskyt horských „polonín“, vo východnej časti a „holí“ v západnej časti Karpat. Postupným znižovaním hornej hranice lesa na úroveň 1500-1600 m n. m. vznikla špecifická krajina horských lúk, nad smrečinami a kosodrevinou. Sú odrazom valaskej-goralskej-rusínskej horskej kultúry, špecializovanej na vysoké horské polohy. Výsledkom je výskyt holí a polonín ako jednej z foriem agrárnych HKŠ. Vznikol aj špecifický fenomén pastierskej kultúry „horalov“. V XIX. storočí sa k nemu „pridalo“ vo veľkom rozsahu vzhmáhajúce sa lazničke (kopaničiarske) osídlenie „vrchárov“. Zjednodušene povedané identifikovali sa „vrcháři“ vrchovín a hornatín a „horali“ hornatín a vysočín.

Ich význam pre našu kultúru je všeobecne známy, ale málo docenený. Je základom identity, pocitu slobody horalov, nezávislých hraničiarov a koniec koncov aj nekonformných zbojníkov. Ignorovanie matrixu, určovaním iných pravidiel, aké si pripisovali aktuálne vládnuce „vyššie“ vrstvy. Či si chceme, alebo nechceme priznať, spôsob našej obživy je koristnícky. Neovládame fotosyntézu. Každý národ exploatuje krajinu po svojom. Tam „hore“ sú Valasi, Gorali, Rusíni. Naši bačovia a honelníci sa starajú o veľké stáda oviec na holiach. Huculi vyhánajú dodnes svoje kone na poloniny ukrajinských Karpat. Ich chovanie a zvyky je výsledkom stáročného poznania. Mali svoju hrdosť. Svoj život prispôbujú rytmom prírody. Našli vzorec prežitia v nehostinných podmienkach hôr. My „z dola“ sme naň iba pozabudli.

4 Diskusia. Identifikácia identity a využitie poznatkov

Axiologický aspekt. Identitu môžeme chápať aj ako axiologickú kategóriu. Identita je vzťah, ktorý je výsledkom interakcií, vzájomného pôsobenia a ovplyvňovania sa. Identita má blízko ku pojmu „hodnota“. Hodnota (hodnotenie) je spôsob ako oceniť vzácne, rozlíšiť neobvyklé, cenné. Hodnoty nás integrujú, vytvárajú dôležitý predpoklad nášho vnútorného poriadku. Hodnota je „mierkou“ dôležitosti a orientáciou v tom, čo prijímame a čo odmietame ako nutné, potrebné, žiaduce. Predstavuje to, čo si vážime, za čo sme ochotní „zaplatiť“, či prinášať obeť. Porovnávame, vyberáme si, uprednostňujeme. Tak vzniká aj kultúra. Kultúra znamená, že zdieľame rovnaké hodnoty a identifikujeme sa cez ne. Hodnotová orientácia sa týka aj „výberu“ miesta, ktoré vyhľadávame, kam radi chodíme, kde radi ostávame. Miesta ktorým dôverujeme.

Tak vzniká aj chápanie „génia loci“ – „ducha“ a espritu (iskry, „invencie“) krajiny.

Identifikačné znaky identity v historicko-časovom kontexte

V zhode s uvedenými princípmi môžeme hovoriť o identite ako:

(a) identita ako súčasne existujúca entita, smerom do minulosti, ktorá bola narušená, prípadne zanikla. Môžeme ju chápať ako nostalgiu minulosti s rizikom jej skreslenia a romantizujúcej štylizácie. Dôležité je skúmanie príčin zániku, či fragmentácie identity. V čom nás zabúdanie ochudobňuje? Ktoré aspekty identity sú kontinuálne dôležité od minulosti, cez súčasnosť do budúcnosti? Sú ešte aj našou aktuálnou súčasťou?

Niektorým transparentným zmenám straty identity sme boli svedkami celkom nedávno. Tendencie hovoriť o svetlých zajtrajškoch a eliminácie významu minulosti. Tendencie vyrovnania vidieka a mesta (Elko, 2013). Vytvárala sa generácia budúcnosti bez „pošpinenia“ minulosťou. Ideológia potrebovala ľudí zbaviť ich koreňov. Tak sa nám vyľudnil vidiek, stratili sa z obcí kaštiele a ľudia stratili hrdosť nad tým, že sa vedeli užiť miestom, kde žili a postarať sa sami o seba. Zanikli agrárne historické krajinné

štruktúry. Čo je opakom identity? Odcudzenie. „Ak je ambíciou vytvoriť pasívnu a odovzdanú masu, odcudzenú krajinu, jej duchu, znakom a histórii, odcudzenú jej sídlam so zmazaním ich nezameniteľného rázu, odcudzenú i religióznej adamovskej otázke po vlastnej identite. Masu z toho dôvodu odovzdanú, pokorenú, bez politických a tvorivých ambícií, no pritom vďačnú a poslušnú“ (El'ko, 2013).

(b) identita ako súčasne existujúca entita, vo vzťahu ku prítomnosti. Čo vytvára naše súčasné vedomie ? Čo nás integruje a aké hodnoty vyznávame ? Sme schopný vnímať krásno, súlad, harmóniu ? Sme veľmi blízko ku strate tohto vedomia. Sme utečencami a bežcami tejto doby, pripomínajúcej dostihy! Možno sa to nezdá dôležité, ale „každá“ súčasnosť vyžaduje istú integritu, nádej, východiská. Hodnota. Čo nám najviac chýba ? Ticho, pokoj, spomalenie... Sústreďenie. Identita je ako neviditeľná notová osnova, v ktorej sa skrýva hudba. Kde sa skrýva naša identita?

(c) identita ako súčasne existujúca entita, smerom do budúcnosti či jej transformácie do novej podoby. Riziko zániku existujúcej identity a jej nahradenie „nou“ identitou. Zaujímavou je otázka ako sa postupne formuje Európska identita. Či sa prikloniť ku euroskeptikom, alebo hľadať novú formu spoluzitia európskych národov. Báť sa o stratu minulých entít, alebo nasledovať nové vízie. Touto otázkou sa zaoberá nemecký sociológ Habermas , ktorý je predstaviteľom teórie komunikatívneho jednaní (nemecky Theorie des kommunikativen Handelns). Podľa neho existujú dva druhy jednaní (Habermas, 2012) – komunikatívne (prirodzené dorozumenie) a inštrumentálne (formálne dohody). Habermas kladie do popredia spoločenskú solidaritu ako axiómu existencie spoločnosti. Na základe vidiny solidarity potom priradzuje dva faktory, ktoré ju môžu ovplyvňovať. Týmito faktormi je sociálna integrácia a legitimita moci, i keď on sám s pojmom moc pracuje veľmi zriedkavo (podľa Révészová, 2012).

Každému je zrejmé, že v Európe nemôže existovať jedna homogénna kultúra. Takisto ju môže ohroziť proces fragmentácie, atomizácie, neonacistických tendencií. Izolácia štátov, národov a regionálnych etníc. Habermas vidí východisko v komunikatívnom jednaní. V potrebe hľadania a formulácie spoločných východísk a mienkotvorného zápasu. Opakom skepticizmu je optimizmus, alebo skôr pozitívna vízia. Biofilná, nie nekrofilná orientácia. Všímanie si „tvaru“ novej budúcnosti. Spisovateľ Herman Hesse svojho času vyslovil myšlienku: „Múdre je myslieť skeptiky a konať optimisticky“.

5 Záver

Prítomnosť HKŠ oživuje krajinu a spoluvytvára jej krajinný ráz. Dodáva jej pečať minulosti. Hodnotovo ju integruje. Rozsiahly výskyt agrárnych foriem HKŠ ma inšpiroval aj k tomuto príspevku. Nielen ich fyzický vzhľad, ale predovšetkým príčiny ich vzniku, ich prírodná determinácia a význam kultúrno-duchovného pozadia.

Prítomnosť identity a jej prejavov (HKŠ) sa javí ako významná hodnota krajiny. Ako vzťah, spätosť človeka a krajiny. Ako spoločný súlad, harmónia. Nielen v minulosti.

Identita je jedným z faktorom „jazýčka“ rovnováhy ako sa zachováme ku vlastnej krajine. Ak prevláda odcudzenie a indiferentné ciele, krajina stráca svoj „esprit“. Ak sa vytvorí vhodná forma participácie a integrity, je možné očakávať zlepšenie kvality krajiny (a jej prosperity), vedomia hodnotového významu miesta v krajine – „génia loci“.

Významnou otázkou je aj náš vzťah ku budúcnosti. Ako zachovať identitu a aspoň reprezentatívne relikty HKŠ? Malo by sa to prejavovať v koncepciách, v plánovacom procese. Plánovanie chápeme ako pohľad do budúcnosti.

V scenároch vývoja európskych krajín, respektíve rozhodovania o jej ďalšom vývoji, boli tieto aspekty spracované už v roku 1994. Vo Výbore priestorového (územného) rozvoja – Committee on Spatial development (CSD), boli formulované: „Principles for a European Spatial Development Policy“, čiže „zásady Európskej politiky územného rozvoja“. Jedna zo štyroch koncepcií predstavuje cieľový stav krajiny ako „identická koncepcia“. Identita ako harmonický vzťah a prepojenie ľudí s krajinou. Vyvážený pomer medzi ekologickými a ekonomickými aspektmi krajiny. Európska koncepcia územného rozvoja bola schválená v Potsdame, v máji 1999, na neformálnom zasadnutí Rady ministrov zodpovedných za územné plánovanie. V koncepcii pre XXI. storočie bola spracovaná „Perspektíva európskeho územného rozvoja“ – „European Spatial Development Perspective (ESDP)“. V nej sa uvádza pre nás dôležitá zásada: „Bohatstvo európskeho kultúrneho dedičstva a krajiny je vyjadrením ich identity a má všeobecný význam“ (angl. The richness of Europe's cultural heritage and landscapes is an expression of its identity and is of general importance). Ďalej sa konštatuje: „Ochrana dedičstva vyplýva z integrovanej koncepcie jeho zachovania a obnovy. Ako aj zvyšovania povedomia verejnosti o prínosy, ktorými územné plánovanie môže prispieť v ochrane dedičstva pre budúce generácie“ (Kramer, 2012).

Zaujímavým východiskom zachovania identity sa javia rozhodovacie modely v manažmente krajiny na základe participatívnych prístupov (Wates, 1999). Participáciou však nemyslíme „pripustenie“ verejnosti ku rozhodovaniu. Myslíme tým aktívny prístup občanov ku budúcnosti. Spôsob, ktorým sa postupne formujú predstavy verejnosti (aktivistov), ktoré následne spracujú odborníci do realizovateľnej podoby. Napríklad formou územného plánu, alebo krajinárskych projektov.

Čo nás vzdľahuje od miesta? To, že odchádzame. Čo nás vzdľahuje od času? To, že ho zrýchľujeme, že sa ponáhľame preč. To, čo nemáme, o to sme, logicky chudobnejší. Rovnako, ale aj o to, čo zabúdame, čo si nevšímame a čo často vedome ignorujeme.

Literatúra a podklady:

- (1) KYSEL, Vladimír a kol. (2011). *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom elektronická encyklopédia*. Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, SLUK – Ústav etnológie SAV. (<<http://www.ludovakultura.sk>>)
- (2) EEKO, Ivan (2013). *Krajina, sídla, identita a odcudzenie*. (príspevok na konferencii Land-Urbia), Nitra (<<http://www.zuups.sk/sites/default/files/zbornik/6-prispevky/6-prispevky/Ivan%20Elko/Krajina,%20sidla,%20identita%20a%20odcudzenie.doc>>)
- (3) HABERMAS, Jürgen (2012). *K ústave Európy*. Bratislava: Kaligram.
- (4) JANČURA, Peter – BOHÁLOVÁ, Iveta – SLÁMOVÁ, Martina (2010). Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhl'adu krajiny. *Vestník Ministerstva životného prostredia*, roč. XVIII, číстка 1b, s. 2–51.
- (5) KRAMER, Esther (2012). *European Spatial Development Perspective (ESDP)*. Fact sheets on the European Union – Informačné listy o Európskej únii 2013/1. (<http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sk/FTU_4.5.5.pdf>)
- (6) MARENČÁK, Milan – JANČURA, Peter (1997). Štyri úvahy o krajine. In: *Krajina – človek – kultúra* (zborník referátov), Banská Bystrica: SAŽP, s. 38–42.
- (7) MIČIAN, Ľudovít – ZATKALÍK, František (1984). *Náuka o krajine a starostlivosť o životné prostredie*. (skripta), Bratislava: Univerzita Komenského.
- (8) RÉVÉSZOVÁ, Zuzana (2012). *Poňatie európskej identity u Jürgena Habermasa*. (bakalárska práca), Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálných štúdií.
- (9) WATES, Nick (1999). *Akční plánování*. Brno: Nadace Partnerství.
- (11) Committee on Spatial development (CSD) (1994). *Principles for a European Spatial Development Policy*. Leipzig.

Podakovanie:

Príspevok bol vypracovaný na základe podpory štrukturálneho fondu EÚ, Agentúry MŠVVŠ SR, na TU vo Zvolene, Centrum excelentnosti pre podporovanie rozhodovania v lese a krajine, aktivita 3.6.

Contribution deals with the identity significance and the landscape's identity significance to the historical landscape's structures. It is about the methods of identification, research and the common historical landscape structures typology. We are solving their significance for the landscape's character formation. We investigate the identification methods about the natural landscape's attributes and culture of landscape's inhabitants and the way of landscape's exploitation. By this way is created cultural-historical landscape's profile. Identity is the significant attribute of this relationship. It is the direct expression between the human interactions and contemporary landscape status, including its characteristic appearance and arrangement. At the end of our contribution we deal with the knowledge application in the landscape design conceptions of the spatial planning.

Kontakt:

doc. Ing. Peter Jančura, Ph.D.

vedúci Katedry plánovania a tvorby krajiny

Fakulta ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene

T. G. Masaryka 24, 960 53 Zvolen

e-mail: jancura@tuzvo.sk, telefón: 045/5206 335

Čimelice – proměny prostorové struktury kulturní krajiny a argumenty historického vývoje

(Čimelice – transformations in the spatial structure of the cultural landscape and arguments of the historical development)

Ivan VOREL – Simona ŠVECOVÁ

Krajina Čimelická se kontinuálně vyvíjela během 18. a 19. století a v původním obrazu otevřené zemědělské krajiny západně od řeky Skalice se postupně rozvíjely prvky barokní a klasicistní kompozice. Ortogonální členění krajiny a osově kompoziční vazby na existující i nově vzniklé krajinné dominanty vytvořily prostorový řád barokně – klasicistního měřítka. Geometrické krajinné úpravy přeměnily i část lesní, lovecké a rybníční krajiny východně od Skalice, avšak s menšími dimenzemi a menším měřítkem uzavřených prostorů. V dnešním obrazu krajiny se překrývají jednotlivé vývojové vrstvy, které vnesly do krajiny vlastní principy půdorysné osnovy a prostorové morfologie. Dochovanost (i když často pouze fragmentární) stop jednotlivých fází historického vývoje a čitelnost slohových atributů staveb i krajinných úprav je v případě Čimelicka velmi cenná.

1 Úvod

Dnešní obraz kulturní krajiny v sobě odráží staletý vývoj, etapy kultivace a přetváření, období rozkvětu sídel a hospodářského využití i období hospodářského úpadku a stagnujícího stavu. Jednotlivá období odrážela v krajině nejenom mocenské a ekonomické podmínky a vztahy, ale také kulturní a duchovní prostředí určité doby, její symboliku a umělecké nástroje – výrazové prostředky. Stavební dominanty středověkých hradů a klášterů vytvářely nejenom symboly moci nebo duchovního významu, ale také - možná skrytě, ale stejně přesvědčivě – i symboly využití či podmanění přírodních podmínek. Svědčí o tom umístění hradů nebo klášterů (v Itálii i opevněných vesnic nebo měst) v dominantních místech krajiny, na vrcholech kopců, na skalách a srázech. Výsledky ztvárnění a kultivace krajiny jednotlivých etap byly postupně překrývány a absorbovány¹. V geomorfologických podmínkách určité krajiny, poskytujících základní prostorový rámec obrazu kulturní krajiny a v podmínkách specifického kulturního a historického vývoje vzniká určitý krajinný charakter, vyznačující se přítomností více či méně čitelných znaků vývoje.

¹ ve smyslu setření fragmentárního nebo celkového využití a jeho zapojení do nové struktury krajiny a do jejího obrazu

2 Geometrický prostorový řád v krajině

Provázání jednotlivých vrstev krajinné struktury v prostorové skladbě se projevuje v tvářnosti krajiny vlastností, kterou lze nazvat prostorovým řádem. Prostorový řád může být ovládán výraznou terénní morfologií – např. uspořádáním terénních hřbetů a údolí nebo uspořádáním a výrazností terénních dominant, výraznou strukturou zemědělského využití krajiny (vinice, chmelnice, sady, velkoformátové či maloformátové členění orné půdy atd.) nebo strukturou osídlení (sít' kompaktních vesnic v úrodné zemědělské půdě, lánové vsi v potočním uspořádání, rozptýlené zástavby podhorských oblastí ad.).

V prostorových formách a konfiguraci prvků krajinné scény, vyplývající často z organických tvarů a forem, se výrazně uplatňují čitelné geometrické formy a vazby, které člověk obvykle přisuzuje své vlastní – lidské – činnosti. Jsou to např. paralelní osy terénních hřbetů a údolí, výrazné terénní horizontály nebo rytmizace, opakování, shoda apod. Geometrické formy představují často nápadné a čitelné atributy odlišnosti a neopakovatelnosti krajinných scénérií (např. horizontální silueta stolové hory, kužely vulkanických tvarů), nejčastěji však bývají do krajiny vnášeny lidskou činností. Člověk měl vždy potřebu přizpůsobovat prostředí, ve kterém žije a pracuje, svým představám, a to nejenom po stránce praktické – užitkové, ale i po stránce formální. Proto se do krajiny vždy promítaly potřeby a záměry duchovní, kultovní, symbolické a nezřídka umělecké. Prostorový řád krajiny proto vyjadřuje děje, příběhy a symboliku obývané a užívané krajiny.

Užitkové i komponované krajinné úpravy vytvářejí v krajině geometrický prostorový řád. U utilitárních hospodářských úprav tento řád vychází převážně z logiky geometrie pozemkových hranic a tras cestní sítě, která byla založena nejenom jako spojnice určitých míst, ale také s ohledem na průchodnost krajinou – na terén, vodní toky a lesy. Komponovaná struktura bývá založena na prostorových osách, spojujících významné body a místa v krajině a tvořících smysluplnou osnovu. Je velký rozdíl, jestli je prostorová osnova založena pouze na vizuálních vazbách (osy jsou nehmotné – virtuální) nebo na hranicích – liniích v území nebo jestli jsou tyto osy fyzicky zhmotněny alejemi, provázejícími cesty a hranice (14). Vzniká prostorový efekt, neboť krajina je alejemi rozčleněna do menších prostorů – velké měřítko krajiny se v detailu mění v drobnější. Jedná se tedy nejenom o efekt geometrické liniové struktury alejových výsadeb, ale též o efekt prostorové struktury ploch vzájemně oddělených alejemi.

V prostorové morfologii krajiny se velmi výrazně projevují linie a geometrické obrazce vzniklé geometrizací půdorysného uspořádání krajiny. Takovou roli v krajině hrají např. linie hrází rybníků provázené dubovými stromořadími, ať se jedná o rybníky středověkého založení, o renesanční rybníční soustavy nebo dokonce o rybníky vzniklé v 19. stol. (Třeboňsko). Z hlediska vizuálního vnímání obrazu krajiny jsou zřejmě nejvýraznějším vyjádřením prostorového řádu stromořadí, aleje a jejich soustavy, vytvářející v krajině půdorysnou osnovu tvořící nejenom izolované linie, ale geometrické

obrazce², zejména rovnoběžné linie, více či méně dokonalé ortogonální čtyřúhelníky nebo trojúhelníky. Ve způsobu použití geometrizace, projevující se ve vnějších obrysech, ve specifickém dělení, proporcích a symetrii, můžeme u některých krajinářských úprav hledat záměry jejich uměleckého ztvárnění (3).

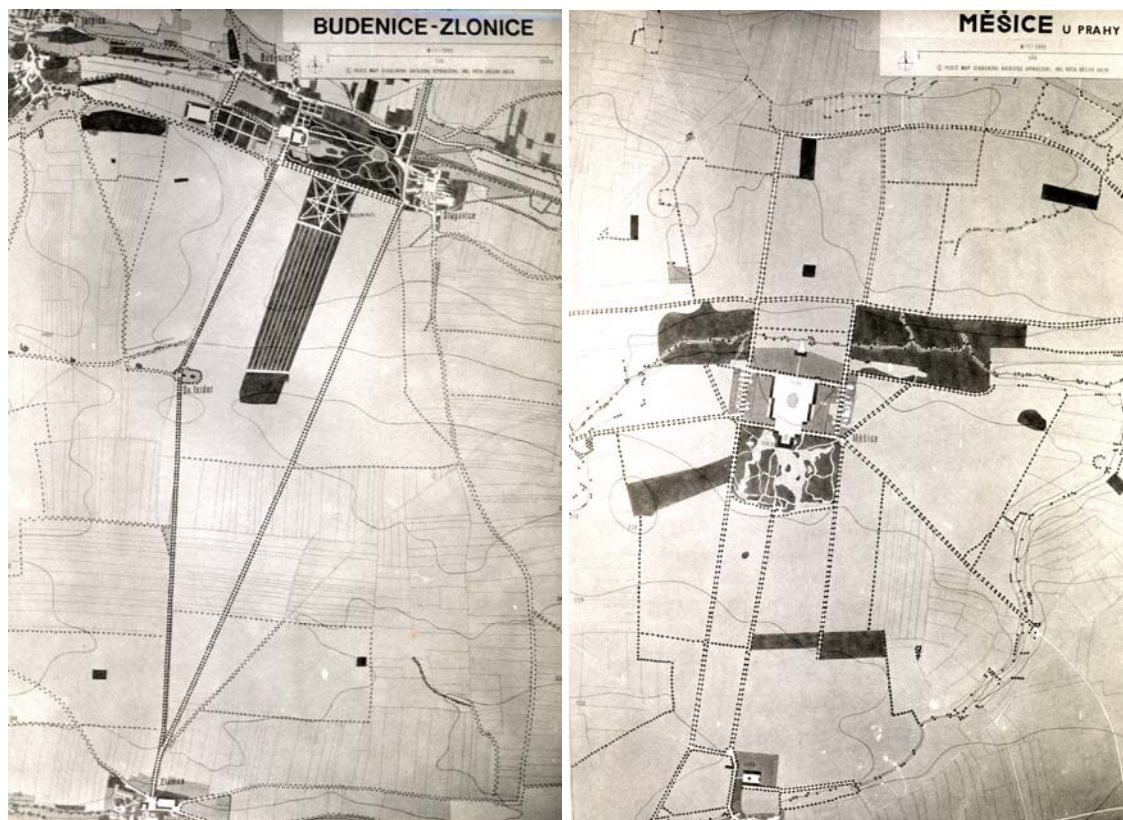
Půdorysné geometrické členění krajiny, zejména ortogonalita prostorově se uplatňujících linií stromořadí a alejí, se promítá do geometrického prostorového uspořádání krajiny – do členění na geometricky vymezené prostory (14), (15). V krajině mohou vzniknout charakteristické znaky geometrizované prostorové morfologie s prostory podobných rozměrů, proporcí a měřítka, resp. s uspořádáním prostorů odstupňovaných velikostí. Vzhledem k tomu, že v krajině bude vznikat rozdílný vztah mezi vzdálenostmi prvků vymežujících prostor (stěnami prostoru – okraji lesních porostů, alejemi, stromořadími, okraji nelesních doprovodů vodotečí a cest apod.) a jejich výškou, budou vznikat – v krajinářské a urbanistické kompozici dobře známé – specifické vlastnosti jednotlivých prostorů – otevřenost, uzavřenost – a specifické vlastnosti celé prostorové skladby určitých krajin nebo jejich segmentů.

Při analýzách půdorysné osnovy a prostorové morfologie krajiny je třeba si uvědomovat, že jakkoliv zajímavé geometrické obrazce a skladby základních geometrických forem se v krajině objevují, mají nejčastěji původ v tvarech panských pozemků (dominikální půda, většinou se vyskytující ve velkých blocích orné půdy) na rozdíl od drobných poddanských pozemků (rustikální půda). Právě panské pozemky byly členěny stromořadími neovocných i ovocných dřevin a alejemi podél cest vedených po okrajích pozemků. Přitom však toto utilitární členění může souznívat s ideologickými principy uspořádání světa (a tudíž i panství) i s estetickými normami a stylovými zvyklostmi. Vedle geometrizace zemědělské krajiny se můžeme setkat (převážně již jenom na mapových zobrazeních nebo vedutách) i s geometrizací loveckých obor renesance nebo bažantnic období baroka, kde hvězdicové uspořádání průseků má výraznou prostorovou koncepci a výtvarnou působivost, ale má také funkční význam – zpravidla se nejedná pouze o abstraktní ornament (3).

V krajině období baroka však symbolické významy osových vazeb vytvářely znaky a struktury prostorových vazeb, prostorově a významově organizujících území panství a propojujících významné body území (14). Vznikly osově kompozice a geometrické soustavy hmotných (fyzických) os alejí, stromořadí a lesních průseků kombinované s nehmotnými vizuálními nebo čistě pouze prostorovými vazbami, zvýrazňující nejenom místo panského sídla (zámku, přestavěného hradu) a jeho obraz v krajinných vedutách, ale také polohu a prostorový význam dalších těžišť panství (poplužní dvory, záměčky, letohrádky, kaple, kostely). Území panství je pokryto v nejvelkorysejších případech jako celek nebo častěji ve fragmentech nebo detailech geometrickými vazbami vyjadřujícími

² čtverec dělený osami či diagonálami, kruh dělený radiálně, pravoúhlý čtyřúhelník s osami a diagonálami

řád a duchovní ukotvení. V dnešní podobě krajiny se vlivem prolínání novodobých funkcí, rozvinutou zástavbou, výraznými liniemi dopravní a technické infrastruktury a s množstvím rozptýlené nelesní zeleně tyto prostorové vazby často dojmově ztrácejí a zaniká jejich význam. Přesto můžeme v české krajině často nalézat výše zmíněný prostorový řád a dochované fragmenty prostorové morfologie krajiny, odpovídající zjevným nebo skrytým geometrickým vazbám.

Obr. 1: Příklady výrazných geometrických krajinářských úprav, z nichž jedna zdůrazňuje vztah poutního místa a panských sídel (Budenice – Zlonice) a v druhé se prolínají kompoziční záměry s užitkovým využitím krajiny (Měšice u Prahy). (Václav Valtr – *Interpretace map stabilního katastru, 60. léta 20. stol.* Foto originálů: I. Vorel, 2004)

3 Čimelicko – vývoj půdorysné osnovy a prostorové morfologie

Cenným příkladem je krajina Čimelicka a Rakovicka na rozhraní Středních a Jižních Čech, ve které jsou čitelné specifické znaky geometrizace půdorysného i prostorového uspořádání krajiny, mající původ v různých historických obdobích a podléhajících tehdy různým ideovým a slohovým principům. Georeliéf zde vytváří základní prostorový rámec po dvě staletí se kontinuálně vyvíjející krajině. Jedná se o to, že rovinnatá až mírně zvlněná krajina Zvíkovské pahorkatiny se na západě opírá o okraje Mirovické vrchoviny. Tyto okraje vytvářejí výrazné terénní dominanty a horizonty –

pohledové ukončení krajinných vedut a zároveň vytvářejí možnost přehlédnutí panství z vyššího horizontu. To je velmi významný znak krajiny, využitý v prostorovém řádu zemědělské krajiny kultivované v období baroka a klasicismu.

Krajina Čimelicka a Rakovicka představuje z hlediska obrazu krajiny severní části Písecka specifický charakter přechodu Středních a Jižních Čech. Její poloha v západní části mírně zvlněné Zvíkovské pahorkatiny a opírající se o okraje Mirovické vrchoviny s lesnatými masivy Chlumu (532 m n. m.), Hradu (574 m n. m.) a Jezvince (545 m n. m.) vyniká jak výrazností krajinných panoramat na západě, tak i členitostí horizontů východní části – Orlicka a celého koridoru Vltavy. Terén mírně stoupá od nehlubokého údolí říčky Skalice k západu do segmentu úrodné zemědělské krajiny v prostoru Čimelic a Rakovic a k východu pak mírně zvlněným lesnatým terénem do nepřehledné lesní a rybníční krajiny mezi Vrábskem, Lazištěm a Novým Dvorem.

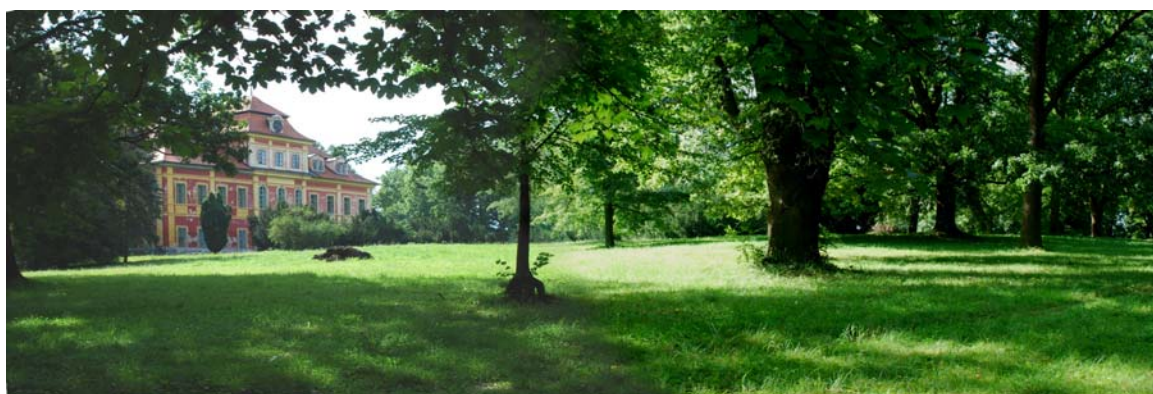

Obr. 2: Krajinná památková zóna Čimelicko – Rakovicko – na ortofotomapě je patrná odlišná struktura krajiny v západní a ve východní části KPZ, přičemž v obou částech je patrná geometrizace půdorysné osnovy alejemi a stromořadími. (zdroj: NPÚ)

I když tato krajina byla dávno osídlena a Čimelice byly významným³ místem, výrazné komponované úpravy můžeme sledovat teprve až v první třetině 18. století –

³ Trasa Pasovské stezky mezi Příbramí a Pískem se v prostoru Čimelice přimykala k toku Skalice a potom přecházela k toku Vltavy (buď přes Laziště nebo přes Varvažov do prostoru Zvíkova) (7)

v období pozdního baroka. Starší stavby však byly do geometrické kompozice zapojeny. Jedná se o zámek s dvorem v Rakovicích a o zámek s dvorem v Čimelicích. První písemná zmínka o Rakovicích pochází z roku 1045 (13) a existovala zde středověká tvrz, pozdně renesančně přestavěná na zámek s šestibokou věžicí začátkem 17. stol. (13) a s panským hospodářským dvorem. I v Čimelicích byla středověká tvrz, doložená s dvorem v roce 1445 (5), v polovině 16. stol. upravená na jednoduché renesanční sídlo s poplužním dvorem. Výstavba nového barokního zámku za Karla Bohumila Bissingena (uváděný též jako Karel Gottlieb – též Amadeus – Bissingen) (1) vytvořila dominantu a střed Čimelicko – Rakovického panství Bissingenů a zároveň střed barokní krajinné kompozice.

Obr. 3: Dominanta krajiny a ústřední bod kompozice – zámek v Čimelicích je dnes skryt v přírodně-krajinářském parku dokončeném za panství Schwarzenbergů v druhé polovině 19. stol. (foto I. Vorel, 2013)

Obr. 4: Druhou dominantou hlavní aleje je pozdně renesanční dvojkřídový zámek v Rakovicích (Foto: I. Vorel, 2013)

Zatímco krajina východně od Skalice byla na začátku 18. století nepřehledná – se středověkými rybníky⁴ a rozdrobenými lesními porosty, krajina západně od Skalice – na úpatí Mirovické vrchoviny – byla typickou zemědělskou krajinou vrcholného baroka – intenzivně zemědělsky obdělávanou na velkých blocích orné půdy (dominikálních

⁴ Rybníční soustava byla zřejmě založena až za Dejmu ze Stříteže v 16. stol. (1), což se neshoduje s jinými zdroji (např. 10)

pozemků) a na plochách drobně členěné zemědělské půdy (rustikálních pozemků). Realizace nových stavebních záměrů Karla Bohumila Bissingena – v roce 1719 výstavba mohutného hospodářského dvora Bissingerhof (10)⁵ s velkorysou symetrickou a téměř zámeckou dispozicí a výstavba zámku v Čimelicích (A. Rappa, A. Canevalle⁶ 1728 – 1730) vnesla do otevřené krajiny nové dominanty. Vedle hospodářského dvora v Rakovicích, dominujícího krajině renesanční věžicí záměcku a vedle kostela Nejsvětější Trojice v Čimelicích⁷ tak byla dána konfigurace základních architektonických akcentů v krajině, doplněných drobnější, avšak nepřehlédnutelnou hmotou tradičního objektu formanského hostince Hvíždalka ve východní části Čimelic. V roce 1735 byla založena dvouřadá lipová alej mezi nedávno dokončeným zámkem v Čimelicích a záměckem v Rakovicích, která byla doplněna sedmi páry kamenných soch z dílny rodiny Hammerů.

Obr. 5: Průhled o ohradní zdi zámeckého parku v Čimelicích ke špýcharu poplužního dvora u záměcku v Rakovicích. Hlavní lipová (dnes dubová) alej je na snímku vlevo. (Foto: I. Vorel, 2013)

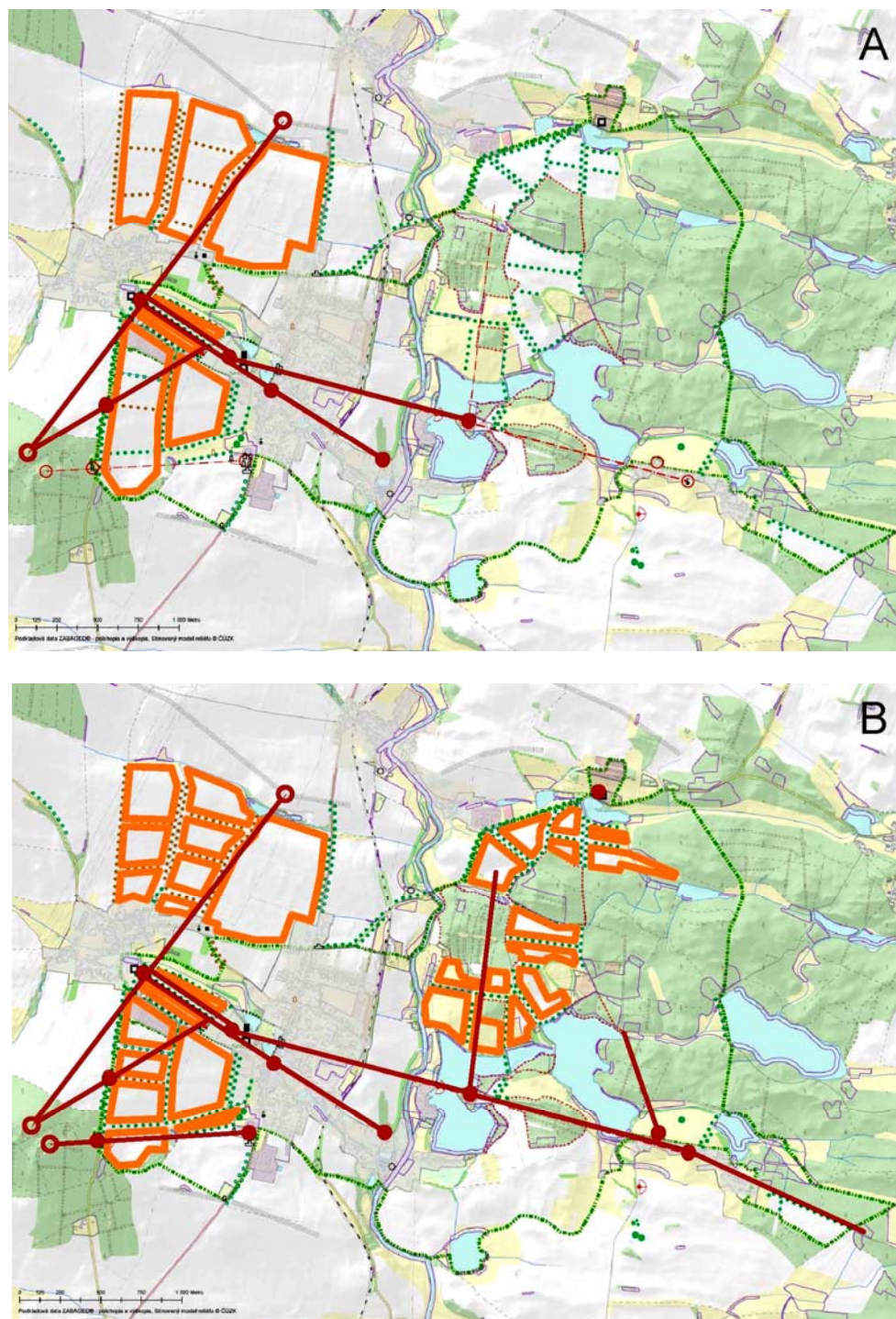

Obr. 6: Hlavní alej a dominanta záměcku s věžicí v Rakovicích. (Foto: I. Vorel, 2013)

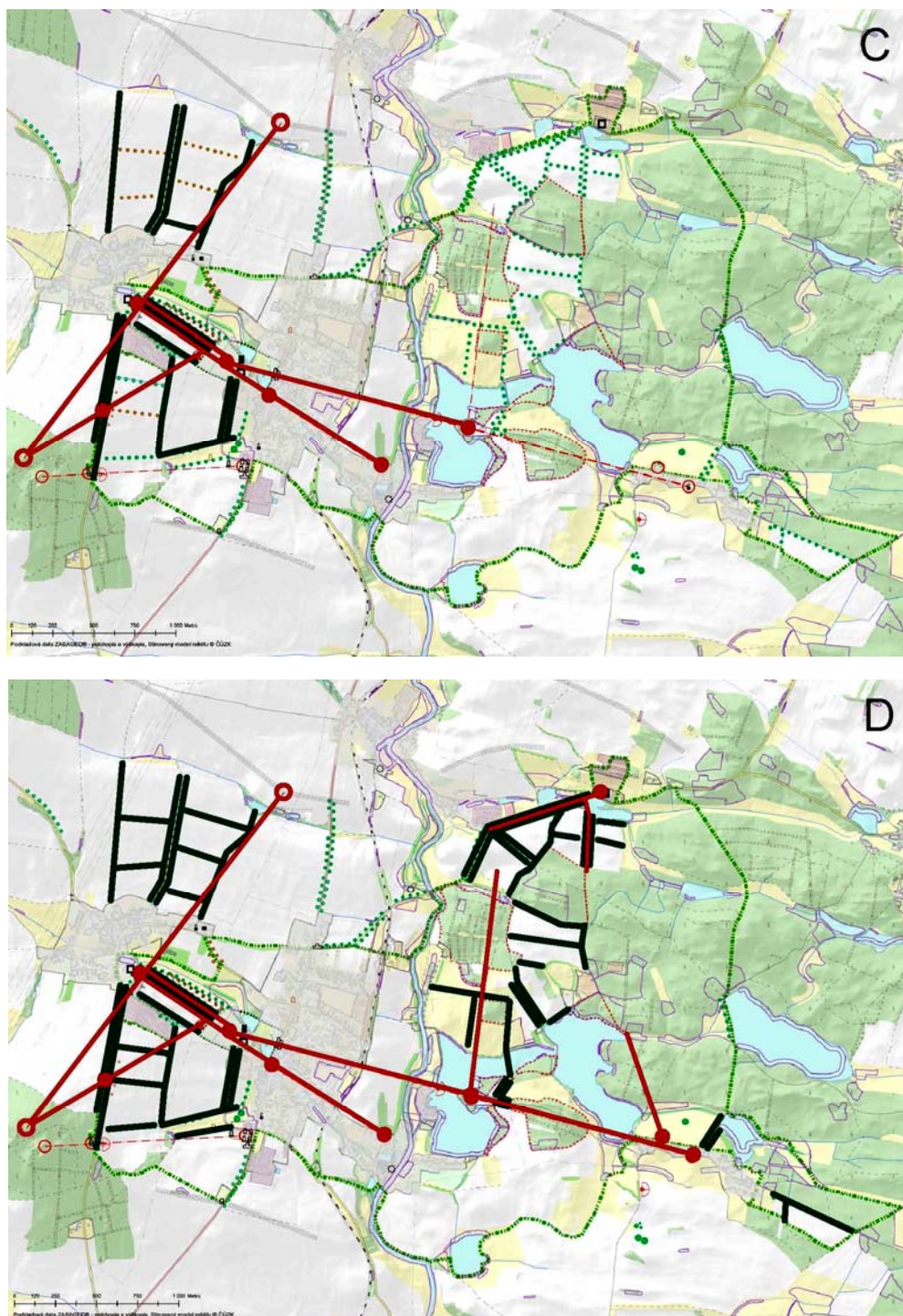
⁵ Podle jiného zdroje (6) bylo se stavbou započato až v roce 1731 a následnost novostaveb zámku a hospodářského dvora je dosti zajímavá

⁶ Zřejmě se mohlo jednat o Carlo Antonio Canevalle (1688-1740) autora nedalekého poutního kostela na Makové hoře u Příbrami

⁷ barokně upraven v první pol. 17. stol. (5), zřejmě 1629 (1), klasicistně přestavěn v roce 1821 (5), (6)

Obr. 7, 8: Schémata ukazují prostorovou morfologii krajiny Čimelická a Rakovicka v době od 18. stol. do první poloviny 19. stol. (horní schéma) a v druhé pol. 19. stol. (dolní schéma). Je patrná proměna prostorové skladby krajiny východně od Skalice oproti barokně-klasicistnímu členění krajiny velkého měřítka na západním břehu Skalice. Dimenze prostorů se zmenšily, oproti přísným ortogonálním formám zemědělské barokní krajiny se objevují drobné lichoběžníkové, trojúhelné a protáhlé tvary lesní a lovecké krajiny. Prostorová skladba je vázána na osnovu kompozičních os. (Vysvětlivky: oranžová barva – vymezení otevřených prostorů, červená barva – kompoziční osy a dominanty).

Obr. 9, 10: Geometrická půdorysná osnova krajiny je dána prostorovými liniemi alejí a stromořadí. Na schématech je patrný rozdíl v pojetí a cítění geometrizace baroka a klasicismu (horní schéma) v úrodné a intenzivně obdělávané půdě panských pozemků západně od Skalice (od 18. stol. do 1. pol. 19. stol. – Bisssingenové a Wratislavové z Mitrovic) a geometrizace v lesní a lovecké krajině východně od Skalice (druhá polovina 19. století – Schwarzenbergové).

Založení aleje přineslo do otevřené krajiny s nevelkými, ale přesto výraznými architektonickými akcenty začátek nového prostorového schématu. Zámecká zahrada v podobě barokního parteru s tzv. dvojím dělením čtverce (3) se hmotově neprojevovala a efekt mohutné zeleně na ukončení osy aleje se objevil až po založení krajinářského parku v roce 1817 v souvislosti s klasicistními úpravami zámku (9)⁸. Osa aleje, provázená v době založení sochami z dílny Jana Hammera, vytvořila sice propojení obou zámků, ale logicky vedla od brány do parku v Čimelicích ke vstupu do rakovického dvora. Byla to výrazná geometrická linie spojující dvě architektonické dominanty a vytvářející zřejmě v zemědělské krajině posílení těžiště panství. Paralelně s touto fyzickou osou, tvořenou nově vysazenou dvouřadou alejí se sochami, vedla nehmotná prostorová (vizuální) osa spojující věžici zámku v Rakovicích s věží kostela Nejsvětější Trojice v Čimelicích. Prodloužení této osy směřuje k poměrně velké hmotě zájezdního formanského hostince Na Hvížd'alce, kde sídlila i sochařská huť rodiny Hammerů. Významnou prostorovou osou je spojení brány Čimelického dvora s osou symetrie hospodářského dvora Bissingenhof a s osou Ditrichštejnského dvora ve Vrábsku. Vrábsko, které tvoří významnou a charakteristickou část krajiny Čimelicka, bylo součástí varvažovského panství Řádu maltézských rytířů a bylo po prodeji varvažovského panství Karlu II. Schwarzenbergovi v roce 1847 připojeno k orlickému panství. Význam aleje mezi zámkem v Čimelicích a zámečkem (hospodářským dvorem) v Rakovicích byla zřejmě natolik významná, že byla později posílena paralelní, severně položenou alejí, zobrazenou na Tomáškových mapách z roku 1802, i na mapě stabilního katastru z roku 1841. Na mapě II. vojenského mapování však již tato paralelní alej zobrazena není a je možné, že byla v polovině 19. stol. opět odstraněna, protože zeslabovala prostorový význam hlavní lipové aleje. Letecký snímek tohoto území z 90. let v kvalitě půdy nepřímo potvrzuje někdejší přítomnost odstraněné paralelní aleje.

Období první poloviny 18. století se zapsalo do krajiny vytvořením základní mohutné barokní prostorové struktury – barokních architektonických dominant, velkorysé aleje zdobené sochami a vazbou jednotlivých částí krajiny do prostorové osnovy, vázané i na hlavní přírodní krajinné dominanty. Tato prostorová struktura v poměrně otevřené krajině s malým podílem – oproti dnešnímu stavu - nelesní rozptýlené zeleně a s marginálním prostorovým významem osídlení musela působit v obrazu krajiny mohutně a nepřehlédnutelně. Je příznačné, že právě takovýto kompoziční počín se odehrál v otevřené zemědělské krajině, která umožnila rozvinutí základu budoucí komponované krajiny.

Pozdně barokní období a nastupující klasicismus dotvořil za panství Wratislavů z Mitrovic zemědělskou krajinu západně od Skalice soustavou alejí sledujících historické cesty a hranice dominikální půdy. Tyto cesty, zobrazené na mapách I. a II. vojenského mapování, směřovaly z Čimelic na Krsice, z Rakovic na Horní Nerestce, k ovčínu

⁸ zámecký park v přírodně-krajinářské podobě byl definitivně upraven až v roce 1850 (4)

a Rakovickému mlýnu. V krajině vznikl systém alejí – krajinných prostorových linií, které jsou vedeny v zásadě paralelně v severojižním směru ve velmi podobných odstupech (cca 300 m – podle šíře bloků orné půdy). Podobně jako původní cesty zpřístupňující ornou půdu a spojující vesnická sídla jsou i nové aleje vedeny v souladu s terénem. Konec baroka a počátek klasicismu se v krajině Čimelicka a Rakovicka projevil výraznou geometrizací krajiny – členěním do velkých prostorů obdélného půdorysu rozdělených původní lipovou alejí mezi Čimelicemi a Rakovicemi na severní část mezi Čimelickým a Slavkovickohorským potokem a na jižní část mezi alejí U Dubovky a polní cestou s alejí U Kuchyňky. Zatímco členění severní části území můžeme vnímat pouze v náznacích daných zachovanými trasami polních cest a fragmenty liniové zeleně (aleje ovocných stromů), členění jižní části je dochované v dubových stromořadích a alejích, představujících v krajině významné vizuální předěly. V závěru 18. stol. bylo za panství Wratislavů z Mitrovic původní jednoduché prostorové schéma vzniklé za panství Bissingenů dotvořeno výraznou geometrizací zemědělské krajiny severně a jižně od Rakovic alejemi a stromořadími okrasných stromů (zřejmě lip) do ortogonálního prostorového schématu většího měřítka.

Obr. 11: Pohled z aleje od kontribučního špýcharu do zemědělské krajiny geometrizované alejemi. (Foto: I. Vorel, 2013)

Obr. 12: Kontribuční špýchar byl v době založení alejí významnou stavební dominantou a hraje roli v geometrické osnově kompozičních os. (Foto: I. Vorel, 2013)

Vývoj obrazu zemědělské krajiny západně od Skalice však pokračoval i v druhé polovině 19. století a také ve století dvacátém. Na mapách III. vojenského mapování z let 1877 – 1880 a na novějších mapách vojenských i civilní (např. základní mapa 1:10 000 z roku 1962) se objevují další stromořadí propojující ve východozápadním směru starší severojižní stromořadí a členící velké bloky půdy na menší pravoúhlé bloky. Jedná se zřejmě již o aleje ovocné. Obraz krajiny v současnosti je však poznamenán zánikem některých stromořadí, zejména severně od Rakovic, kde zanikla jak starší stromořadí po hranicích pozemků, tak i stromořadí podél tzv. Francouzské cesty směřující kdysi na Nerestce a na Mirovice a tak i novější příčná stromořadí. Krajina se zde vizuálně otevřela a bloky orné půdy jsou členěny pouze polními cestami s fragmenty aleje podél Francouzské cesty. Původní – měřítkově charakteristický – formát členění krajiny dubovými alejemi⁹ a stromořadími se zachoval pouze jižně od Rakovic a Čimelic, přesto společně s hlavní alejí mezi Čimelicemi a Rakovicemi dokumentují projev geometrizace půdorysné osnovy v prostorové morfologii segmentu historické kulturní krajiny.

Levý břeh Skalice – východní část panství – měla svoji významnou barokní dominantu, kterou byl poplužní dvůr Bisingrov (Bissingerhof), vybudovaný v roce 1719 na břehu rybníka Stejskal. Cesta od čimelického zámku k Bisingrovu směřuje k úzké šíji, kterou byl rybník rozdělen na severní část – Bisingrovský rybník a na jižní část – rybník Stejskal. Území severně i jižně od poplužního dvora bylo zemědělsky využíváno bez mapově doložených krajinářských úprav. Západně od rybníka Nerestec a od rybníka Novodvorského se na konci 18. stol. rozkládaly souvislé lesní porosty. A právě tato část krajiny, která nebyla krajinářsky upravena za panství Wratislavů z Mitrovic (jak dokládá mapa stabilního katastru z roku 1841), byla přetvořena za panství Schwarzenbergů (v roce 1840 po smrti Gabriely Wratislavové přešel majetek na její dceru Josefinu, která byla od roku 1823 manželkou Karla II. Schwarzenberga) do podoby lesní lovecké krajiny s romantickými partiemi u starých rybníků. Vznikl zde obraz jiné krajiny, než která je dochována západně od Skalice. Jedná se o skladbu bažantnic, remízů, ploch luk a orné půdy, členěných do menších prostorů, uzavřených okraji lesních porostů. Krajinné scenerie jednotlivých prostorů jsou sjednoceny výsadbami neovocných, většinou dubových⁹ stromořadí podél cest, sledujících lesní okraje a stromořadí, členících otevřené plochy polí a luk. Vzniká členitá skladba s výrazně geometrizovanou prostorovou morfologií, ve které hrají roli jak ortogonálně vymezené tvary prostorů, tak i diagonální směry vedení alejí. Tyto krajinářské úpravy vznikaly v průběhu druhé poloviny 19. století a jsou zachyceny na mapě III. vojenského mapování. Připojením Vrábska k orlickému panství po roce 1847 se ke krajinářským úpravám připojuje i bažantnice u Vrábska a krajinářské úpravy provázející Knížecí cestu na Koloredov. I když by bylo jistě zajímavé sledovat podobu a působivé partie lovecké lesní a rybníční krajiny mezi

⁹ zavedení dubu červeného namísto lip v hlavní aleji proběhlo kolem roku 1880 (10) a bylo potvrzeno na letokruzích odstraňovaných doživších stromů v roce 2006

Vrábskem a Lazištěm s loukami v nivách potoků, tvořících v lesní krajině tajemné scenérie, poučné je zejména pozorování geometrického prostorového členění hospodářsky využívané krajiny období od poloviny do konce 19. století, tedy nejenom pozdně romantického pojetí, ale ve fragmentech výrazných geometrických osnov též možná připomínky neoklasicismu.

***Obr. 13:** Knížecí cesta mezi Vrábskem a Koloředovem se střídavě otevírá poromanticky působících lučních prostorů v lesních porostech. (Foto: I. Vorel, 2009)*

***Obr. 14:** Krajina bažantnic, alejí a duby lemovaných lesních porostů východně od Skalice má zcela jiný obraz – uzavřenost, menší dimenze a drobnější měřítko, než zemědělská krajina Rakovicka. (Foto: I. Vorel, 2013)*

4 Závěr

Dochovanost rozdílných charakterů západní a východní části krajiny Čimelicka poskytuje jedinečnou možnost porovnání obrazu krajin, které se vyvíjely sice společně, ale které mají různé přírodní i historické podmínky a jejichž proměny byly postupné. Striktní členění a velkorysé prostorové dimenze barokních a klasicistních krajinářských úprav v prostoru Čimelic a Rakovic, využívající ve scenériích výrazných terénních dominant okrajů Mirovické vrchoviny a z určitých míst umožňující výhledy do krajiny

s dlouhými průhledy na Orlicko, kontrastuje s romanticky do sebe uzavřenou loveckou a rybníční krajinou Bisingrovska, Vrábska a Novodvorska s vůní pryskyřice, kvetoucích luk a s překvapivými scenériemi linií dubových stromořadí v lesních porostech. Čimelicko je cenným příkladem kulturní krajiny, v jejímž specifickém obrazu a v dílčích scenériích se projevují vlivy prostorového řádu – jednota fragmentů půdorysných osnov a prostorového členění krajiny.

The landscape of Čimelice area was being continually developed during the 18. and 19. centuries and in the original image of the open agricultural landscape westerly of the Skalice River the elements of the Baroque and Classicism composition was being gradually built up. The orthogonal zoning of the landscape and axial composition structures onto the existing as well as newly arisen landscape landmarks created a spatial order of the Baroque-Classicism standard. The geometrical landscape arrangements also transformed a part of the forest, hunting and fish farming landscape easterly of the Skalice River, however, with smaller dimensions and a smaller measure of the closed areas. In the nowadays landscape the individual layers of development, which put into the landscape own principles of the ground-plan and spatial morphology, overlap each other. A good condition (even though often in fragments) of traces of individual phases of the historical development and clarity of style attributes of constructions and landscaping is in the case of the Čimelice area very valuable.

Literatura:

- (1) BÄHLCKE, Joachim – EBERHARD, Winfried – POLÍVKA, Miroslav (2001). *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Argo.
- (2) CULEK, Martin (2006). Přírodní podmínky území a jejich význam pro krajinný ráz, In: VOREL, Ivan (ed.). *Hodnocení navrhovaných staveb a využití území z hlediska zásahu do krajinného rázu I.*, Praha: ČVUT.
- (3) ERICHSEN-FIRLE, Ursula (1971). *Geometrische Kompositionsprinzipien in den Theorien der Gartenkunst des 16. Bis 18. Jahrhunderts*. Köln.
- (4) HIEKE, Karel (1984). *České zámecké parky a jejich dřeviny*. Praha: SZN.
- (5) KUČA, Karel (1996). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1. díl A-G. Praha: Libri.
- (6) KUTHAN, Jiří – MUCHKA, Ivan (1999). *Aristokratická sídla období klasicismu*. Praha: Akropolis.
- (7) KVĚT, Radan (2011), *Atlas starých stezek a cest na území České republiky*, Brno: Vidi.

- (8) LEHMANN, Ingo – ROHDE, Michael (2006). *Alleen in Deutschland: Bedeutung, Pflege und Entwicklung*. Edition Leipzig.
- (9) PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín, Marián (2004): *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri.
- (10) PAVLÁTOVÁ, Marie – EHRLICH, Marek a kol. (2004). *Zahrady a parky Jižních Čech*. Praha: Nebe.
- (11) POCHE, Emanuel (ed.) (1977). *Umělecké památky Čech 1*, A/J. Praha: Academia.
- (12) POCHE, Emanuel (ed.) (1980). *Umělecké památky Čech 3*, P/Š. Praha: Academia.
- (13) SEDLÁČEK, August (1998, fotoreprint 1909). *Místopisný slovník historický Království Českého*. Praha: Argo.
- (14) VOREL, Ivan (2004). Geometrické principy prostorové skladby některých historických krajinných úprav. In: *Krajiny a zahrady – staré vzácné knihy* (sborník ze semináře), Klatovy.
- (15) VOREL, Ivan – VORLOVÁ, Jana: *Návrhy KPZ Osovsko* (1993), *Nové Dvory – Kačina* (1994), *Zlonice – Budenice* (1994), *Čimelice – Rakovice* (1997).

Poděkování:

Príspevek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Kontakty:

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP, Thákurova 7, 166 29 Praha 6
FŽP ČZU v Praze, KBÚK, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol
e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Ing. arch. Simona Švecová

FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP, Thákurova 7, 166 29 Praha 6
e-mail: simona.svecova@seznam.cz

Využití archivních map při identifikaci znaků krajinného rázu na příkladu Osovska

(Old maps in the identification of landscape character in case study of Osovska)

Jiří KUPKA – Ivan VOREL

Archivní mapy, v současnosti snadno přístupné na internetu, představují velmi důležitý pramen poznání dochovanosti historických krajinných struktur. Proto jsou dnes s výhodou využívány, vedle dalších pramenů, při identifikaci znaků a hodnot kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu. Článek představuje nejdostupnější a v praxi autorů nejčastěji užívané archivní mapy a zamýšlí se nad jejich vhodností pro hodnocení. Prezentované teze dokládá na konkrétním příkladu historické kulturní krajiny Osovska.

Úvod

Jedním z nejvýznamnějších pramenů pro identifikaci znaků a hodnot kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu jsou archivní (staré) mapy (nutno odlišovat od historických map). Korektně provedený regionální výzkum je dnes prakticky nemyslitelný bez využití starých mapových děl nebo existujících starých mapových sad (Čada–Vichrová 2012). Mnohé z nejvýznamnějších mapových děl 18. a 19. století jsou v současnosti dobře a ve velmi kvalitním rozlišení volně dostupné on-line na internetu, přičemž na tomto poli byl v posledních letech odveden obdivuhodný kus práce. Archivní mapy dnes představují rychlý, operativní a přitom velmi vydatný zdroj údajů o zkoumaném území, dokazují, jak se obraz krajiny v průběhu času proměňoval. Pro jejich užívání hovoří – oproti bádání v archivních sbírkách – i uživatelsky příjemné prostředí vlastního počítače doma či v zaměstnání, nerušená práce s reprodukováným materiálem, možnost libovolného a opakovaného prohlížení dokumentu, jeho částí či zvětšených detailů a to v kteroukoli denní či noční dobu (Semotanová 2006). K některým z těchto mapových pramenů existují v archivech i písemné operáty, ty však nejsou předmětem následujících úvah.

1 Znaky a hodnoty kulturní a historické charakteristiky

V dnešním obraze krajiny, v rozložení a umístění sídel, ve stopách prehistorického osídlení, ve struktuře zemědělské půdy, lesních porostů a vodohospodářských soustav můžeme vidět doklad postupné kultivace krajiny, která v sobě skrývá i odhaluje stopy kulturního a historického vývoje. Jsou to stopy hovořící o kulturním vývoji, o vývoji

filosofie a umění, o hospodářském vývoji, o technických schopnostech a vyspělosti, o citovém vztahu ke krajině a k její kráse (Vorel–Kupka 2011).

Při analýzách se v rámci kulturní a historické charakteristiky můžeme setkat s několika skupinami znaků, z nichž většina je identifikovatelná i z archivních map. První skupinu tvoří dochované prvky, **objekty a jejich soubory**. Jedná se asi o nejtypičtější znaky kulturní a historické charakteristiky krajiny. Může jít o objekty chráněné jako kulturní či národní kulturní památky, ale i o objekty památkově nechráněné, přesto s výrazně dochovanými formami, detaily, tradičními materiály a regionálními znaky, o objekty lidové architektury i o stavby tzv. velké (vysoké, oficiální) architektury. Tyto dochované architektonické prvky a soubory – od prehistorických po současné – dokládají vývoj území a jsou odrazem místních přírodních, sociálních a kulturních podmínek (klimatické vlivy, úrodnost kraje, snadná dostupnost materiálu, vliv vyspělejšího prostředí), které dodaly stavbám jednotlivých regionů jejich osobitý výraz a zároveň je jasně odlišily a vymezily ve vztahu k regionům ostatním (Kupka 2010).

Dalším významným jevem, opět výrazně regionálně podmíněným, je vedle samotných objektů a jejich souborů i **struktura osídlení** a dochovaná **urbanistická struktura sídel**. Každé sídlo má svou charakteristickou urbanistickou (prostorovou) strukturu, která zahrnuje kompozici prostorů, jejich orientaci, tvar, artikulaci a gradaci, hierarchizaci a dimenze. Jejím základem je půdorysná struktura sídla, tj. půdorysné linie náměstí, návsi, ulic a dalších komunikací, parcelace a půdorysná a hmotová skladba zástavby. Právě urbanistická struktura, která vykazuje výrazně větší stabilitu a setrvačnost než vlastní architektura, je mnohdy vůbec nejstarším hmotným dokladem existence sídla (Kuča–Kučová 2000).

Všeobecné povědomí o ochraně historických děl v krajině a v sídlech, formované přibližně na přelomu 19. a 20. století, se postupně posunuje od jednotlivých stavebních památek přes památkové soubory až ke kulturní krajině a historickým objektům, které stavební památky doprovázejí, tj. zahradám, parkům, případně **celým krajinným segmentům** (Bouček–Šubr 2000). Sama krajina totiž obsahuje velké množství historických struktur, od dochované cestní sítě přes historické hospodářské úpravy, dochované struktury zeleně, významné artefakty technické činnosti člověka a exploatace krajiny, dochovanou strukturu plůžiny různých typů, humna až po stopy tradičních a regionálně podmíněných způsobů hospodaření (Kupka 2010). Především pozemková struktura spolu s polními cestami vytváří systém krajinných linií utvářejících dynamiku a vzájemné estetické souvislosti v krajinné kompozici, počet a prostorové rozmístění pěstovaných plodin podmiňuje barevnost, tvarovost, měřítko a časovou proměnlivost krajinné skladby (Mareček 2001). K nejvýznamnějším krajinným strukturám pak patří dochované **krajinářské kompozice** (komponovaná krajina záměrně navržena a vytvořena člověkem) a hospodářské feudální celky. Jedná se o osobité typy kulturních krajin, jejichž celkové uspořádání či upořádání jednotlivých částí bylo dáno na základě předem daného

kompozičního (estetického) záměru, demonstrujícího postavení majitele ve společnosti, reprezentujícího jeho majetek nebo duchovní přesvědčení či filosofický postoj, stejně tak jako jeho estetický názor (touha panství logicky uspořádat), potřebu krásna či snahu o usměrnění okolní divoké přírody (Kubeša–Kulišťáková 2010). Cílevědomou činností člověka tak vznikají sakrální, profánní či kombinované kompozice, které se v krajině dodnes výrazně uplatňují a podílejí se na jejím charakteru (Kulišťáková 2010), přičemž na tuto „oficiální“ mocenskou estetiku v krajině reagovalo i lidové krajinářství (aleje ovocných dřevin vedoucí k mlýnům, kovárnám, bělidlům a podobně)(Velička 2010). Těžiště většiny krajinných kompozic leží v období baroka, dokonce můžeme hovořit o barokní komponované krajině. Pozdější romantické krajinářské úpravy konce 18. a 19. století jsou pak spojeny především s přírodně krajinářským principem (lovecké a bukolické krajiny) (Kupka 2012). Krajinářské úpravy 17. a 18. století však mají svou slavnou předeheru (především co do rozsahu) již v 16. století, kdy vrcholí velkorysé zakládání rybníčních soustav s řadou kanálů a stok (Valtr 1986). Komponované kulturní krajiny patří k vrcholným projevům minulosti v krajině, jsou oceňované a zhusta chráněné (na národní i mezinárodní úrovni). Většina dochovaných struktur a prvků však souvisí s běžným životem a hospodařením v daném regionu. Zemědělské využívání krajiny, struktura orné půdy, vinic, sadů, luk a pastvin, lesů a ladem ležících půd je místně ovlivněno klimatem, úrodností, dostupností a obdělátností půdy, nadmořskou výškou a morfologií terénu, podmínkami demografickými a sociálními, lidnatostí, intenzitou využívání pozemků, vlastnickými poměry, velikostí a tvarem pozemků, ale i tradicemi a vnějšími vlivy. Některé regiony jsou proto historickými krajinářskými úpravami naprosto typické (Kupka 2010).

Je evidentní, že vedle hmotných památek a dochovaných struktur existuje něco jako duchovní, **nehmotná hodnota krajiny**, paměť krajiny, význam místa. Jsou to místa s pozůstatky uzavřených částí dějin, představující nezaměnitelnou hodnotu, nesmazatelné znamení a pečeť historicky těmto místům vtisknutou. Velice často jsou tato místa doprovázena dalšími hodnotami hmotnými, památkovými, přírodními či estetickými. Podstata jejich cennosti a významu však tkví hlouběji než v těchto hmotných artefaktech (Kupka 2010). Jsou to nejčastěji místa spojená s mytologií a pověstmi, místa spojená s legendami, místa s duchovním významem, poutní místa, „léčivé“ a zázračné prameny, místa spojená s historickými osobnostmi, místa spojená s literárními a uměleckými díly, s důležitými událostmi, místa mystická, památné kameny, místa spojená s místní historií, pověstmi či příběhy (Vorel–Kupka 2011).

Všechny uvedené prvky, soubory a struktury se v krajině scéně, na pozadí a ve vazbě na přírodní danosti území, nějak projevují a spoluvytvářejí charakteristické obrazy krajiny, jež jsou s nimi úzce spojeny. Mnohé z nich se objevují v řadě archivních map, ze kterých se dá vyčíst jejich význam v dané době, ale mnohdy i stanovit jejich přibližná datace či původní rozsah a forma.

2 Krajinná památková zóna Osovsko

Využitelnost a vhodnost autory nejčastěji používaných archivních map bude prezentována na modelovém území okolí Osova, přičemž navazuje na praktické zkušenosti autorů s různými typy úloh hodnocení krajinného rázu.

Krajinný prostor Osovska, ostrov zemědělské krajiny ležící v teplé klimatické oblasti středních Čech, sevřený rozsáhlými lesními masivy Hřebenů a Housiny, je součástí Hostomické kotliny. Má zvláštní charakter barokní urbanizované krajiny s klasicistními úpravami. V zájmu zachování tohoto krajinného komplexu bylo v roce 1996 Osovsko prohlášeno krajinnou památkovou zónou, jejíž těžiště leží právě kolem obce Osov, kde je zeleň a architektura nejlépe dochovaná. Podstata působivosti krajinného obrazu Osovska tkví v souladu pravidelné účelové zemědělské kultivace krajiny se zbytky starších krajinářských úprav, z nichž mnohé jsou velmi zřetelné na řadě archivních map, a to již od počátku 18. století.

Obr. 1, 2: Osy alejí patří k nejvýraznějším znakům krajiny Osovska. (Foto: J. Kupka, 2013)

Osovské panství, se kterým jsou spojeny krajinářské úpravy Osovska, koupil v roce 1677 od Gernsdorfů hrabě Ferdinand Maxmilián Kaunitz. Právě za Kaunitzů došlo k jeho největšímu rozkvětu. Byl postaven nový barokní zámek v Osově s francouzským parkem, dokončen nový farní kostel sv. Jana Křtitele, nový kostel sv. Šimona a Judy ve Skřípli, nové hospodářské dvory ve Skřípli, Osově, Nových Dvorech a Vižině. Byly zakládány aleje a bažantnice. Po střídání majitelů po roce 1804 se roku 1840 osovsko-všeradické panství dostalo do majetku Schwarzenbergů, kteří je vlastnili až do roku 1924 resp. 1930. Za jejich vlády se Osovsku říkalo „zahrada“, což souviselo s dynamickým rozvojem ovocnářství. Zámecký park byl upraven v anglickém stylu. Jeho součástí byla i pečlivě udržovaná bažantnice s altánkem a cestičkami vysypanými pískem. V době nastupující industrializace se na panství začal rozvíjet drobný průmysl a celý kraj zaznamenal nový rozkvět. Byla založena vinopalna (1840), cukrovar (1857), v roce 1901 začala být provozována železnice.

Obr. 3, 4, 5, 6: Podstatou zóny je podbrdská zemědělská krajina s historickými sídly.
(Foto: J. Kupka, 2013)

Pravidelnost v uspořádání sídel a jejich logické spojení cestami a silnicemi, osázenými alejemi, dává území zvláštní charakter idylické kulturní krajiny (Vorel–Linhart 1991). Jednotlivé vsi jsou od sebe vzdáleny 1 až 1,5 km a vytvářejí doslova komorní měřítko v krajině (Veith 2013). V průběhu postupného osidlování a kultivace zde vedle architektury vznikly výrazně působící celky a prvky zeleně, které dávají charakteru krajiny bohatost, rozmanitost a výtvarně prostorovou působivost. Diagonálně se tímto poměrně pravidelně členěným územím táhne osa významných krajinářských úprav od Skříple přes Osov a Nové Dvory k Všeradicím, tvořená parkem v Osově a navazujícími osami alejí, bažantnicí u Nových Dvorů, lesoparkem Kluk, obcí Všeradice se zbytkem panské zahrady a bažantnicí u Všeradic. Kromě architektonických dominant, jakými jsou barokní kostel sv. Šimona a Judy ve Skřípli (1791), barokní kostel sv. Jana Křtitele v Osově (1738), barokně přestavěný kostel sv. Bartoloměje ve Všeradicích, barokní zámek v Osově (1731) či zámek ve Všeradicích, Schwarzenberská sýpka (fořtant), výrazné hmoty panských dvorů v Osově, Skřípli a Nových Dvorech a drobná sakrální architektura, je významná především mohutná jírovcová alej památných stromů mezi osovským zámkem a Skříplí, severojižní alej v obci Osov, zeleň v okolí Hořejšího rybníka, park u zámku v Osově, lesík u fořtantu či bažantnice a aleje v prostoru Osova založené po roce 1804. Z doby kolem roku 1820 pochází bažantnice a soustava alejí v okolí Všeradic a z roku 1830 lesopark Kluk (Vorel–Linhart 1991).

3 Müllerova mapa Čech

První soustavné topografické mapování českých zemí provedl rakouský vojenský císařský inženýr, topograf a kartograf Jan Kryštof Müller (1673–1721). V roce 1708 zpracoval mapu Uher, roku 1716 mapu Moravy, a v roce 1720 po několikaleté práci dokončil rukopisnou mapu Čech, která však byla vydána až po jeho smrti v roce 1722 (Semotanová et al., 2007). Müllerova mapa Čech patří k nejkrásnějším a velmi cenným mapovým dílům, je dokladem kartografické vyspělosti i důležitým studijním materiálem svědčícím o rozvoji a kultuře našich zemí v období baroka na počátku 18. století. Mapové dílo sestává z 25 sekcí, obsahuje zákres 12.495 lokalit vč. tehdejšího administrativního členění území Čech na 12 krajů dle správní reformy z roku 1714. Má obsáhlou legendu se 48 značkami v latině a němčině (Semotanová 2001), která čítá jedenáct kategorií sídel, osamoceně stojící objekty (kláštery, kostely, hospodářská stavení, poustevny, zříceniny), vodní toky, rybníky, silnice, vinice, těžbu různých druhů surovin, sklárny, přivozy, poštovní stanice, léčivé a termální prameny, hamry, mlýny, myslivny, ale i zázračné milostné obrazy (Mikšovský–Zimová 2006).

Měřítko mapy 1:132.000 je samozřejmě pro podrobné krajinářské analýzy velké a její praktická využitelnost při identifikaci znaků a hodnot je proto značně omezená. Navíc je třeba brát v potaz, že mapování neprobíhalo na základě přesných měření, proto se na mapách ukazují oproti Základní mapě ČR značné polohopisné odchylky. Při testovacím porovnávání polohy vybraných sídel v oblasti Jindřichohradecka na Müllerově mapě a na Základní mapě ČR se projevila průměrná odchylka 705 metrů s extrémními hodnotami až 2260 metrů (Mikšovský–Zimová 2006). V některých případech je však přesto velmi zajímavé konfrontovat současnou podobu krajiny s touto mapou, neboť ukazuje mimo jiné i tehdejší význam jednotlivých prvků mapového díla či prvky a struktury zaniklé, které na pozdějších mapách již nejsou zachyceny. Müllerova mapa je ve velmi dobrém rozlišení k dispozici na webu Laboratoře geoinformatiky FŽP UJEP (URL1). Z Müllerova mapování byla odvozena řada dalších map, z nichž mnohé jsou dnes také on-line dostupné (URL2).

Výřez Müllerovy mapy (URL1, mapový list č. 12) pro území Osovska zachycuje řadu zajímavých faktů dokreslujících podobu území v období baroka. Rovinatá zemědělská krajina Hostomické kotliny je na jihu vymezena zalesněnými svahy Hřebenů. Hlavním sídlem je zde město Hostomice (*Hoßtomitz*) zakreslené jako město bez hradeb (v legendě mapy *Städte ohne ringmaueren*). Na území krajinné památkové zóny se objevuje vesnice Osov (*Woßsow*) jako ves se zámkem (*Dörfer mit einem Schloß*), přičemž se musí jednat o starší panské sídlo, nahrazené Janem Adolfem hrabětem Kaunitzem v letech 1728 až 1731 dnešním zámkem barokním. Další dominanta Osova, kostel Narození sv. Jana Křtitele, v době mapování ještě nestál (stavěn od roku 1738). Osov v té době patřil do farnosti Skřipel (*Krzipel*), kde byl starý středověký kostel sv. Jana Křtitele, zbořený v roce 1768. Skřipel je proto zaznamenána jako ves s kostelem (*Dörfer mit kirchen*). Mezi

Skřipelí a Osovem je zakreslena slavná osovská (skřipelská) alej, což u Müllerovy mapy nebývá často. Tato alej vysázená snad v roce 1708, původně lipová, byla poté, co kolem roku 1879 zašla, nahrazena dnešní alejí jírovcovou, která tvoří hlavní osu celé krajinářské kompozice kolem Osova. V současnosti ji tvoří 195 památných stromů. Vedle Osova je zachycen Osovec (*Woszuwek*), severně od něj Nové Dvory (*Neuhof*), které se v roce 1647 staly spolu s Lážovicemi (*Laßchowitz*) součástí osovského panství. Lážovičky dosud zakreslené nejsou, neboť byly založeny až později, na konci 18. století. Obě vsi, Osovec a Lážovice, zachycené jako vsi bez kostela (*Dörfer ohne kirchen*), značně utrpěly za třicetileté války, ovšem v době mapování už byly obnoveny, na rozdíl od vsi Vižina (*Wischin*), která byla zcela vypálena a obyvatelstvo zahnáno. Její obnova probíhala jen zvolna, postupně zde vzniklo několik chalup a hospoda. Ačkoli je Vižina v roce 1714 již připomínán jako vesnice, na mapě je zachycena pouze jako samostatně stojící hospoda (*einzelne stehende wirtshäuser*). Posledním sídlem na území krajinné památkové zóny jsou Všeradice (*Vßcheratitz*), znázorněné jako ves s kostelem a se zámek (*Dörfer mit kirchen und Schloß*). V případě kostela se jedná o původně středověký kostel sv. Bartoloměje, v případě zámku je zřejmě míněna starší kamenná tvrz, přestavěná na zámek až v roce 1732. Ačkoli je Müllerova mapa poměrně nepřesná, zachycuje zdařile charakter krajiny v daném období. V případě Osovska se jedná o éru hrabat Kaunitzů, kdy můžeme hovořit o rozkvětu celého panství. V kombinaci s textovými prameny mapa dobře dokumentuje krajinnou strukturu v období baroka, charakter sídel a hlavní prvky v krajině. V tomto konkrétním případě je důležité a zajímavé především zobrazení osovské aleje, což dokládá její nezanedbatelný krajinářský význam již v době mapování (před rokem 1720).

Přestože se tedy Müllerova mapa nikdy nestane nosným pramenem při identifikaci znaků a hodnot kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu, mohou některé údaje z mapy vhodně doplnit popis vývoje krajiny a zdokumentovat význam některých prvků.

4 První vojenské mapování

Protože Müllerovy mapy nedostatečně odpovídaly potřebám vojenství a rozvoji vojenské techniky, rozhodla Marie Terezie o vyhotovení nového uceleného mapového díla celé monarchie (5400 mapových sekcí) v podrobném měřítku 1:28.800. Mapování, jímž byl pověřen generální štáb rakouské armády, probíhalo v letech 1763 až 1785 (v Čechách 1764 až 1767 na 273 sekcích). Ve válce o bavorské dědictví (1778–1779) se však projeví nedostatky map, takže v letech 1780 až 1783 proběhla u více než 140 mapových sekcí jejich revize (u těchto sekcí zůstaly archivovány pouze výsledky nového mapování). Požadavky na rychlost a nízké náklady vedly k tomu, že mapy byly vytvářeny bez geodetických základů a navíc nejednotným způsobem, takže mapové sekce na sebe přesně nenavazují a nelze z nich sestavit jednotnou mapu. Mapování v terénu bylo prováděno odhadem při projíždění krajinou na koních, pouze některé detaily byly

zaměřeny odkrokováním. Obsah map tvoří sídla (dvory, kostely, jednotlivé domy, hradby, tj. lze přibližně odušit jejich základní urbanistickou strukturu), poštovní a obchodní silnice, polní a lesní cesty a kamenné mosty, vodní toky, rybníky a tůňe, průchody přes močály, kanály, studně, prameny, louky, lesy a pastviny. Na okraji mapových listů byl proveden soupis obcí s kolonkami pro údaje o počtu obyvatel (měšťané a sedláci, zahradníci a domkáři) a koní, v mnoha případech však tyto údaje chybí (Mikšovský–Zimová 2006). Mapy prvního vojenského mapování (též josefského) jsou bezesporu jedním z nejvýznamnějších pramenů pro poznání krajiny českých zemí ve druhé polovině 18. století (Semotanová 2001). Díky své podrobnosti jsou vítanou a hojně užívanou pomůckou při identifikaci znaků a hodnot, a to i přes určité limity, které vyplývají z nepřesností mapování prováděného „od oka“. Při výše zmiňovaném porovnání polohy obcí se Základní mapou ČR se ukázalo, že mapy vojenského mapování jsou přesnější než mapování Müllerovo, přesto se na testovacím vzorku vybraných sídel na Jindřichohradecku projevila průměrná odchylka 626 metrů s extrémními hodnotami až 1564 metrů (Mikšovský–Zimová 2006). Interpretaci map navíc znesnadňuje fakt, že se k nim nedochovala legenda a že v podstatě každá sekce mapy je originál, a to nejen ve smyslu výtvarném a řemeslném, ale i ve smyslu kartografické symboliky (Chodějovská 2012). Od května 2002 jsou v ČR dostupné barevné rastrové kopie jednotlivých mapových sekcí, jejichž originály jsou uloženy ve Vídni (Semotanová 2002). Ve velmi dobrém rozlišení jsou k dispozici na webu Laboratoře geoinformatiky FŽP UJEP (URL1).

Výřez mapy prvního vojenského mapování (URL1, mapový list č. 141) ukazuje krajinu Osovska ve slavné éře 18. století spojené s rozvojem panství za hrabat Kaunitzů. Mapa je velmi podrobná. Zaznamenává výraznou krajinnou osu přímé osovské aleje mezi Osovem (*Wobſow*) a Skřipelí (*Krzipel*). V Osově (ovšem na samé hranici skřipelského katastru) je již postaven nový farní kostel Narození sv. Jana Křtitele z let 1734 až 1738 a barokní trojkřídový zámek jižně od kostela z let 1728 až 1731. Ve Skřipeli je zachycen dosud starý kostel sv. Jana Křtitele, v roce 1768 zbořený a později nahrazený novým, barokním z roku 1791. Ve Vižině (*Wiſchim*) je patrný výrazný panský dvůr a několik chalup. Nová výstavba obce v pravidelném půdoryse je však spojená až s obdobím Raabovy reformy v poslední čtvrtině 18. století. Panský dvůr a kostel sv. Bartoloměje je patrný i ve Všeradicích (*Wſcheratitz*), jejichž součástí je i kdysi samostatná ves Trnová, která je zde dosud zachycena jako svébytné sídlo. Jižně od Skřípele se objevuje kresba tzv. švédských šancí, téměř čtvercového valu v současnosti spíš považovaného za keltské hradiště. Nechybí ani další vsi na území dnešní krajinné památkové zóny, Osovec (*Wobſuwerk*), Nové Dvory (*Neuhof*) či Lážovice (*Laſchowitz*), Lážovičky dosud neexistují. Krajina je odlesněná, intenzivně zemědělsky využívána, prostoupená vesnicemi propojenými cestami. Na řadě potoků vytvářejících nivy s lučními porosty jsou zachyceny větší či menší rybníky, z nichž některé jsou v dnešní krajině identifikovatelné, jiné nikoli, na některých potocích se objevují mlýny. Přestože se jedná o podrobnou mapu, urbanistická struktura zdejších vsí je zachycena velmi schematicky a nemá dosud

příliš velkou vypovídací hodnotu. Nejsou z ní patrné ani nové panské dvory ve Skřipeli či v Nových Dvorech, které v době mapování již stály.

I přes určité nepřesnosti a schematické zachycení sídel dává mapa, i díky svému grafickému ztvárnění, velmi plastickou představu o zdejší zemědělské krajině v éře dozívajícího baroka. Na pravé straně tohoto konkrétního mapového listu chybí u seznamu obcí údaje o počtu obyvatel a domů, je však vyplněn údaj o počtu koní a připsán údaj o počtu volů, kteří byli v té době hlavní tažnou silou užívanou v zemědělství. Například v Osově je uvedeno 30 koní a 106 volů, ve Všeradicích bylo 19 koní a 161 volů a ve Skřipeli 10 koní a 79 volů.

5 Druhé vojenské mapování

Již na sklonku 18. století neodpovídalo první vojenské mapování požadavkům na přesnost a spolehlivost státního mapového díla. Rakousko nemělo na rozdíl od jiných evropských zemí kvalitní podrobnou mapu celého státu ani v době napoleonských válek. Po vybudování vojenské triangulace (1806 až 1811) se tedy přistoupilo k reviznímu mapování, které probíhalo v Čechách v letech 1812 až 1819. Jeho výsledky však nebyly uspokojivé, proto bylo rozhodnuto o mapování novém, druhém vojenském zvaném Františkovo či františkovské, jehož podkladem se stal zjednodušený obsah stabilního katastru. V Čechách probíhalo v letech 1842 až 1852. Mapování prováděli vojenští topografové, většinou důstojníci štábu či vojenští inženýři. Území Čech bylo zobrazeno na 267 rukopisných kolorovaných sekcích v měřítku 1:28.800. Ke znázornění reliéfu použili tvůrci map poprvé v rakouské monarchii Lehmannova šrafování (Semotanová 2001). Toto nové mapování vykazuje řadu pozoruhodných vlastností. Jedná se o dílo s jednotnými kartografickými a geodetickými základy a s jednotným obsahem vojensky důležitých objektů zobrazených podle jednotného katalogu. V pravé části mapového listu byl uveden seznam obcí a osad s počtem domů, stájí a ubytovacích kapacit pro vojsko a ustájení koní (Čada, 2006).

Druhé vojenské mapování patří k nejpoblárnějším archivním mapám prezentovaným na internetu, a to pro svou kompletnost (na rozdíl od třetího vojenského mapování) a možnost spojení jednotlivých sekcí (na rozdíl od prvního vojenského mapování). V současnosti je k dispozici dokonce na více serverech, ve velmi dobrém rozlišení například na webu Laboratoře geoinformatiky FŽP UJEP ([URL1](#)). Velkou výhodou mapování byla bezprostřední časová návaznost při využívání aktuálních výsledků velmi podrobného mapování stabilního katastru pro mapování topografické. Při analýze polohové a geometrické přesnosti prvků druhého vojenského mapování docházíme k závěru, že dosažené parametry jsou hodné obdivu a srovnatelné s přesností map o sto let mladších (Čada, 2006). Také při identifikaci znaků kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu je toto mapování neocenitelným a asi nejvíce používaným

pomocníkem, neboť umožňuje zachytit charakter krajiny (oproti podrobnějším mapám stabilního katastru) vzhledem k terénnímu reliéfu. Obsahuje velmi podrobný katalog 227 prvků a v kontextu svého původního určení veškeré prvky ovlivňující prostupnost krajiny jako různé typy komunikací, mosty, brody, přívozy, terénní pokryv a další. Zákres železničních tratí není původní, ale byl do map doplněn až později. Ačkoli většina prvků mapového díla je naprosto intuitivních, je pro identifikaci vhodné znát katalog prvků, který umožňuje identifikovat i různé druhy objektů (Vichrová 2006). Ze sekcí druhého vojenského mapování (tajných) byly odvozovány četné další mapy v různých měřítcích určené veřejnosti (URL2).

Výřez druhého vojenského mapování (URL1, mapový list č. W-10-I) představuje podrobnou čítanku o zdejší krajině před nástupem éry industrializace. V roce 1840 přešel celý osovsko-všeradický majetek na Josefinu Marii Wratislavovou z Mitrowicz, provdanou od roku 1823 za knížete Karla II. ze Schwarzenberga. Za Schwarzenbergů celý kraj zaznamenal nový rozkvět. Kromě osovské aleje, uprostřed které, asi v půli cesty mezi Osovem a Skřipelí, jsou zachyceny dva drobné sakrální objekty (kříže či boží muka), je na mapě zaznamenán stav i ostatních alejí, pro Osovsko tak typických. Mnohé z nich se dochovaly do dnešní doby a vytvářejí nezaměnitelnou krajinnou strukturu památkové zóny. Je zde zachycena alej západně od Skřípele u cesty na Hostomice, a severně u cesty na Neumětely, severojižní alej v Osově (*Gross Wossow*) a z Osova vybíhající aleje k Osovcí (*Klein Wossow*), ke špýcharu, k bažantnici a k Lážovicím (*Lažowitz*), alej z Osove k Novým Dvorem (*Neuhof*) a aleje vybíhající od Nových Dvorů k Vižině (*Wischin*), k Lážovičkám (*Klein Lažowitz*) a k Všeradicím (*Wscheraditz*). Celý systém alejí pak doprovází cesty vycházející ze Všeradic. Mnohé z těchto alejí jsou dnes zaniklé nebo torzovité, řada z nich se však dosud dochovala a objevily se i nové, zakládané v druhé polovině 19. století a ve století dvacátém. Aleje jižně od Všeradic byly ovlivněny výstavbou železnice, která je v provozu od roku 1901. Z dalších krajinářských úprav je patrná bažantnice u Nových Dvorů s myslivnou (JH) stejně jako bažantnice s myslivnou (JH) východně od Všeradic. Novou rozsáhlou úpravu pak představuje lesopark Kluk západně od Všeradic založený na místě přirozené doubravy kolem roku 1830. Je zde zachycen i s řadou lesních cest, s palouky a s objektem gloriety. Patrná je však i podoba zámeckých parků v Osově a ve Všeradicích. Oproti předchozímu mapování je velmi podrobně zaznamenaná urbanistická struktura sídel i s významnými objekty. Nejzřetelnější změnu oproti předchozímu mapování představuje nová pravidelná výstavba Vižiny z konce 18. století stejně jako nová osada Lážovičky. Z hospodářských objektů jsou zachyceny panské dvory (MH) ve Skřipeli, Nových Dvorech, Vižině a Všeradicích, špýchar severně od Osova (*Speicher*), mlýn (MM) v Osově a u Lážovic či hájovna (*Heger*) u Lážoviček.

Na této konkrétní mapové sekci jsou u zdejších obcí vyplněny pouze počty domů a stájí, nikoli ubytovací možnosti vojska. Osov má uveden počet 53 domů a 7 stájí, Osovec

25 domů a 5 stájí, Vižina 56 domů, Skřípel 26 domů a 7 stájí, Nové Dvory 16 domů a 3 stáje, Lážovice a Lážovičky 33 domů a 10 stájí a Všeradice 104 domů a 10 stájí. Všechny z uvedených obcí a osad jsou zařazeny pod osovsko-všeradické panství (*Herrschaft Wscheraditz und Wossow*).

6 Třetí vojenské mapování

Nedostatky soudobých vojenských map – zejména jejich zastarávání v éře mohutných změn v krajině a sídlech spojených s industrializací – se projevy již v průběhu prusko-rakouské války. Přesné topografické mapy byly žádány i v hospodářském životě monarchie. Proto v roce 1868 ministerstvo války rozhodlo o novém vojenském mapování, v pořadí třetím či františko-josefském. V českých zemích proběhlo v letech 1874 až 1880. Barevné rukopisné mapy v měřítku 1:25.000 se pak litograficky reprodukovaly v jednobarevné verzi. Z topografických sekcí třetího vojenského mapování byly odvozeny hojně používané mapy speciální (1:75.000) a mapy generální (Semotanová 2001). Po vzniku republiky mapy převzal československý stát, provedl na nich nezbytné úpravy a aktualizace a používal je téměř až do poloviny 20. století, mapy speciální až do roku 1956. Původní kolorované sekce jsou ve velmi dobrém rozlišení, ovšem nekompletní, k dispozici na webu Laboratoře geoinformatiky FŽP UJEP (URL1). Černobílé reambulované i nereambulované toposekce (důležité především v lokalitách, pro které nejsou k dispozici původní barevné sekce) a především různé verze map speciálních jsou pak on-line na několika různých mapových serverech (URL2).

Za Schwarzenbergů se na panství v době nastupující industrializace začal rozvíjet drobný průmysl a celý kraj zaznamenal nový rozkvět. Za jejich působení vykazalo panství i nebývalý rozmach ovocnářství a Osovu se v té době říkalo „zahrada“. Velmi rozsáhlé plochy původně polí se změnilly na sady. A tyto změny jsou oproti starším mapováním na mapě třetího vojenského mapování dobře patrné (URL1, mapové listy č. 4052-2, 4052-3, 4052-4). Rozsáhlé plochy sadů se objevují jižně od Skřípele směrem k vrchu Šibera, na rozsáhlých plochách severně i jižně od osovské aleje, mezi Osovcem a Novými Dvory, jižně a východně od Vižiny až k úpatí zalesněných svahů Hřebenů a téměř až k Drahlovicím a jižně od Svinařského potoka pod Všeradicemi. Mapa se více zabývá i různými formy průmyslu, proto je v Osově na okraji obce zakreslen cukrovar z roku 1857 (*Zucker Fab.*), později změněný na velkostatek. Na myslivnu (J.H.) je změněn bývalý špýchar severně od Osova (dnes nazývaný fořtant), další myslivny jsou v bažantnici u Nových Dvorů a u Všeradic či na úpatí Hřebenů jižně od Vižiny. Ve Všeradicích, Nových Dvorech a Skřípeli jsou dvory (M.H.), ve Všeradicích cihelna (Z.S.). V lesoparku Kluk je výslovně zmíněn glorieta (*Beim Gloriet*). Mapa ukazuje intenzivní zemědělskou krajinu s řadou starších krajinářských úprav doplněnou novými aktivitami souvisejícími s rozvojem průmyslu a s růstem vsí v 2. polovině 19. století. Porovnání tohoto již velmi přesného mapování s předchozím mapováním Františkovým

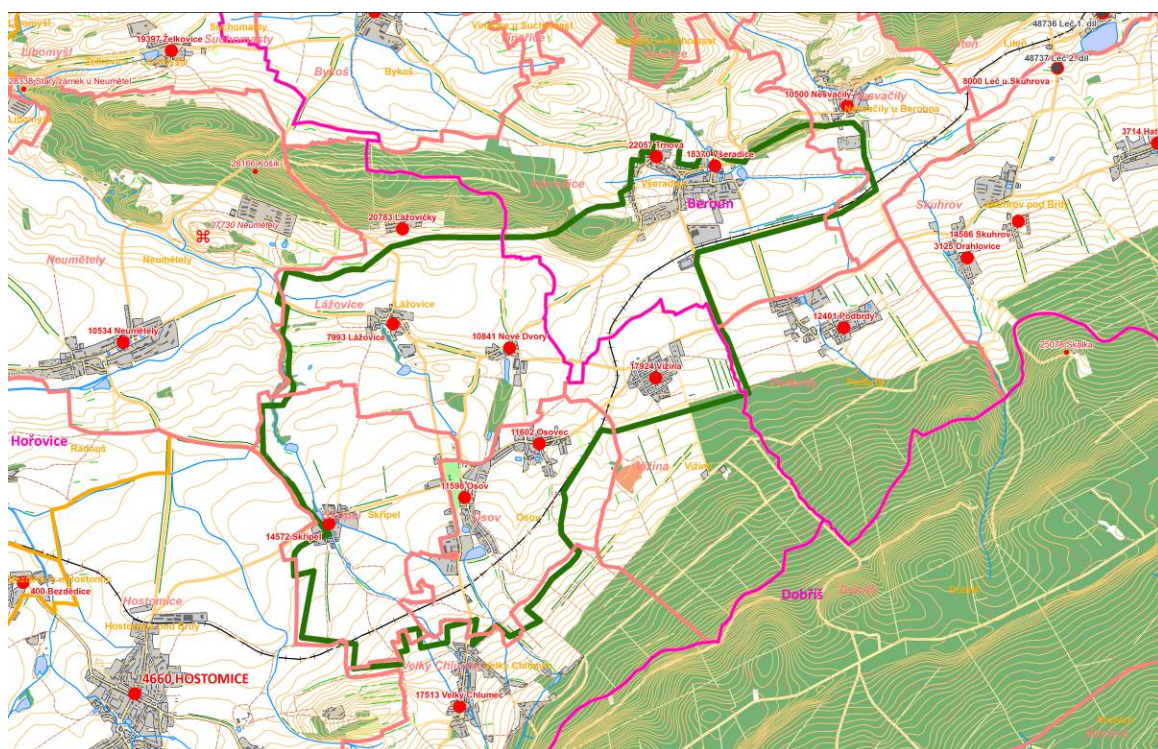
dává obraz proměny krajiny v tomto hektickém období. Nejvýraznější změnou na Osovsku je přeměna rozsáhlých polí v sady a celková intenzifikace využívání krajiny.

7 Stabilní katastr

Zatímco u předchozích map se jednalo o mapy středního měřítka, nelze pominout minimálně jedno, zato stěžejní mapové dílo velkého měřítka, a to mapy stabilního katastru. Jedná se vedle vojenských mapování a reambulovaného katastru o jedno z velkých kartografických děl 19. století organizovaných státem, představující ojedinělý velkoplošný kartografický dokument o stavu české krajiny před její industrializací i v procesu industrializace (Semotanová 2002). Mapy stabilního katastru sloužily k přesnému podchycení pozemkového majetku a k výpočtu pozemkové daně. Na území českých zemí zaměřili vojenští a civilní zaměstnanci 12.696 katastrálních obcí na 49.967 mapových listech v sáhovém měřítku 1:2880, příp. 1:1440 nebo 1:720 (Semotanová et al. 2007).

Mapování českých zemí proběhlo v letech 1824 až 1843. Nejprve se v terénu pořizovaly polní náčrty se jmény držitelů pozemků, druhy kultur a čísla domů (indikační skicy), z nich vznikaly tzv. originální mapy stabilního katastru, rukopisné a kolorované, které se průběžně doplňovaly, zatímco kopie původní kresby, ručně kolorované tzv. císařské otisky (císařské povinné exempláře) zůstaly bez zákresu změn a v jedinečné čistotě dokládají geografický stav obcí a krajiny v době zaměření a vyhotovení mapy. V letech 1869 až 1880 pak proběhla reambulace stabilního katastru (reambulovaný katastr) se zakreslenými změnami, které nastaly po ukončení původních měření (Semotanová 2001). V současnosti jsou pro většinu území k dispozici on-line císařské otisky, indikační skicy a v mnoha případech i originální mapy (URL3). Stabilní katastr je při identifikaci znaků a hodnot kulturní a historické charakteristiky velmi cenným podkladem, a to jak pro svou přesnost, tak pro jemnou barevnost zachycující jednotlivé plochy ale i rozlišující jednotlivé objekty (karmínově jsou zděné budovy, v tmavém odstínu karmínové veřejné stavby, žlutě pak budovy dřevěné).

Mapy stabilního katastru zachycují stejné období jako mapy druhého vojenského mapování, pouze s desetkrát větší podrobností. Proto se zaměříme pouze na některé zajímavé detaily. Na mapě Osova (URL3, původně Gross-Wossow, mapováno 1840) je kromě přesně zachycené urbanistické struktury velmi zřetelná podoba zámeckého parku s jednotlivými objekty, vinopalna, kde se původně vařil z řepy sirup a později se zde vyráběl líh (do roku 1852) a především areál cukrovaru, který byl do mapy císařského otisku dodatečně zakreslen (došlo tím ke změně katastrálního území vůči vedlejší Skřípeli). Slavná osovská alej i farní kostel Narození sv. Jana Křtitele leží na vedlejšímu katastru Skřípele (mapováno 1840). Zajímavé detaily jsou patrné i na mapách dalších katastrů ležících v krajinné památkové zóně Osovsko.

Obr. 7, 8, 9: Hranice KPZ Osovsko a typické pohledy na řešenou krajinu. (Foto: J. Kupka, 2013)

Možnosti užití starých map jsou demonstrovány na území krajinné památkové zóny Osovsko, zemědělské kulturní krajiny s řadou dochovaných znaků a hodnot.

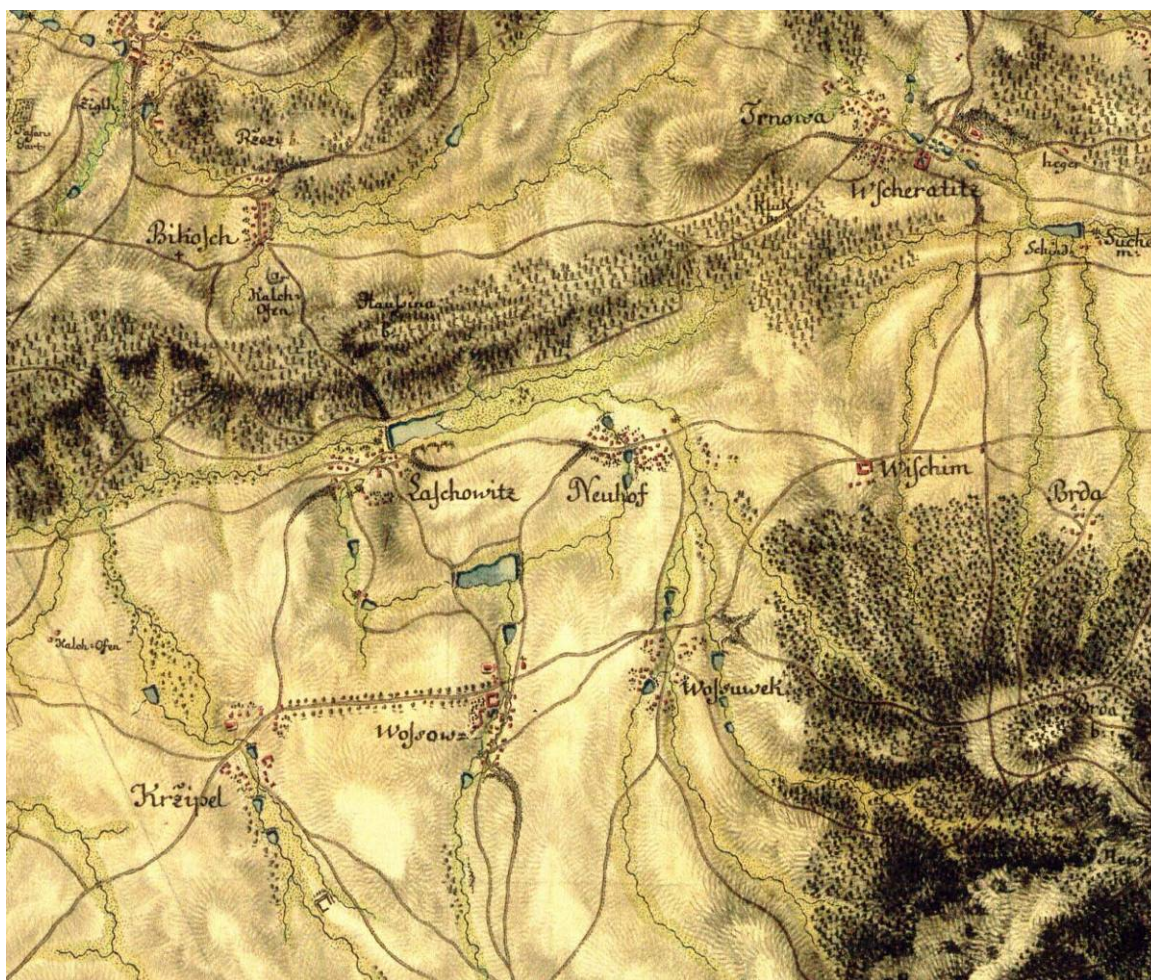

Obr. 10: Osovsko na výřezu Müllerovy mapy Čech z roku 1720 (© Historický ústav AV ČR)

I přes malou podrobnost lze z mapy vyčíst řadu znaků kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu, které – doplněné o informace z dalších, především textových pramenů – mohou být klasifikovány dle standardní metodiky hodnocení krajinného rázu (Vorel et al. 2004), a to dle významu v krajinném rázu, dle cennosti a dle projevu (Vorel–Kupka 2011).

Jedná se například o tyto znaky:

- pravidelné rozložení historických venkovských sídel uvnitř rovinnaté zemědělské krajiny na úpatí zalesněných svahů Hřebenu
- stav sídelní struktury na počátku 18. století (např. dosud nezaložená sídla) vč. samostatně stojících objektů (zájezdní hostinec Vižina)
- charakter sídel vč. významných staveb (město, ves s kostelem, ves se zámek, ves s kostelem a se zámek, ves bez kostela)
- výrazná krajinná osa osovské (skřípelské) aleje mezi Osovem a Skřípeli

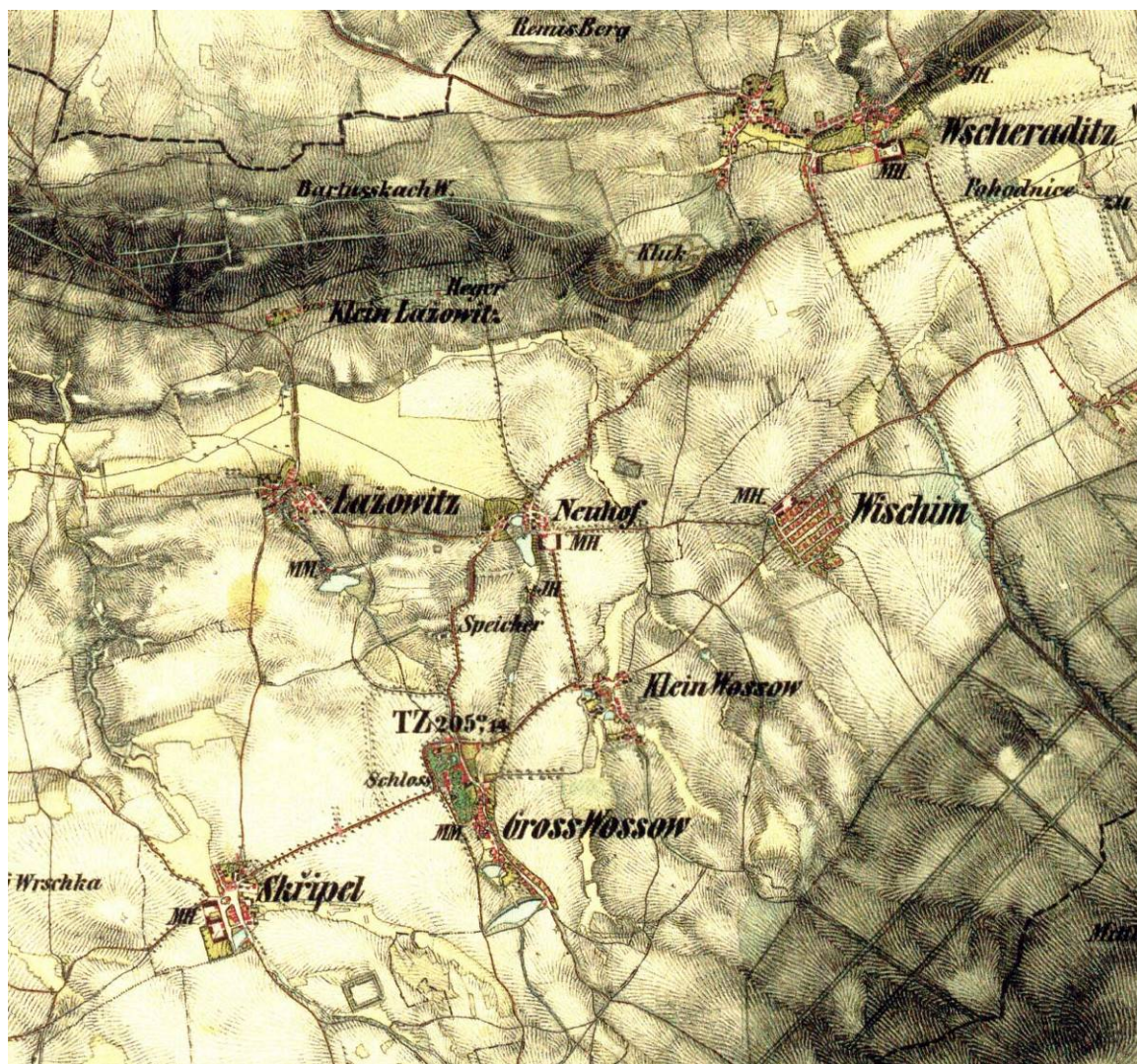
Obr. 11: Osovsko na výřezu sekce prvního vojenského mapování

(© 1st Military Survey, Section No. 141, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna

© Laborař geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, © Ministerstvo životního prostředí ČR)

Z mapy je možné vyčíst například tyto znaky:

- celkový charakter intenzivně využívané zemědělské krajiny s poli, v nivách s loukami, na svazích Hřebenů a Housiny s lesy
- pravidelné rozložení venkovských sídel (historická sídelní struktura)
- přibližně zachycené vedení cest spojujících sídla mezi sebou a se zemědělským zázemím
- přibližná urbanistická struktura a velikost sídel na konci 18. století
- významné stavby v krajině a sídlech (kostely, panské dvory, mlýny, vybrané kaple, hájovny)
- výrazná krajinná osa osovské (skřipelské) aleje mezi Osovem a Skřipelí
- historické krajinářské úpravy (rybníky v sídlech a krajině, tzv. švédské šance)

Obr. 12: Osovsko na výřezu sekce druhého vojenského mapování

(© 2nd Military Survey, Section No. W-10-I, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna)

© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně, © Ministerstvo životního prostředí ČR)

Z mapy je možné vyčíst například tyto znaky:

- celkový charakter intenzivně využívané zemědělské krajiny s poli, v nivách s loukami, na svazích Hřebenů a Housiny s lesy
- pravidelné rozložení venkovských sídel (historická sídelní struktura)
- zřetelně zachycená urbanistická struktura venkovských sídel v 1. polovině 19. století
- vedení cest spojujících sídla mezi sebou a se zemědělským zázemím s řadami alejí a stromořadí vč. výrazné osy osovské (skřípelské aleje) mezi Osovem a Skřípeli
- významné stavby v krajině a sídlech (kostely, zámky – Schloss, dvory – MH, mlýny – MM, myslivny – JH, hájovny – Heger, špýchar, drobné sakrální objekty)
- historické krajinářské úpravy (rybníky v sídlech a krajině, bažantnice, lesopark Kluk se strukturou cest, zámecké parky, remízy, tzv. švédské šance)

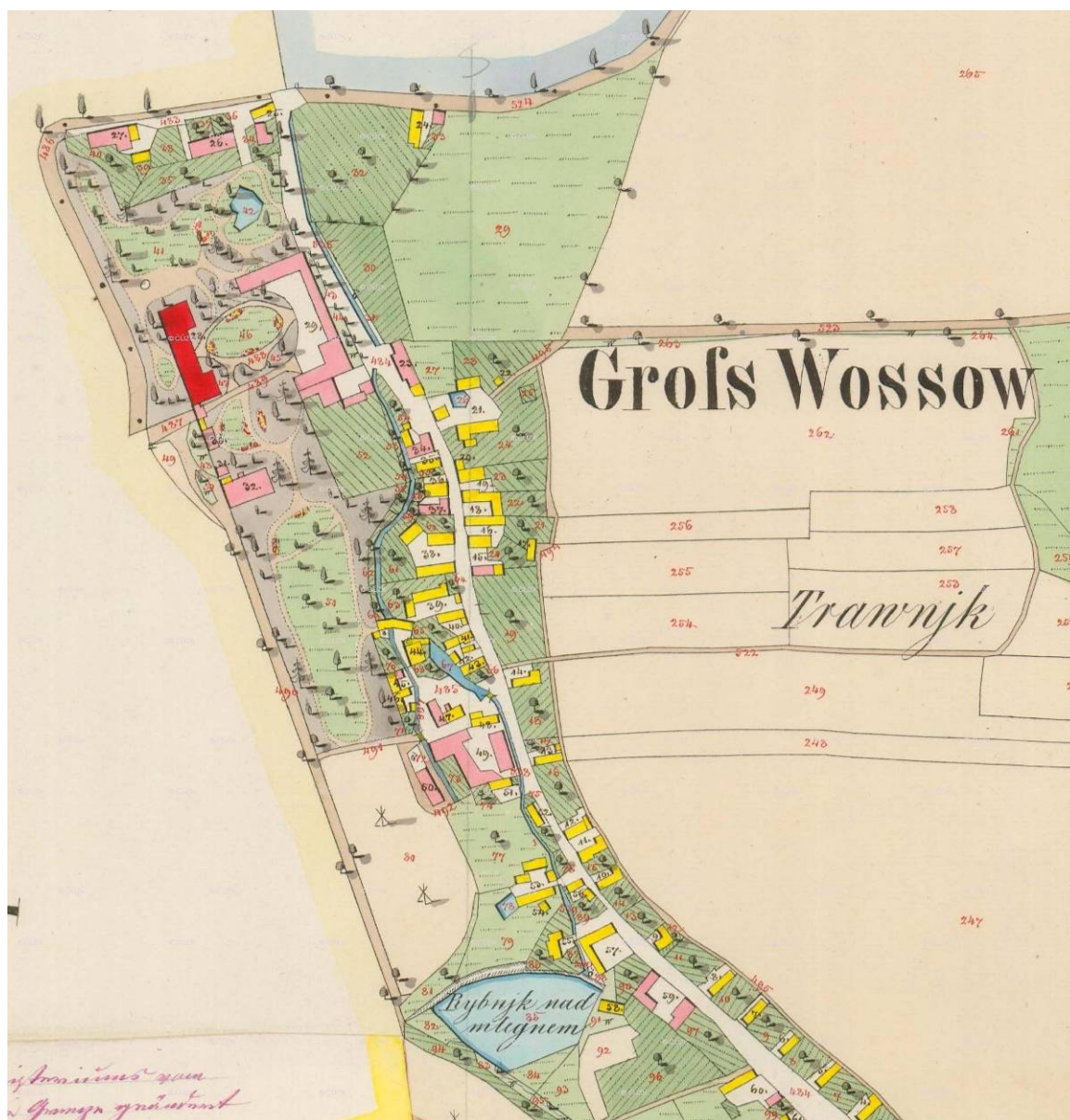

Obr. 13: Osovsko na výřezu sekce třetího vojenského mapování

(© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně)

Z mapy je možné vyčíst například tyto znaky:

- celkový charakter intenzivně využívané zemědělské krajiny s poli, loukami v nivách, na svazích s lesy a především oproti předchozímu období s rozsáhlými plochami sadů
- pravidelné rozložení venkovských sídel (historická sídelní struktura)
- zřetelně zachycená urbanistická struktura venkovských sídel v 2. polovině 19. století
- vedení a hierarchie cest spojujících sídla mezi sebou a se zemědělským zázemím s řadami alejí a stromořadí vč. výrazné osy osovské (skřípelské aleje) mezi Osovem a Skřípěli
- významné stavby v krajině a sídlech (kostely, zámky – Schl., dvory – M.H., myslivny – J.H., cukrovaru – Zucker Fab., drobné sakrální objekty)
- historické krajinářské úpravy (rybníky v sídlech a krajině, bažantnice, lesopark Kluk s gloriem, zámecké parky, remízy, tzv. švédské šance)

Obr. 14: Detailní výřez mapy stabilního katastru obce Osov (císařský otisk)

(původně Gross-Wossow /Welky-Wossow/, 1840, © Ústřední archiv zeměměřictví a katastru)

Mapa je velmi podrobná a tak – na úrovni jednotlivých stavebních objektů – doplňuje předchozí analýzy (především druhé vojenské mapování, které zachycuje krajinu ve stejném časovém období). Na tomto výřezu je zřetelná struktura zámeckého parku v Osově, rozmístění jednotlivých významných budov (zámek, vinopalna), urbanistická struktura vsi i rozložení cest vybíhajících z Osova a doplněných alejemi. Nejvýznamnější krajinná osa osové (skřipelské) aleje i dominanta kostela Narození sv. Jana Křtitele leží na sousedním katastru obce Skřipel.

Závěr

Tento text byl příspěvkem k otázce pramenů identifikace znaků a hodnot kulturní a historické charakteristiky krajinného rázu. Archivní mapy samozřejmě nejsou pramenem jediným, výraznou pomocí jsou i staré letecké snímky (ortofotomapy), ikonografické prameny (staré fotografie, veduty, obrazy, pohlednice atd.), ale samozřejmě neopominutelné jsou prameny textové (literatura, zejména regionální, kroniky, statistky, lexikony, slovníky, seznamy vč. databází přístupných on-line atd.) a samozřejmě terénní průzkumy v řešené krajině. Zkušenosti autorů s řadou konkrétních hodnocení krajinného rázu však dokládají, jak užitečnou podporou pro analýzy vedoucí k identifikaci znaků a hodnot stará kartografická díla jsou, a proto se stala nedílnou součástí jejich konkrétních expertních hodnocení.

Nowadays old maps are easily available in digital form on the Internet. They represent an important source of information for the study of historic structures of cultural landscape. These maps are important for the identification of features and values of cultural and historical characteristics of the landscape character. This article presents the most accessible and most often used archival maps and discusses their suitability for evaluation. Presented theses are illustrated in the case study of cultural landscape of Osovsko.

Obr. 15: Hlavní osa krajinné kompozice – osovská (skřipelská) alej. (Foto: J. Kupka, 2013)

Literatura:

- (1) BOUČEK, Zbyněk – ŠUBR, Jaroslav (2000). Historická kulturní krajina jako současné velké téma. In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP ČR, s. 157–164.
- (2) ČADA, Václav (2006). Hodnocení polohové a geometrické přesnosti prvků II. vojenského mapování lokalizovaných v S-JTSK. In: *Historická krajina a mapové bohatství Česka. HG Suplenmentum I.* Praha: HÚ AV ČR. s. 82–104.
- (3) ČADA, Václav – VICHROVÁ Martina (2012). Rukopisné mapy krajů Jana Kryštofa Müllera. Krajina a sídla v Čechách na počátku 18. století. In: *Krajina jako historické jeviště.* Praha: HÚ AV ČR.
- (4) CHODĚJOVSKÁ, Eva (2012). I. vojenské mapování jako pramen pro poznání krajiny druhé poloviny 18. století. Komunikace v pražském regionu. In: *Krajina jako historické jeviště.* Praha: HÚ AV ČR.
- (5) KUČA, Karel – KUČOVÁ, Věra (2000). *Principy památkového urbanismu.* Praha: Státní ústav památkové péče.
- (6) KUBEŠA, Petr – KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2010). Krajinné úpravy okolo bývalého loveckého zámku v Nových Zámcích u Litovle provedené za Jana Josefa Liechtensteina po roce 1805 a jejich obnova. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ ÚOP Olomouc. s. 16–29.
- (7) KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2010). Pozdně renesanční a raně barokní komponovaná krajina Mikulovsko-Falkensteinsko. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování.* Olomouc: NPÚ, ÚOP Olomouc. s. 45–55.
- (8) KUPKA, Jiří (2010). *Krajiny kulturní a historické.* Praha: ČVUT.
- (9) MAREČEK, Jiří (2001). Lidové krajinářství v obraze naší země. In: *Tvář naší země – krajina domova. Krajina jako kulturní prostor.* Lomnice n. P.: Studio JB, s. 21–28.
- (10) MIKŠOVSKÝ, Miroslav – ZIMOVÁ, Růžena (2006). Müllerovo mapování a první vojenské mapování českých zemí (se zřetelem k digitalizaci a centrální evidenci map v Česku). In: *Historická krajina a mapové bohatství Česka. HG Suplementum I.* Praha: Historický ústav. s. 14–25.
- (11) SEMOTANOVÁ, Eva (2001). *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí.* Praha: Libri.
- (12) SEMOTANOVÁ, Eva (2002). *Historická geografie českých zemí.* Praha: HÚ AV ČR.
- (13) SEMOTANOVÁ, Eva (2006). Netradiční formy evidence a zpřístupňování mapového bohatství – stručný úvod do problematiky. In: *Historická krajina a mapové bohatství Česka. HG Suplementum I.* Praha: Historický ústav. s. 11–13.

- (14) SEMOTANOVÁ, Eva et al. (2007). *Česko. Ottův historický atlas*. Praha: Ottovo nakl.
- (15) VALTR, Václav (1986). Krajinářské úpravy v 17. a 18. století. In: *Zelené systémy a jejich význam v krajiněm obraze*. Praha: Dům technicky ČVTS.
- (16) VEITH, Tomáš (2013). Krajinná památková zóna Osovsko. *Zahrada-park-krajina XXIII*, č. 2/2013. s. 8–12.
- (17) VELIČKA, Petr (2010). Jak jsme k alejím přišli a jak o ně dnes přicházíme. In: ESTERKA, Jakub (ed). *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny*. Praha: Arnika, s. 16–33.
- (18) VICHROVÁ, Martina (2006). Objekty na topografických mapách 19. století a jejich interpretace pro studium vývoje krajiny. In: *Historická krajina a mapové bohatství Česka. HG Suplementum I*. Praha: Historický ústav. s. 105–121.
- (19) VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2004). *Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz*. Praha: ČVUT.
- (20) VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2011). *Krajinný ráz. Identifikace a hodnocení*. Praha: ČVUT.
- (21) VOREL, Ivan – LINHART, Jan (1991). *Osovsko. Návrh krajinné památkové zóny* (manuskript). Praha: FA ČVUT.

Odkazy:

URL1 – Laboratoř geoinformatiky FŽP UJEP: Prezentace starých mapových děl z území Čech, Moravy a Slezska (<<http://oldmaps.geolab.cz>>)

URL2 – Staré a historické mapy z Čech, Moravy a Slezska (rozcestník k digitalizovaným mapovým sbírkám v ČR) (<<http://www.staremapy.cz>>)

URL3 – Český úřad zeměměřický a katastrální (<<http://archivnimapy.cuzk.cz>>)

Poděkování:

Příspěvek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Kontakty:

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D., e-mail: jiri.kupka@fsv.cvut.cz

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc., e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP, Thákurova 7, 166 29 Praha 6

FŽP ČZU v Praze, KBÚK, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchbátol

OCHRANA KULTURNÍ KRAJINY PRAVIDLA, NÁSTROJE, ZKUŠENOSTI

Ochrana kulturní krajiny z hlediska památkové péče

(The preservation of cultural landscape from the heritage care point of view)

Karel KUČA

Rekapitulace vývoje ochrany kulturní krajiny v České republice, stejně jako interakce s oborem ochrany přírody, byly před časem souhrnně zpracovány v samostatné stati¹. Na tomto místě je proto zařazen pouze základní přehled a zejména aktualizace z hlediska legislativního prostředí.

1 Ochrana kulturní krajiny jako předmět zájmu památkové péče

Předmětem zájmu památkové péče byly zprvu jednotlivé významné stavby. Poměrně záhy, a to i v evropském kontextu, se však předmětem památkové ochrany staly i historické městské celky (1950) a obecně prostředí památek. U řady z nich lze rozlišit i krajinný rozměr. Jde například o působení městských dominant v širším krajinném rámci, nebo o vysloveně krajinný kontext u samostatně v krajině stojících kostelů, hradů, ale i kaplí či soch. Logickým vyústěním širšího prostorového vnímání památkové ochrany se stal zájem o ochranu kulturní krajiny.

1.1 Památková ochrana krajinných prvků

Památková péče vstupovala do krajiny nejprve nepřímo, ochranou krajinných dominant (hrady, kostely), tedy jednotlivých staveb či jejich areálů, chráněných jako *kulturní památky* či *národní kulturní památky*. Některé z nich získaly i ochranné pásmo, které ochraňuje právě nenarušené krajinné působení těchto prvků. Sem patří i plošná ochrana historických měst a vesnic formou památkových rezervací a zón, zvláště v těch případech, kdy má sídlo dominantní polohu a výraznou siluetu.

Jinou formou vstupu památkové péče do krajiny byla například ochrana hradišť, které velmi často představují velmi výrazné krajinné prvky. Některá z nich se již v 60. letech 20. století stala archeologickými památkovými rezervacemi (Třisov 1961, České Lhotice 1965, Tašovice 1966), jiná jsou chráněna jako kulturní památky, případně národní kulturní památky. Sem patří i mýtická hora Říp s rotundou sv. Jiří. Výrazné krajinné aspekty mají chráněné zámecké parky (například Lednice, Valtice, Krásný Dvůr,

¹ KUČOVÁ, Věra – KUČA, Karel: Ochrana kulturní krajiny v České republice a její perspektivy. *Památková péče na Moravě 10*, 2005, s. 7–24.

Vlašim, Kačina a mnoho dalších) a obory (Chlumecká obora u Kněžiček, Jabkenická obora, obora s letohrádkem Libosad, obory v Horšově a Náměšti nad Oslavou, pražské obory Královská a Hvězda). Přímou součástí krajiny tvoří aleje chráněné jako kulturní památky (poutní alej s drobnými stavbami a sochami na Svatý Kopeček, Zámecká alej ve Slavkově u Brna, alej z Králík na Horu Matky Boží, hráz rybníka s alejí ve Vlhavech aj.). Obdobný charakter mají křížové cesty (Vlachovo Březí), zvláště, pokud spojují značně vzdálené památky (Staroboleslavská cesta z Prahy do Staré Boleslavi, Hájecká cesta z Prahy do Hájků).

Jako kulturní památky jsou však chráněny i některé vysloveně přírodní prvky (průrva Ploučnice u Novin pod Ralskem). Poměrně častá je ochrana historických technických vodohospodářských děl, která dnes vnímáme také převážně jako „přírodní“ prvky a každopádně jako důležité krajinné prvky. V první řadě jde o rybníky. Jako příklad lze jmenovat Novozámecký rybník u Zahradek, rybník Mrhal v Hlincové Hoře, rybník Bezdrev u Hluboké nad Vltavou, či proslulé rybníky na Třeboňsku: Rožmberk u Staré Hlíny, Svět u Třeboně, které jsou dokonce součástí národní kulturní památky Rožmberská rybníční soustava. Další významnou skupinou památek tohoto charakteru jsou vodní kanály. Příkladem napájecích kanálů je Zlatá stoka a Nová řeka, rovněž součástí uvedené národní kulturní památky (její součástí je přitom i Stará řeka – tj. původní tok řeky Lužnice před zbudováním Nové řeky – v úseku mezi tzv. Rozvodím a rybníkem Rožmberkem; Stará řeka, která na rozdíl např. od rybníčních hrází neobsahuje žádná novodobá technická zařízení, je však chápána jako součást Krčínova ovládnutí vod významné řeky.). Na Třeboňsku jsou chráněny i Krajiní a Nová stoka u Cepu. Ve východních Čechách jde o náhon Alba vycházející z Častolovic, Dlouhou strouhu u Kvasin a tři významné kanály na Pardubicku: Opatovický kanál, Počápeleský kanál a Císařský náhon. Příkladem plavebních kanálů na dopravu dřeva jsou šumavské kanály Schwarzenberský a Vchynický, či v Krušných horách kanály Blatenský a Flájský, nebo v Hostýnských vrších klauza k plavení dříví v Rajnochovicích. Památkově chráněné plavební kanály pro lodní dopravu představuje Vraňansko-hořínský plavební kanál u Mělníka.

Vysloveně přírodní charakter mají jeskyně, důležité pro památkovou péči z archeologického hlediska. V Moravském krasu jde o jeskyně Pekárna a Kůlna, v Českém krasu o jeskyně Koda (u Tetína), Tří volů (u Tmaně), Na průchodě (u Svatého Jana pod Skalou), Na zlatém koni (u Koněprus), Nad vodopády (u Karlštejna), Šanovou (u Hostimi), na Litovelsku pak Mladečské jeskyně. Nelze samozřejmě opomenout jeskyni Šipku ve Štramberku. Obdobný charakter má i Býčí skála v Moravském krasu. Památkově chráněn je i umělý lom Bílý kámen u Sázavy.

Předmětem památkové ochrany se již v minulosti staly některé širší krajinné úseky. Příkladem je národní kulturní památka Babiččino údolí u České Skalice (1978) či

památková rezervace Kuks (1971) s Betlémem (národní kulturní památka od roku 2002, předtím kulturní památka).

Aktuální výčet kulturních památek významných z hlediska krajiny lze nalézt v pracovní verzi Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek na webových stránkách Národního památkového ústavu².

1.2 Krajinné památkové zóny

Skutečný koncepční zájem památkové péče o krajinu je však spojen až s novým zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, který platí dodnes ve znění pozdějších změn (dále jen památkový zákon). Ten jako formu územní památkové ochrany zavedl kromě památkové rezervace i kategorii památkové zóny, kterou předchozí zákon neznal. Stanovil, že území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek, historické prostředí *nebo část krajinného celku*, které vykazují významné kulturní hodnoty, může Ministerstvo kultury po projednání s krajským úřadem prohlásit za památkovou zónu a určit podmínky její ochrany (§ 6, odst. 1).

V následujícím období pak bylo prohlášeno celkem 19 krajinných památkových zón (dále jen KPZ). První dvě byly prohlášeny v roce 1992 (Areál bojiště bitvy u Slavkova v roce 1805 a Lednicko-valtický areál, od roku 1996 též památka na Seznamu světového dědictví UNESCO pod názvem Lednicko-valtická kulturní krajina). Většina KPZ byla prohlášena v roce 1996, zbývající dvě pak v roce 2002 (Čimelicko-Rakovicko, Vranovsko-Bítovsko). Kromě toho existuje několik desítek KPZ navržených k vyhlášení, zejména v oblasti Krušných hor, připravených v rámci nominace Montánní krajiny Krušných hor/Erzgebirge na Seznam světového dědictví, a v jižních Čechách.

Příkladem širších krajinářských kompozic jsou krajinné památkové zóny Lednicko-valtický areál, Novohradsko, Slatiňansko-Slavický areál, Vranovsko-Bítovsko, Zahrádecko, Žehušicko, v menším měřítku Čimelicko-Rakovicko, Orlicko, Osovsko, Libějovicko-Lomecko, v méně výrazné formě Náměšťsko, Chudenicko, Lembersko, Plasko, Valečsko. Specifickým případem je Římovsko, kde je předmětem ochrany krajina tvořící rámec pozoruhodné křížové poutní cestě. Ve většině našich krajinných památkových zón najdeme i znaky kontinuální, stále se vyvíjející krajiny, žádná však nebyla prohlášena výhradně pro ochranu takového fenoménu. Zóny prohlášené k ochraně historických bojišť (Areál bojiště bitvy u Slavkova v roce 1805, Historické prostředí bojiště bitvy u Přestanova, Chlumce a Varvažova v roce 1813, Areál území bojiště bitvy u Hradce Králové v roce 1866) se řadí mezi asociativní kulturní krajiny.³

² <http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php>

³ KUČOVÁ, Věra: Kulturní krajina a krajinné památkové zóny v České republice v kontextu světového kulturního a přírodního dědictví. *ZPP* 68, 2008, č. 4, s. 295-301.

Ochrana kulturní krajiny získala v roce 2004 další podporu. Do českého právního řádu byla zařazena Evropská úmluva o krajině, přijatá 20. 10. 2000 ve Florencii členskými státy Rady Evropy. Úmluva se obvykle vztahuje na celé území států a pokrývá přírodní, venkovské, městské a příměstské oblasti. Týká se jak krajin, které mohou být považovány za pozoruhodné, tak krajin běžných a narušených. Obsah Úmluvy je poměrně obecný a většinu bodů Česká republika již v minulosti naplnila. Úmluva je ovšem důležitá jako obecná deklarace zdůrazňující význam krajiny v kontextu ostatních zájmů člověka. Zabezpečení realizace Evropské úmluvy o krajině je zakotveno v Usnesení vlády ČR č.1049 ze dne 30.10.2002. a je uloženo ministrům životního prostředí, zemědělství, pro místní rozvoj, kultury a ministryni školství, mládeže a tělovýchovy. Citovaná strategie přináší koncepční návrhy, které by neměly zapadnout, zejména nadresortní pojetí a nutnou spolupráci odborníků všech dotčených sfér.

1.3 Ochranné pásmo

Dílčím způsobem může být kulturní krajina chráněna v rámci ochranného pásma. Památkový zákon v § 17 uvádí, že vyžaduje-li to ochrana nemovité kulturní památky nebo jejího prostředí, vymezí obecní úřad obce s rozšířenou působností po vyjádření odborné organizace státní památkové péče ochranné pásmo. Obecní úřad obce s rozšířenou působností po dohodě s dotčenými správními úřady může v ochranném pásmu omezit nebo zakázat určitou činnost nebo učinit jiná vhodná opatření (§ 17, odst. 1). Jde-li o ochranu nemovité národní kulturní památky, památkové rezervace nebo památkové zóny nebo jejich prostředí, vymezí obdobně obecní úřad obce s rozšířenou působností ochranné pásmo na návrh krajského úřadu po vyjádření odborné organizace státní památkové péče (odst. 2). Tato ustanovení byla již v původní verzi zákona, lišily se však uvedené subjekty. Z povahy názvu vyplývá, že režim ochranného pásma má zajišťovat hodnoty vlastního chráněného území – jeho vazby na okolí a naopak jeho uplatnění v rámci širšího celku. Režim ochranného pásma by proto neměl vlastní koncepční ochranu jednotlivých hodnot suplovat.

2 Plány ochrany a plány regenerace krajinných památkových zón

Krajinné památkové zóny svým obvykle velkým územním rozsahem a celkovým charakterem představují samostatnou kategorii památkově chráněných území, odlišnou od památkových zón a rezervací městských a většinou i vesnických. Je to dáno i tím, že většina sídel, která se na jejich území nachází, nemá sama o sobě takové kvality, které by zavadaly důvody k jejich ochraně formou památkové zóny. Předmětem zájmu památkové péče v krajinných památkových zónách by měla být především struktura a kompozice historické kulturní krajiny. To se však dostávalo a neustále dostává do kolize s ustanovením § 14 odstavec 2 památkového zákona. Ten říká, že: *Vlastník (správce, uživatel) nemovitosti, která není kulturní památkou, ale je v památkové rezervaci, v památkové zóně nebo v ochranném pásmu nemovité kulturní památky, nemovité národní*

kulturní památky, památkové rezervace, nebo památkové zóny (§ 17), je povinen k zamýšlené stavbě, změně stavby, terénním úpravám, umístění nebo odstranění zařízení, odstranění stavby, úpravě dřevin nebo udržovacím pracím na této nemovitosti si předem vyžádat závazné stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností, není-li tato jeho povinnost podle tohoto zákona nebo na základě tohoto zákona vyloučena (§ 6a Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón, § 17 Ochranné pásmo). Zjednodušeně řečeno, povinnost vyžádat si závazné stanovisko platí pro všechny nemovitosti bez rozdílu, tedy bez ohledu na jejich památkovou hodnotu a bez ohledu na to, zda mají význam z hlediska krajiny nebo ne. Důsledkem toho je mimo jiné zahlcení orgánů státní památkové péče zcela balastní agendou, týkající se například přestaveb v chatových osadách nebo modernizace novodobých rodinných domků.

2.1 Plány ochrany

Ve snaze umožnit památkové péči koncentrovat své síly pouze na věci z hlediska ochrany kulturních hodnot podstatné byla v roce 2008 přijata novela památkového zákona (zákon č. 307/2008 Sb.), která zavedla nový institut *plánů ochrany*. V této souvislosti následně Ministerstvo kultury vydalo *Vyhlášku č. 420/2008 Sb. ze dne 28. listopadu 2008, kterou se stanoví náležitosti a obsah plánu ochrany památkových rezervací a památkových zón*, platnou s účinností od 1. ledna 2009. Aby bylo zpracování plánů ochrany po obsahové i formální a grafické stránce jednotné, začala hned poté příprava metodiky, která se ukázala být poměrně komplikovaná, protože musela skloubit potřeby památkové péče s požadavky správního řádu. Plány ochrany jsou totiž vydávány ve formě *opatření obecné povahy*. Výsledná verze metodiky *Plány ochrany památkových rezervací a památkových zón* byla nakonec publikována až v roce 2012 na webu ministerstva kultury⁴.

Cíle plánů ochrany jsou zjednodušeně řečeno dva:

1) Identifikovat na území památkové rezervace či památkové zóny všechny dochované památkové (kulturní) hodnoty, zejména ty, které nejsou chráněny formou kulturní památky nebo národní kulturní památky (na ty se totiž plán ochrany nevztahuje, není v jeho kompetenci se jimi zabývat, protože u nich nadále platí všechna ustanovení podle památkového zákona).

2) Stanovit výčet nemovitostí (staveb i pozemků), které lze osvobodit od povinnosti vyžádat si závazné stanovisko orgánu památkové péče podle § 14 odst. 2 – buď v plném rozsahu, nebo na určité druhy prací. U nemovitostí, které vykazují památkovou hodnotu a nejsou kulturní památkou (národní kulturní památkou) tak lze zachovat tuto povinnost v plném rozsahu.

⁴ http://www.mkcr.cz/assets/zpravodajstvi/zpravy/Text-metodiky_2012-07-16-upraveny_001.pdf

Cílem plánu ochrany naopak není, nebo jen v omezeném či obecném rozsahu, regulace nových záměrů v území. Do toho spadá i obnova zaniklých prvků urbanistické či krajinné kompozice.

Uvedená metodika je přednostně určena pro památkové rezervace a zóny městské a vesnické. Její rozpracování pro potřeby krajinných zón si vytkl *Projekt DF12P01OVV001 – Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón*, řešený v rámci programu Národní kulturní identity (NAKI) v letech 2012–2015 ve spolupráci Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Národního památkového ústavu, Fakulty stavební Českého vysokého učení technického a Mendelovy univerzity v Brně.

2.2 Programy regenerace (programy péče)

Pro památkově chráněná městská a vesnická sídla se již delší dobu úspěšně rozvíjí dotační titul Ministerstva kultury nazvaný *Program regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón* a v poněkud menší míře i *Program péče o vesnické památkové rezervace, vesnické památkové zóny a krajinné památkové zóny*. Je nanejvýš žádoucí, aby se programy regenerace (plány péče) krajinných památkových zón začaly zpracovávat, neboť dosud tomu tak nebylo. V těchto materiálech lze kromě záchrany aktuálně ohrožených památkových hodnot v území sledovat i zájmy obnovy zaniklých prvků krajiny (aleje, rybníky aj.).

This arcitle describes properties listed as a cultural monuments of the Czech republic (ponds, caves, canals etc.). Then the landscape conservation areas are mentioned. In the second part there is a short information about legislation possibilities according to preservation and renewal of the cultural landscape within the landscape conservation areas.

Poděkování:

Príspevek byl vytvořen za podpory projektu výzkumu a vývoje NAKI DF12P01OVV001 Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu prostřednictvím institutu krajinných památkových zón.

Kontakt:

Ing. arch. Karel Kuča

Fakulta stavební ČVUT Praha

Thákurova 7/2077, 166 29 Praha 6 Dejvice

e-mail: karel.kuca@gmail.com

Aktuální metodika preventivního hodnocení krajinného rázu pro CHKO a její vazba na územní plánování

(Current preventive landscape character assessment methodology for Protected Landscape Areas and its relation to local planning)

Vladimír MIKEŠ

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu mají v současné době zpracovány všechny správy CHKO, postupně probíhá aktualizace těchto dokumentů. Metodické listy AOPK ČR věnované preventivnímu hodnocení krajinného rázu zohledňují aktuální požadavky na zpracování studií. Důležitá aktualizace metodických listů se týká územně analytických podkladů obcí – jevů č. 17 Oblast krajinného rázu a její charakteristika a 18 Místo krajinného rázu a jeho charakteristika. Aktuální metodické listy byly využity při zpracování studie preventivního hodnocení území připravované CHKO Brdy. Koncepční otázky ochrany krajinného rázu a územně analytických podkladů jsou v současné době předmětem diskuse nejen v rámci resortu životního prostředí. Výstižný popis stávajících hodnot krajiny v územně analytických podkladech může pomoci k zajištění účinné ochrany krajinného rázu prostřednictvím územně plánovací dokumentace.

1 Studie preventivního hodnocení krajinného rázu

Pořizování studií preventivního hodnocení krajinného rázu pro území chráněných krajinných oblastí¹ patří v současné době mezi základní činnosti Agentury ochrany přírody a krajiny ČR (dále jen „AOPK ČR“) v agendě ochrany krajinného rázu. Hodnocením vlivu konkrétních záměrů na krajinný ráz (tzv. „případovým“ hodnocením) se zabývají správy chráněných krajinných oblastí (dále jen „CHKO“) v rámci výkonu státní správy a krajská střediska AOPK ČR v rámci odborné podpory orgánů ochrany přírody, zejména odborů životního prostředí na úradech obcí s rozšířenou působností. Studie preventivního hodnocení krajinného rázu jsou zpracovávány již od roku 1995, v minulosti pořizovalo tyto studie také Ministerstvo životního prostředí (dále jen „MŽP“). Starší studie jsou postupně aktualizovány tak, aby vyhovovaly současným požadavkům jak z hlediska metodického a legislativního, tak z hlediska využití informačních technologií, zejména prostředí GIS. Požadavky na zpracování studií preventivního

¹ AOPK pořizuje tyto studie také pro území připravovaných CHKO (v minulosti např. Dokesko – Máchův kraj, Soutok nebo Doupovské hory, v současnosti Brdy).

hodnocení krajinného rázu byly postupně shrnuty v Metodických listech AOPK ČR², které byly vydány poprvé v roce 2006 – aktualizovány pak byly v letech 2008 a 2012.

1.1 Využití studií preventivního hodnocení krajinného rázu

Správy CHKO využívají studie preventivního hodnocení krajinného rázu jako podklad pro vydávání závazných stanovisek ke konkrétním záměrům, ale také jako podklad pro svá stanoviska ve všech fázích pořizování územních plánů (případně regulačních plánů) nebo zásad územního rozvoje. Studie preventivního hodnocení krajinného rázu jsou oborovými dokumenty, které lze v souladu s doporučeními společné metodiky MŽP a Ministerstva pro místní rozvoj³ využít jako podklad pro návrh zadání územního plánu. Studie mohou být též poskytovány jako územně analytické podklady, a to dvěma způsoby. Buď je možné poskytnout vybrané části studie části jako jevy č. 17 (Oblast krajinného rázu a její charakteristika) a 18 (Místo krajinného rázu a jeho charakteristika), nebo celou studii (jako jev č. 118 Jiné záměry).

1.2 Obsah studií preventivního hodnocení krajinného rázu

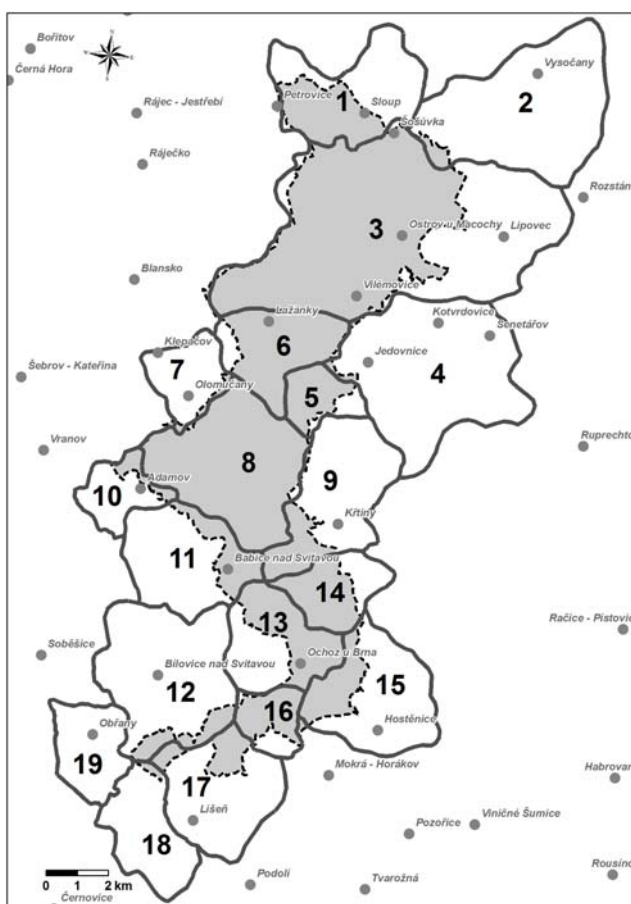
Studie preventivního hodnocení krajinného rázu pro území CHKO mají obvykle textovou a mapovou část. Textová část obsahuje základní informace o území včetně zhodnocení prostorových vztahů a návaznosti na okolní území, využití a prostupnosti krajiny, případně informace o kompozičních záměrech a historických úpravách krajiny. Podstatnou složkou textové části studie je *diferenciace území* ve formě popisu vymezených oblastí a míst krajinného rázu včetně jejich charakteristiky⁴. Do textové části studie patří také návrh ochrany krajinného rázu včetně zásad uspořádání prostoru a stanovení funkčních a prostorových regulativů. Součástí studie může být rovněž popis rozdělení území na *pásma ochrany krajinného rázu* (pokud je s pořizovatelem studie, resp. příslušnou správou CHKO dohodnuto). Každé místo krajinného rázu je zařazeno do určitého pásma, pro které jsou stanoveny příslušné podmínky ochrany. Je třeba zdůraznit, že pásma ochrany krajinného rázu jsou pouze orientační pomůckou pro toho, kdo se studií preventivního hodnocení krajinného rázu pracuje. Z příslušnosti lokality do určitého pásma ochrany nevyplyvá žádný závazný argument pro povolení či nepovolení záměru. Stanovení pásem ochrany krajinného rázu tedy není povinnou součástí studie.

² Jedná se o interní metodické dokumenty AOPK ČR, které se týkají pouze území CHKO. Metodické listy jsou (na vyžádání) k dispozici všem zájemcům.

³ Společné metodické sdělení MŽP a MMR k uplatňování požadavků dotčených orgánů k návrhu zadání územního plánu (zveřejněno ve Věstníku MŽP 3/2012)

⁴ Zde je jasná vazba na ÚAP obcí – jevy č. 17 Oblast krajinného rázu a její charakteristika a 18 Místo krajinného rázu a jeho charakteristika.

Některé údaje z textové části je výhodné shrnout do schémat nebo přehledných tabulek. Tabulkově se obvykle zpracovává *vyhodnocení projevu a významu znaku krajinného rázu* pro jednotlivé krajinné jednotky (místa a oblasti krajinného rázu). Práci se studií preventivního hodnocení krajinného rázu také zjednoduší tabulkově zpracovaná *kategorizace sídel*. Jedná se o pracovní rozřídění sídel, resp. jejich částí, podle cennosti a zachovalosti, obvykle do čtyř kategorií. Stejně jako v případě pásem ochrany krajinného rázu ani zařazení lokality do určité kategorie není závazné pro posuzování konkrétních záměrů. Kategorizace sídel je pouze pomůckou pro uživatele studie preventivního hodnocení krajinného rázu, zařazení sídla do určité kategorie lze zjednodušeně vnímat jako indikátor případné cennosti. Posuzování konkrétních záměrů musí vždy probíhat individuálně, nelze se odvolávat pouze na závěry odborné studie.

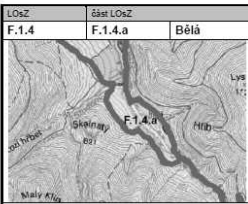
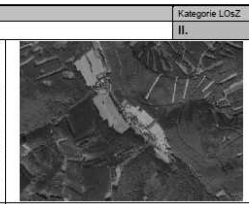
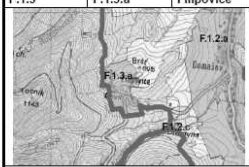
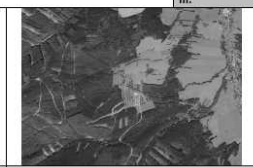
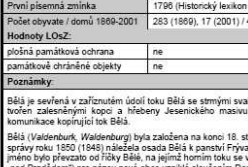
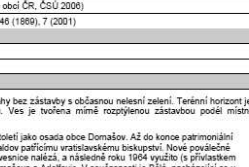
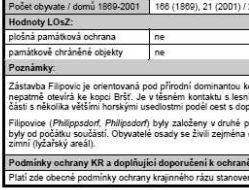
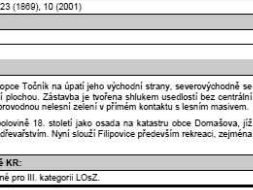

Obr. 1: Ukázka schématu s vymezenými místy krajinného rázu z textové části studie *Preventivní hodnocení krajinného rázu CHKO Moravský kras* (Löw & spol., s.r.o., 2011).

Nedílnou součástí studií preventivního hodnocení krajinného rázu jsou mapové přílohy, které zahrnují vymezení řešeného území a širší územní vztahy, diferenciaci území z hlediska krajinného rázu (vymezení oblastí a míst krajinného rázu), prostorové vztahy a percepční (vizuální) vlastnosti krajiny, hodnoty krajinného rázu a návrh ochrany

krajinného rázu (např. pásma ochrany a kategorizace sídel, pokud bylo jejich zpracování dohodnuto).

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu je obvykle doplněna fotodokumentací (včetně panoramatických fotografií), která dokresluje řešenou problematiku. Fotodokumentace může být součástí textové části nebo může být do studie vložena jako samostatná příloha.

Preventivní hodnocení území CHKO Jeseníky z hlediska krajinného rázu				Kategorizace sídel a lokalit se zástavbou			
 				 			
Fotodokumentace (Foto: Atelier V, 2011) L.OsZ: F.1.3 část L.OsZ: F.1.3.a Filipovice Kategorie L.OsZ: III.				L.OsZ: F.1.4 část L.OsZ: F.1.4.a Bělá Kategorie L.OsZ: II.			
 				 			
vymezení L.OsZ: Bělá pod Prácheňem / Domašov u Jeseníka Obec / katastrální území: Bělá pod Prácheňem / Domašov u Jeseníka První písemná zmínka: 1796 (Historický lexikon obcí ČR, ČSÚ 2006) Počet obyvatel / domů 1869-2001: 283 (1869), 17 (2001) / 46 (1869), 7 (2001) Hodnoty L.OsZ: plošná památková ochrana: ne památkové chráněné objekty: ne				vymezení L.OsZ: Bělá pod Prácheňem / Domašov u Jeseníka Obec / katastrální území: Bělá pod Prácheňem / Domašov u Jeseníka První písemná zmínka: 1796 (Historický lexikon obcí ČR, ČSÚ 2006) Počet obyvatel / domů 1869-2001: 283 (1869), 17 (2001) / 46 (1869), 7 (2001) Hodnoty L.OsZ: plošná památková ochrana: ne památkové chráněné objekty: ne			
Poznámky: Zástavba Filipovic je orientovaná pod přírodní dominantou kopce Točnick na úpatí jeho východní strany, severovýchodně se neopatrně otevírá ke kopci Bršl. Je v těsném kontaktu s lesní plochou. Zástavba je tvořena shlukem usedlostí bez centrální části s náročnou vnitřní uspořádáním podél cest s doprovodnou nelesní zelení v přímém kontaktu s lesním masivem. Filipovice (Philippsdorf, Philippsdorf) byly založeny v druhé polovině 18. století jako osada na katastru obce Domašova, již byly od počátku součástí. Obyvatelé osady se živil zejména ořezávacím. Nyní slouží Filipovice především rekreaci, zejména zimní (lyžařský areál). Podmínky ochrany KR a doplňující doporučení k ochraně KR: Platí zde obecné podmínky ochrany krajinného rázu stanovené pro III. kategorii L.OsZ.				Poznámky: Bělá je seveň v zářezovém údolí toku Bělá se strmými svahy bez zástavby s občasnou nelesní zelení. Terénní horizont je tvořen zalesněnými kopy a hřebeny Jeseníckého masivu. Ves je tvořena mírně rozptýlenou zástavbou podél místní komunikace kopírující tok Bělá. Bělá (Valdenburg, Waldenburg) byla založena na konci 18. století jako osada obce Domašov. Až do konce patrimoniální správy roku 1850 (1848) náležela osada Bělá k panství Fryvaldov patřícímu vratislavskému biskupství. Nově povolené jméno bylo převzato od řádu Bělá, na jejímž nomim toku se vesnice nalézá, a následně roku 1904 vyžito (s přívlastkem „pod Prácheňem“) pro název nové obce vzniklé sloučením Domašova a Adolfovic. V současnosti je Bělá, nacházející se v bezprostřední blízkosti nejvyšších partií Královského Jeseníku, především rekreační oblastí. Podmínky ochrany KR a doplňující doporučení k ochraně KR: Platí zde obecné podmínky ochrany krajinného rázu stanovené pro II. kategorii L.OsZ.			
 				 			

Obr. 2: Ukázka ze studie Preventivní hodnocení krajinného rázu CHKO Jeseníky (Atelier V, 2011). Informace jsou přehledně shrnuty v tabulkách a doplněny fotodokumentací a výřezy z map.

1.3 Metodické listy AOPK ČR k preventivnímu hodnocení krajinného rázu

Metodické listy AOPK ČR č. 8.2 Preventivní hodnocení krajinného rázu (dále jen „metodické listy“) se věnují studiím, které se vztahují k území CHKO, ať už stávajícím nebo navrhovaným. Postup obsažený v metodických listech nelze tedy automaticky použít pro jiný typ území. CHKO mají ochranu krajinného rázu uvedenu ve svých zřizovacích výnosech, krajinný ráz je jedním z hlavních *předmětů ochrany* těchto velkoplošných zvláště chráněných území. CHKO se obecně vyznačují vysokou koncentrací přírodních, ale často i kulturně historických hodnot.

Metodické listy stanovují rámcový obsah studie (nebo její aktualizace) a sjednocují požadavky na její zadání. Vzhledem k tomu, že v ČR není dosud k dispozici metodické doporučení k výkladu problematiky ochrany krajinného rázu ve vazbě na ustanovení § 12

zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „ZOPK“), umožňují metodické listy využití různých přístupů, reprezentovaných různými zpracovateli. Vždy je ale nutné dodržet metodickými listy stanovené výstupy. Pro konkrétní studii jsou vždy podstatné požadavky odborných pracovníků příslušné správy CHKO. Zpracovatel musí v úvodu textové části studie vždy dostatečně popsat zvolenou metodu i případné doplňující požadavky pořizovatele.

Aktualizované metodické listy kladou větší důraz na poskytování územně analytických podkladů obcí, konkrétně jevů č. 17 (Oblast krajinného rázu a její charakteristika) a 18 (Místo krajinného rázu a jeho charakteristika). Dle doporučení uvedeného v metodických listech se diferenciací krajiny provádí na základě vymezení typických a specifických znaků krajinného rázu. Pro vymezení oblastí a míst krajinného rázu lze využít např. postup vypracovaný I. Míchalem (1), podle kterého je oblast krajinného rázu *„rozsáhlou částí území s podobnou přírodní, kulturní a historickou charakteristikou, která se výrazně liší od jiné oblasti ve všech charakteristikách či v některé z nich, a která zahrnuje více míst krajinného rázu“*. Místo krajinného rázu je pak *„částí krajiny, stejnorodou z hlediska přírodních, kulturních a historických charakteristik a výskytu estetických a přírodních hodnot, které odlišují místo krajinného rázu od ostatních míst krajinného rázu“*. Je zřejmé, že při vymezení a popisu charakteristik oblastí a míst krajinného rázu hrají klíčovou roli nejen typické *znaky*, ale také *hodnoty* krajinného rázu. Znakem je možné obecně rozumět neutrální jev nebo vlastnost, zatímco hodnotou je něco, co lze popsat pomocí kvalitativních parametrů. Z praktického hlediska sice může jít o nuance ve výkladu jednotlivých termínů, ale označení „hodnota“ jasněji naznačuje cennost, případně výjimečnost, jíž je třeba zachovat a chránit. Pojmy „přírodní hodnota“ a „estetická hodnota krajiny“ vycházejí přímo ze znění § 12 odst. 1 a jsou dostatečně vysvětleny např. v nejpoužívanějším metodickém postupu pro případové hodnocení krajinného rázu (2), který zpracoval I. Vorel s kolektivem. Princip zakotvený v Metodických listech AOPK ČR, který říká, že zpracovatelé studií mohou využívat svých specifických postupů, se vztahuje i vymezení oblastí a míst krajinného rázu. Důležité je, aby byly případnými různými zpracovateli v území identifikovány stejné nebo velmi obdobné přírodní a estetické hodnoty.

Kromě výše uvedeného obsahují aktualizované metodické listy také návrh jednoduché struktury územně analytických podkladů obcí (jevů č. 17 a 18). Tato struktura by mohla být využita zejména v těch případech, kdy jsou poskytovány jako podklad pouze informace ve smyslu jevů č. 17 a 18. a nikoli celá studie (jako jev č. 118). Lze předpokládat, že pro zpracovatele územně plánovací dokumentace je příjemnější stručnější varianta územně analytických podkladů. Struktura těchto podkladů je v metodických listech navržena tak, aby zohledňovala obě úrovně diferenciací území. V případě oblastí krajinného rázu je vhodné zaměřit se podrobně na přírodní, kulturněhistorickou i vizuální charakteristiku včetně popisu estetických hodnot. Na úrovni

míst krajinného rázu již není třeba podrobně popisovat jednotlivé charakteristiky, neboť by měly být obdobné vždy pro celou oblast krajinného rázu. Je tedy možné se zaměřit spíše na vztahy mezi přírodním prostředím a činností člověka, mezi sídly a okolní krajinou nebo na charakter zástavby. Na úrovni míst krajinného rázu je možné zdůraznit také některé reprezentativní nebo jedinečné jevy v území.

1.4 Zkušenosti s aktualizovanými metodickými listy

Aktualizované Metodické listy AOPK ČR k preventivnímu hodnocení krajinného rázu byly vydány v září roku 2012. V souladu s tímto metodickým postupem byla zatím zpracována studie preventivního hodnocení krajinného rázu připravované CHKO Brdy. Její výstupy však nebyly dosud ověřeny v praxi při posuzování záměrů nebo zpracování územně plánovací dokumentace. Oblasti a místa krajinného rázu jsou ve studii vymezeny a charakterizovány ve smyslu územně analytických podkladů (jevů č. 17 a 18). Po diskusi pořizovatele se zpracovatelem bylo dohodnuto, že územně analytické podklady (jevy č. 17 a 18) nebudou ze studie vyčleněny (resp. vykopírovány), ale zůstanou její součástí. Ve studii jsou informace ve smyslu územně analytických podkladů (jevů č. 17 a 18) zahrnuty tak, aby budoucí uživatelé studie jednoznačně identifikovali, které části studie poskytnout pro zpracování územních plánů. Samozřejmě zůstává i nadále možnost poskytnout celou studii (ve smyslu jevu č. 118).

2 Ochrana krajinného rázu a územní plánování

Metodické listy AOPK ČR pro zpracování studií preventivního hodnocení krajinného rázu byly aktualizovány v době, kdy probíhá intenzivní diskuse, nejen v rámci resortu životního prostředí, o možnostech ochrany krajinného rázu prostřednictvím nástrojů územního plánování. Není účelem tohoto textu rozebírat argumenty zainteresovaných institucí i zájmových skupin, nicméně je třeba objektivně konstatovat, že neexistuje všeobecná shoda například na tom, kdo je poskytovatelem územně analytických podkladů obcí – konkrétně jevů č. 17 (Oblast krajinného rázu a její charakteristika) a 18 (Místo krajinného rázu a jeho charakteristika). Také není jasné, jakou strukturu budou mít územně analytické podklady v budoucnosti, zda tato struktura zůstane ve stávající podobě 119 jevů pro obce a 37 jevů pro kraje⁵. Z hlediska praktického využití územně analytických podkladů je třeba dořešit například návaznost prostorové diferenciací území CHKO na území okolní krajiny nebo návaznost vymezených území na úrovni jednotlivých obcí s rozšířenou působností, ale i krajů.

⁵ Seznam územně analytických podkladů je uveden v příloze č. 1 vyhlášky č. 500/2006 Sb., o územně analytických podkladech, územně plánovací dokumentaci a způsobu evidence územně plánovací činnosti, ve znění pozdějších předpisů.

Předpokládá se také postupná aplikace zásad uvedených v Evropské úmluvě o krajíně⁶ do územně analytických podkladů, pravděpodobně na krajské úrovni (v podobě tzv. cílových charakteristik/kvalit krajiny). Z platného znění stavebního zákona vyplývá, že ochrana hodnot krajiny patří mezi cíle územního plánování.⁷

Územně analytické podklady z principu (a ve smyslu stavebního zákona, resp. jeho prováděcích předpisů) obsahují informace, které by měly být promítnuty do územně plánovací dokumentace. V případě jevů č. 17 (Oblast krajinného rázu a její charakteristika) a 18 (Místo krajinného rázu a jeho charakteristika) se do územního (regulačního) plánu nepromítne samotné vymezení v podobě polygonů oddělujících jednotlivé oblasti, resp. místa krajinného rázu. Smysl těchto územně analytických podkladů spočívá zejména v *charakteristice* oblastí a míst krajinného rázu, která – jak bylo naznačeno výše – by měla zahrnovat také identifikaci přírodních a estetických hodnot, popis struktury osídlení atd. Zpracovatel územně plánovací dokumentace pak může tyto informace zohlednit např. při vymezení funkčních ploch pro zástavbu nebo při formulování případných „regulativů“. Územně analytickým podkladem může být, jak bylo již rovněž řečeno, také celá studie preventivního hodnocení krajinného rázu (v rámci jevu č. 118). V ideálním případě tedy samotná existence územně analytických podkladů napomáhá k posílení ochrany krajinného rázu prostřednictvím závazné územně plánovací dokumentace.

Další možnost, jak zahrnout výstupy preventivního hodnocení krajinného rázu do závazných dokumentů, představují stanoviska v rámci pořízení územního plánu. Dotčené orgány státní správy – včetně orgánů ochrany přírody, mezi něž patří též správy CHKO – by měly své požadavky předkládat co nejdříve, nejlépe již ve stanovisku k návrhu zadání územního plánu. Požadavky orgánů ochrany přírody na ochranu krajinného rázu mohou vycházet mimo jiné ze znalosti území. V praxi ale může být problematické, naformulovat konkrétní požadavky na ochranu krajinného rázu, které by odpovídaly z hlediska podrobnosti danému stupni územně plánovací dokumentace (nejčastěji územnímu plánu) a zároveň zajistily dostatečnou ochranu hodnot krajinného rázu.⁸ Správy CHKO mají tedy velkou výhodu oproti jiným orgánům ochrany přírody v tom, že mohou pro svá stanoviska k územně plánovací dokumentaci využívat informace ze studií preventivního hodnocení krajinného rázu. Kvalitně zpracované studie by měly obsahovat takové

⁶ Evropská úmluva o krajíně je součástí českého právního řádu od roku 2004, kdy tento předpis Česká republika ratifikovala.

⁷ Ustanovení § 18 odst. 4 zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon), ve znění pozdějších předpisů, obsahuje mimo jiné toto sdělení: „*Územní plánování ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti.* ...“

⁸ V souladu s ustanovením § 12 odst. 4 ZOPK by se v takových případech již v zastavěném území a na zastavitelných plochách neposuzovaly konkrétní záměry z hlediska jejich vlivu na krajinný ráz.

formulace podmínek ochrany krajinného rázu, které je možné zapracovat do územních plánů (regulační plány se v podmínkách ČR pořizují spíše výjimečně).

Podrobnost územně plánovací dokumentace, která by měla zajistit dostatečnou ochranu krajinného rázu (z pohledu orgánů ochrany přírody), je předmětem dlouhodobých diskusí a úzce souvisí se základními otázkami ochrany krajinného rázu jakožto multioborové disciplíny. Orgány ochrany přírody často požadují do územně plánovací dokumentace zapracovat takové plošné a prostorové uspořádání a podmínky ochrany krajinného rázu, které spadají spíše do oboru urbanismu (může se jednat např. o orientaci a proporce staveb, převažující tvar střech apod.). Z hlediska ochrany krajinného rázu jde o „regulativy“, jejichž dodržení nebo nedodržení zásadně ovlivňuje např. obraz sídla v krajině, takže jde o požadavky pochopitelné – snad i z pohledu urbanistů-specialistů. Postupný přesun agendy ochrany krajinného rázu z úrovně posuzování konkrétních záměrů do úrovně územního plánování by mohl v budoucnu jasněji vymezit hranici, která odděluje veřejný zájem ochrany krajinného rázu od zájmů, resp. práv stavebníků, investorů a zástupců tvůrčích profesí (architektů, projektantů).

Obr. 3: *Vhodně formulované požadavky na plošné a prostorové uspořádání a podmínky ochrany krajinného rázu mohou přispět k příznivému obrazu sídla v krajině (usazení staveb v terénu, převažující orientace hřebenů střech apod.). Velká Losenice, CHKO Žďárské vrchy. (Foto: V. Mikeš, 2011)*

Studie preventivního hodnocení krajinného rázu jsou osvědčenou pomůckou orgánů ochrany přírody v procesu územního plánování. Metodické listy AOPK ČR pro zpracování těchto studií budou i v budoucnu aktualizovány takovým způsobem, aby zohledňovaly platnou legislativu a také přispívaly zprostředkovaně k posílení významu ochrany krajinného rázu v územně plánovací dokumentaci.

All PLA authorities currently have processed expert studies of landscape character assessment. These documents are continuously updated. Methodology sheets NCA CR – dedicated preventive landscape character assessment – reflect current processing needs studies. Important update methodological papers concerning planning analytical materials – phenomena No. 17 Area landscape and its characteristics and No. 18 Place landscape and its characteristics. The current methodology was utilized in the study of preventive assessment prepared for the PLA Brdy. Conceptual issues of landscape and land-use analytical data are currently the subject of expert discussion. Concise description of the existing landscape values in spatial analytical documents can help to ensure effective protection of landscape through planning documentation.

Literatura:

- (1) MÍCHAL, I. (red.) et al. (1999). Hodnocení krajinného rázu a jeho uplatňování ve veřejné správě, metodické doporučení AOPK. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr (eds.). *Péče o krajinný ráz – cíle a metody*. Praha: ČVUT.
- (2) VOREL, Ivan – BUKÁČEK, Roman – MATĚJKA, Petr – CULEK, Martin – SKLENIČKA, Petr (2004). *Posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz – metodický postup*. Praha: ČVUT.

Kontakt:

Ing. Vladimír Mikeš

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR
Kaplánova 1/1931, 148 00 Praha 11
vladimir.mikes@nature.cz

Krajinářská studie Neředínského horizontu v Olomouci

(Landscape Assessment Study of Neredin Horizon in Olomouc)

Kateřina ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ
Jiří KUPKA – Ivan VOREL

Článek prezentuje krajinářskou studii území západní části Olomouce (Neředínského horizontu) z hlediska uplatnění přírodních prvků a struktur městské krajiny (vegetační kryt, georeliéf, krajinné póly, horizonty) v obraze města, a to s cílem stanovit jeho citlivost k potenciálním urbanizačním zásahům¹. K podobnému typu urbanistických či krajinářských úloh neexistuje jednotná metodika a možné přístupy různých autorů a kolektivů mohou být odlišné, proto může být tento text i příspěvkem k diskusím ohledně problematiky městské krajiny a jejího obrazu.

Obr. 1: *Výhled od deponie k východu na panorama města. (Foto: autoři)*

1 Cíle a východiska

Pod pojmem Neředínský horizont je možno chápat nezastavěný oblý terénní hřbet Tabulového vrchu v blízkosti bývalé vsi Neředín (dnes součást Olomouce), který tvoří první horizont Křelovské pahorkatiny, jež ohraničuje na západě prostor města Olomouce a tvoří protiváhu okraji Olomouckého kopce s Michalským, Petrským a Václavským návrším. Na severu je vymezen plochou výšinou Neředínského fortu č. XV, na jihu pak oblým ostrohem u bývalé prachárny mezi bývalým vojenským hřbitovem a cihelnou.

Prezentovaná studie měla splnit několik dílčích cílů potřebných pro komplexní uchopení problematiky vizuálního významu přírodního horizontu v západní části města.

¹ Citace studie uvedena v seznamu literatury pod číslem (11).

Vedle analýzy vztahů území Neředínského horizontu k příměstské krajině na straně jedné a k celoměstské struktuře urbánní krajiny na straně druhé, bylo potřeba nalézt specifické vlastnosti krajinné scény města, vyhodnotit v nich význam Neředínského horizontu a následně pak vymezit a diferencovat zóny citlivosti vůči urbanistickým zásahům, tj. stanovit zásady ochrany přírodních prvků a struktur v jednotlivých zónách citlivosti.²

1.1 Odborná východiska

Cílem prezentované studie bylo především prověření prostorového významu přírodních prvků a struktur západní části města v jeho vizuálním obrazu. Městská krajina³ se vyznačuje svébytností tkvící v prolnutí přírodní a urbánní struktury a vizuální jedinečnosti spočívající ve vnějším projevu přírodních podmínek a znaků kulturního vývoje krajiny a městského prostředí. Vždy – nejen v městské krajině – je tedy nutné uvažovat (neoddělitelně) všechny charakteristiky krajiny, přírodní i kulturní a historickou, neboť kulturní krajiny jsou chápány jako kombinovaná díla přírody a člověka⁴. O významu přírodních ploch v každé z jedinečných urbanistických (krajinařských) situací lze rozvažovat různými způsoby. Následující teze terminologicky a metodicky navazují především na uvažování o městské krajině ve smyslu zákonného institutu „krajinného rázu“ a jeho hodnocení⁵.

Obr. 2: Dílčí partie s loukami, ornou půdou a ovocnými stromy připomínají někdejší zemědělskou krajinu. (Foto: autoři)

Hovoříme-li o krajinném rázu města, objevují se dva klíčové termíny, které se prolínají a doplňují. Problém či rozpor vzniká v okamžiku uplatňování urbanistických zásad na (městskou) „krajinu“ a přírodovědných pohledů na „město“.

² Text tohoto příspěvku, není-li uvedeno jinak, vychází z textu zmiňované studie (VOREL – KUPKA – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, 2011).

³ Téma je podrobněji pojednáno in VOREL – KUPKA, 2011

⁴ UNESCO, *Report of the Expert Group on Cultural Landscapes*. La Petite Pierre, 1992.

⁵ §12 zák. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění

Prvním pojmem je „**obraz města**“ (LYNCH 2004). Jedná se o ryze urbanistickou kategorii. Nelze však pominout, že úroveň urbánního prostředí měst je závislá nejen na urbanisticko-architektonické kvalitě objektů a prostorových seskupení a jejich výtvarném pojetí, ale i na řadě dalších výrazových prostředků, z nichž k nejvýznamnějším patří prvky přírodní (KONVIČKA 2006). Z tohoto úhlu pohledu je městem především urbánní struktura, ve které jsou v prostorové a funkční struktuře integrovány přírodní krajinné prvky a struktury (terén, voda a vegetační kryt). Krajinářská problematika se zde proměňuje v problematiku přírodního prostředí města a systému zelených ploch, problematika krajinářsko-estetická se proměňuje v problematiku urbanistické kompozice (VOREL 2000). V souvislosti s kategorií „obraz města“ je nutné připomenout pojem „obraz městské scény“, mezi jehož hlavními charakteristikami se uvádí zřetelnost a orientační jasnost, komplexnost, výraznost struktury a atribut významnosti (HEXNER–NOVÁK 1996) – přičemž všechny je možné spojovat i s prvky přírodní struktury.

Naproti tomu „**obraz městské krajiny**“ je termín krajinářský. Označuje senzuální projev vnitřní struktury krajiny (VOREL 2007), přičemž urbanizovaná nebo městská krajina je krajinou, ve které urbánní složky a procesy ovlivňují dynamiku vývoje krajiny a její vnější tvářnost. Pro úvahy o krajinném rázu je vnější výraz krajiny – krajinný obraz – základní kategorií, a to proto, že krajinný ráz je ve smyslu zákona z velké části kategorií vizuální (VOREL 2007). Dle zákona o ochraně přírody a krajiny je krajinou *část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky*. Lze tedy hovořit i o krajině urbanizované, krajině městské či přímo krajině města, podobně jako o krajině industrializované, suburbánní, postindustriální a podobně. Pod pojmem „krajina“ si však většina z nás představí krajinu, ve které hlavní roli hraje příroda – kopce, údolí, lesy, skupiny stromů, aleje, meze, louky, pole, potoky, řeky, rybníky nebo jezera (VOREL 2000). Pro charakter městské krajiny jsou tedy významné takové prvky a složky přírodního prostředí, které jsou obyvateli přirozeně vnímány jako symboly krajiny, tj. reliéf terénu, charakter sítě vodotečí a vodních ploch, vegetační kryt. Městská krajina je tedy obyvateli v naprosté většině chápána ve spojitosti s vizuálně se projevujícími a čitelnými přírodními složkami (prvky a strukturami), tzv. přírodními atributy, které vytvářejí na území města struktury, jež přispívají ke specifické prostorové skladbě, odlišují dané místo v krajině od jiných míst a spoluvytvářejí specifické vlastnosti vizuální scény (VOREL 2000).

Mezi přírodními atributy vyniká zejména georeliéf (topografie), který je základní a ze všech přírodních podmínek nejnápadnější strukturou, která vytváří základní rámec prostorové skladby a základní vlastnosti krajinné scény. V omezené míře se v charakteru krajiny projevují i pedologicko-petrologické podmínky. Vedle osobitých partií terénu jsou podstatným znakem charakteru krajiny vodní prvky, které, ač se v krajině projevují prostorově omezeně, vytvářejí cévní soustavu krajiny, a proto se v krajinném rázu obvykle výrazně uplatňují. Další podstatné znaky městské krajiny tvoří zřetelně

se projevující vegetační kryt. (CULEK 2006). Zeleň ve spojení s výrazností terénu (poloha na pohledově exponovaných svazích a horizontech) a sítí vodotečí (poloha v koridorech údolí) a v prostorově členící poloze tedy hraje v charakteru městské krajiny zásadní roli, podílí se na vizuální atraktivnost krajinné scény (obrazu města) a na obytnosti města⁶.

V silně urbanizovaném prostředí nebo v městské krajině by tedy měly být předmětem ochrany krajinného rázu zejména přírodní atributy městské krajiny a jejich uplatnění v obraze městské krajiny (v krajinné scéně). Protože za nejsilnější projev přírodních složek je v městském prostředí považována zeleň (prvky a struktury vegetačního krytu), ochrana krajiny a krajinného rázu bývá někdy zaměňována za ochranu zeleně, a to nejenom v krajinných panoramatech, ale také v urbanistickém detailu (který ovšem nemůže být pro ráz městské krajiny určující).

Obr. 3: Devastované stavby a ruderalizovaná krajina jsou výraznými znaky území. (Foto: autoři)

1.2 Metodická východiska

Ke splnění cílů krajinářské studie vedly **dva metodické kroky**, a to v první fázi vymezení prostoru Neředínského horizontu, definování jeho významu v městské krajině, tj. analýza a vyhodnocení významu přírodních prvků a struktur Neředínského horizontu ve vizuálním obraze městské krajiny, v druhé fázi pak diferenciaci zón citlivosti k urbanizačním zásahům a stanovení významu přírodních prvků a struktur v těchto zónách vč. návrhu zásad ochrany prostorového významu přírodních prvků a struktur.

Území Neředínského horizontu, které se vyznačuje přírodními atributy městské krajiny, má **tři významové aspekty**, a to význam vizuálního uplatnění terénních útvarů a vegetačních prvků a struktur v krajinné scéně, význam cennosti porostů z hlediska ekologie města (mikroklima, hygiena prostředí, ekologická stabilita, biodiverzita) a význam nezastavěnosti území jakožto protiváhy zástavby a jakožto rekreačního koridoru

⁶ Všechny vjemy a zážitky, jež poskytuje člověku příroda a krajina, lze shrnout pod společný, jednoduchý pojem krásy. (ŽÁK 1947)

a zeleného tahu v rámci celoměstského systému zeleně. Všechny tyto aspekty byly vzaty do úvahy při hodnocení významu krajinného segmentu ve struktuře města.

Obr. 4: V pohledu z hlavního referenčního bodu – ochozu Radniční věže se objevuje Neředínský horizont jako nesouvislá linie – zelený horizont – na kterém se výrazně uplatňují vzrostlé porosty kvalitnější zeleně. (Foto: autoři)

Obr. 5: Schéma zvýrazňující existující porosty, viditelné v panoramatu z radniční věže. Je patrné, že zástavba místy převyšuje horizont i jeho porosty. Mohutné stromy Neředínského fortu a okolí se projevují výrazně, nižší stromy a keřové porosty se projevují méně výrazně. Přesto vzniká „zelený“ horizont ohraničující a ukončující plochy zástavby. (Foto: autoři)

2 Analýzy a vyhodnocení

Prvním krokem bylo vymezení řešeného území v prostorové struktuře města a následně identifikace znaků a souborů znaků (hodnot) a jejich klasifikace, přičemž se jednalo o znaky přírodní, kulturní a historické a o jejich vizuální projev (znaky vizuální scény). Součástí analytické fáze bylo mj. také prostudování stávajících zpracovaných materiálů⁷.

⁷ V seznamu literatury pod čísly (1), (3), (5) a (8).

2.1 Vymezení řešeného území

Význam Neředínského horizontu v prostorových vztazích a topografii města lze shrnout do několika základních tezí. V první řadě Neředínský horizont představuje **významný horizont topografie města** a jeho prostorové struktury, představuje návaznost a zároveň protiváhu celkům městské a příměstské zeleně. Za druhé určitý význam představuje řešené území jako **ozeleněný terénní horizont** uplatňující se v dílčích scénériích i v panoramatu západní části města. Za třetí je významný i vizuální **význam nezastavěné plochy** náhorní polohy příměstské krajiny kontrastující s urbánním prostředím města.

Pod pojmem Neředínský horizont lze tedy chápat oblý terénní hřbet Tabulového vrchu, tvořící první horizont Křelovské pahorkatiny, ohraničující na západě prostor města a tvořící protiváhu okraji Olomouckého kopce. Má určité prostorové souvislosti, které je částečně možno zahrnout do tzv. „**incidenčního území**“, tj. území, jehož je Neředínský horizont součástí, které prostorově a vizuálně s Neředínským horizontem souvisí a jehož využití má vliv na prostorové, vizuální a funkční uplatnění horizontu ve struktuře města. Za vlastní Neředínský horizont je pak v následujícím hodnocení považován **pás o šíři 100 metrů na každou stranu od hřbetnice horizontu**.

2.2 Analýzy území

Předmětem analytické části byl především **rozbor přírodních daností** (přírodních a krajinných atributů) řešeného území v kontextu celého města, definování hlavních znaků městské krajiny v řešeném území se zvláštním zřetelem na podrobnější analýzu dochovaných porostů v řešeném území a popis jejich významu v prostorových vztazích a topografii města. Na základě analýzy přírodních a krajinných podmínek řešeného území lze shrnout některé dílčí závěry související s přírodními znaky a hodnotami území:

1) Nezastavěná plocha Neředínského horizontu s plochami a prvky zeleně představuje atribut městské krajiny, hodnotu, jejíž cennost tkví především v propojenosti (kompaktnosti) krajinných celků přiléhajících k okrajům města.

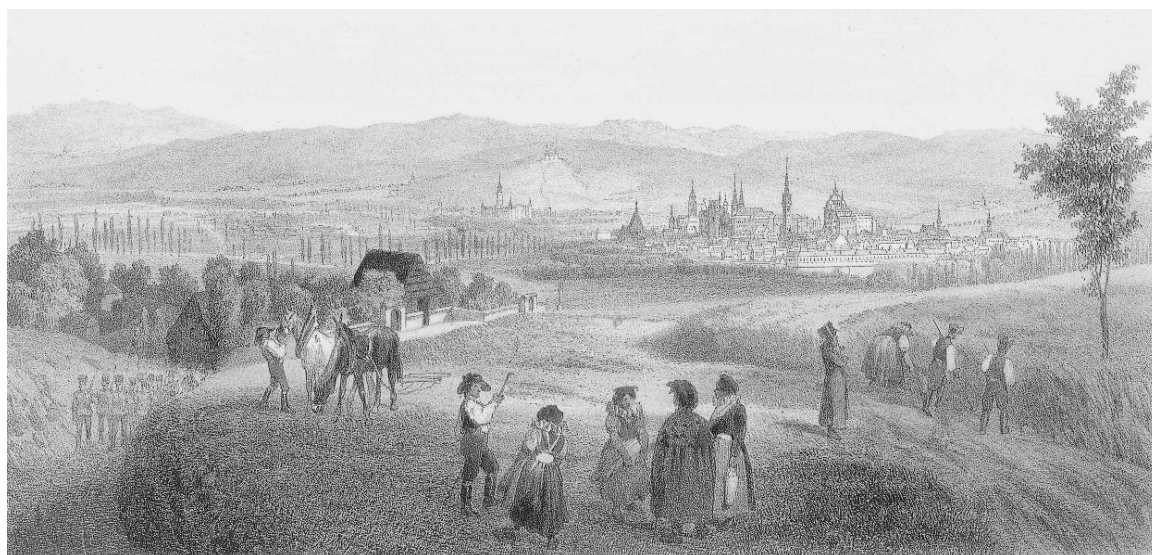
2) V rámci vegetačních prvků a ploch se vyskytují (na základě dendrologického rozboru) kromě náletových a ruderalizovaných ploch (cenných z hlediska ekologického) i plochy zeleně cennější z hlediska využití v krajinářském řešení rekreačního území, které mohou představovat impuls pro budoucí využití řešeného území.

3) Neředínský horizont jako okrajová část Křelovské pahorkatiny vůči široké Středomoravské nivě hraje roli v prostorových vztazích topografie města. Terénní horizont vytváří okraj města v pohledech z příměstské krajiny i v pohledech z městského centra vůči příměstské krajině.

Další analýzy se týkaly **aspektů vývoje vztahu města a krajinného rámce**. Na základě analýzy historického vývoje krajiny řešeného území lze shrnout některé další dílčí závěry související s kulturními hodnotami území:

4) Nezastavěné území „Neředínského horizontu“ vykazuje stopy starších prvků a struktur předměstské zemědělské krajiny v blízkosti olomoucké pevnosti, a to jednak pozůstatky venkovské krajiny (urbanistická struktura Neředína, trasy navazujících cest, trasy vedoucí zemědělskou krajinou vč. výrazné aleje vedoucí na Hněvotín), jednak pozůstatky vojenských objektů fortové pevnosti (forty, objekt bývalé prachárny, vojenský hřbitov na Tabulovém vrchu).

5) Horizont v několika místech umožňuje panoramatické vnímání centra Olomouce se Svatým Kopečkem – významné místo výhledu, vnímání veduty historického města a kompozičních souvislostí (historické jádro, Klášterní Hradisko, Svatý Kopeček) vč. kulturních dominant města (věže kostelů a radnice).

Obr. 6: Pohled na Olomouc z Neředínského horizontu (1853). Na snímku je patrné historické centrum města se svými dominantami, Klášterním Hradiskem a Svatým Kopečkem. (Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien herausgegeben von Eduard Hölzel Buch- und Kunständler in Olmütz, 1853, kolorovaná litografie, Olomoucké veduty, s. 15)

Analýzy se týkaly také **vizuálního významu horizontu**. Na základě průzkumů byly definovány tyto dílčí závěry popisující základní rysy vizuální scény:

6) Náhorní poloha s otevřenými výhledy do příměstské krajiny a na panorama města – vzhledem k reliéfu nelze vnímat výhledy na historickou Olomouc v celém území, vyskytují se zde však místa, odkud je možné vnímat z odstupu historické město jako celek vč. neopakovatelné dominanty Svatého Kopečku a dominant věží olomouckých kostelů a radnice.

7) Oddálení známých siluet a dominantních prvků městské struktury za nezastavěné plochy krajinné zeleně – specifickým znakem daným dostatečnou šíří některých volných zelených ploch je dojem oddělení náhorní polohy horizontu od okolní zástavby, tj. dojem autonomie části bývalé zemědělské krajiny.

8) Vegetační prvky příměstské krajiny – skladba vegetačních celků a prvků Neředínského horizontu je velmi různorodá a je důležitá jak svým ekologickým významem, tak i cenností z hlediska vizuálního. Některé skupiny porostů a otevřené plochy ruderalizovaných luk bude možno využít jako dochované prvky současné krajiny pro budoucí rekreační využití a krajinářské ztvárnění.

9) Dílčí partie krajiny kontrastující s urbánním prostředím města – struktura zdejší krajiny je značně změněna, kontext starého Neředína je ztracen novou výstavbou na místě humen původní vsi.

10) Neudržované a devastované plochy a objekty – Neředínský horizont jakožto součást zemědělské krajiny byl značně vzdálen od historického města a nepředstavoval reálné zázemí města, lokalita upadala, existující stavby přejaly některé „náhradní“ funkce a zemědělská krajina s výjimkou některých lokalit leží ladem. Vzniká dojem opuštěného území, evidentně „zralého“ k novému využití.

11) Oživení krajiny návštěvníky - blízkost okrajů soustředěné zástavby a blízkost konečných stanic MHD představuje potenciál návštěvnosti rekreačně využitelného území. Navzdory neudržovanému stavu a nepřizpůsobení území rekreačnímu využití (absence cest, nepřístupná zeleň) je území cílem procházek, a to i v nepříznivém počasí.

3 Delimitace zón citlivosti k urbanizačním zásahům

Nejprve byla na základě předchozích analýz stanovena kritéria citlivosti území z hlediska prostorového významu, dále vymezeny zóny citlivosti a následně stanoveny zásady pro jednotlivé zóny.

3.1 Kritéria citlivosti území z hlediska prostorového významu

Na základě rozboru charakteru území, zejména jednotlivých faktorů prostorového významu, které byly nalezeny při identifikaci prostorových vztahů a hodnot, byla vymezena **kritéria citlivosti vůči urbanistickým zásahům**. O tato kritéria se opírá delimitace jednotlivých zón citlivosti vůči urbanistickým zásahům z hlediska významu přírodních prvků a struktur (vegetační kryt, georeliéf, krajinné póly, horizonty) v obrazu městské krajiny. Jedná se o následující kritéria:

KrC1 – Celistvost pásu nezastavěných ploch s vegetačními prvky

KrC2 – Cennost krajinné nebo urbanistické struktury území a cennost vegetačních prvků nebo staveb v území

KrC3 – Viditelnost území z významných míst vnímání městských panoramat a viditelnost území z bližších míst (vnímání dílčích scénérií městské a příměstské krajiny)

KrC4 – Možnosti vnímání veduty historického města a kompozičních souvislostí a možnosti vnímání krajinných panoramat příměstské krajiny

3.2 Vymezení zón citlivosti

Zóny citlivosti vznikly postupným **překrytím několika vrstev** – hranic, reagujících na kritéria citlivosti. Každá vrstva má jiný způsob tvorby a vymezuje území různého významu:

První vrstvou, reagující zejména na kritéria KrC3 a KrC4, je hranice tzv. „**incidenčního území**“, která zahrnuje plochy prostorově a vizuálně související s vymezeným prostorem horizontu. Jedná se o jakési „ochranné pásmo“, ve kterém je nutno prověřovat stavební záměry a změny ve využití území takovým způsobem, aby nedošlo k narušení nebo snížení prostorového významu horizontu v důležitých směrech pohledů. Incidenční území v současnosti zahrnuje jak nezastavěné zelené plochy, tak i plochy zástavby, areál letiště, skladové a výrobní plochy a objekty.

Druhou vrstvou, reagující na kritérium KrC2, tvoří veřejně přístupné **plochy zeleně** a parkových a krajinných propojení. Zahrnuje ty plochy zeleně, které patří do kategorie nejvhodnějších ploch s bohatou dřevinnou strukturou, druhově i věkově různorodou. Zahrnuje také Hněvotínskou alej a alej k cihelně, které mají spoluurčující význam v krajinné scéně horizontu. Dále zahrnuje **objekty historického opevnění**. Z hlediska cennosti území je nutno tyto plochy a objekty zachovat a zapojit do budoucího funkčního a prostorového uspořádání a urbanisticko-krajinářského řešení.

Třetí vrstva (hřbetní partie Neředínského horizontu), reagující na kritéria KrC1, KrC3 a KrC4, zahrnuje vlastní prostor **okolí hřbetnice horizontu**. Tento prostor je vzhledem k plochosti terénu rozšířen do pásu o šíři 200 m (100 m na každou stranu od hřbetnice). K němu je připojen koridor Hněvotínské aleje. V hranicích třetí vrstvy leží jak plochy zeleně, tak i některé plochy zástavby.

Čtvrtá vrstva (spodní hranice vizuálního projevu Neředínského horizontu) reaguje opět na kritéria citlivosti KrC3 a KrC4 a vychází z úvahy, že horizont by měl vstupovat nad okraje zástavby minimálně o 4 m, aby zůstala zachována jeho výraznost. Zákresy do 3D modelu však ukázaly, že taková rovina řezu (v podrobnosti 3D modelu téměř totožná s hřbetnicí horizontu), sklánějící se od severu k jihu z výšky 260 m k výšce 256 m bude prakticky za existující zástavbou města viditelná minimálně, a to i z referenčního bodu radniční věže. Více se projevuje existující zeleň na horizontu. Z toho vyplývá, že pokud by měl být Neředínský horizont viditelný jako **souvislý zelený horizont** (přírodní atribut krajinné scény), musí být ozeleněn výsadbami vysoké zeleně. V rámci čtvrté vrstvy je

tedy možno uvažovat o zástavbě o takové výšce, aby zeleň byla dobře viditelná, tedy zhruba do dvou třetin její odhadované výšky. Je možno počítat se zástavbou do výšky hladiny 9,5 m nad řezovou rovinou čtvrté vrstvy (taková výška odpovídá nízkopodlažní zástavbě).

Superpozicí jednotlivých vrstev a agregací podmínek pro jejich využití vzniklo vymezení zón citlivosti vůči urbanizačním zásahům:

ZÓNA A – zóna nejvyšší citlivosti – zahrnuje plochy významné z hlediska vizuálního uplatnění horizontu, z hlediska možnosti vnímání veduty historického města a panoramat příměstské krajiny a z hlediska celistvosti pásu nezastavěných ploch s vegetačními prvky. Zahrnuje převážně nezastavěné hřbetní polohy eventuelně polohy se solitérními stavbami a zahrnuje též některé nevhodnější plochy zeleně a část ploch ekologicky hodnotných trávo-bylinných ruderalních společenstev. Do této zóny je zahrnuta i nezastavěná plocha heliportu letecké záchranné služby, která je důležitá pro propojení zelených ploch.

ZÓNA B – zóna vysoké citlivosti – je převážně vymezena spodní hranicí vizuálního projevu Neředínského horizontu a zahrnuje polohy důležité pro viditelnost území z významných míst vnímání městských panoramat a pro viditelnost území z bližších míst (vnímání dílčích scénérií městské a příměstské krajiny). Zahrnuje některé části vlastního horizontu, u kterých je nutno předpokládat přestavbu nebo rehabilitaci a také plochy, které nejsou viditelné v panoramatu z referenčního bodu radniční věže. Zóna zahrnuje také významnou součást západního svahu horizontu, koridor Hněvotínské aleje.

ZÓNA C – zóna zvýšené citlivosti – zahrnuje incidenční území Neředínského horizontu. Urbanizační zásahy v této zóně (výstavba, změna využití území) mohou (ale nemusí) ovlivnit význam vlastního prostoru Neředínského horizontu.

3.3 Stanovení zásad ochrany v jednotlivých zónách citlivosti

Pro jednotlivé zóny citlivosti vůči urbanizačním zásahům byly definovány **zásady ochrany prostorového významu** Neředínského horizontu:

Zóna A – zóna nejvyšší citlivosti⁸ – zóna je určena pro rozvíjení rekreační funkce a pro realizaci krajinářských a parkových úprav. Je možno zde umisťovat pouze stavby a zařízení sloužící rekreační funkci (event. funkci kulturní, vzdělávací či osvětové)⁹. Stavby budou mít drobné měřítko a budou limitovány celkovou výškou od rostlého terénu 7,5 m

⁸ V územním plánu je vhodné tuto zónu zahrnout do nezastavitelných ploch systému celoměstské zeleně.

⁹ Existující objekty v lokalitě bývalé prachárny je možno zachovat, přestavět nebo nahradit objektem s funkcí veřejného vybavení (rekreační, kulturní, vzdělávací, osvětová funkce), objekty hal v této zóně, ležící na území letiště, nejsou s ohledem na význam této zóny perspektivní.

a zastavěnou plochou do 200 m². Případná přestavba bývalé prachárny se bude přizpůsobovat dimenzím existujícího souboru.

Zóna B – zóna vysoké citlivosti – v zóně je možno realizovat výstavbu s ohledem na zachování (nebo dotvoření) charakteru zeleného horizontu. Zástavbu je možno realizovat na okrajích i uvnitř zóny B, přičemž zástavba nebude převyšovat výškovou hladinu danou výškou 9,5 m na hranici zóny. Může se jednat o různé formy nízkopodlažní obytné zástavby – izolované rodinné domy, dvojdomy, řadové domy s maximálně šesti objekty, bytové vily (tzv. viladomy). Zástavba rodinnými domy izolovanými a řadovými bude mít nejvyšší výšku 9,5 m nad nejvyšším místem průniku obvodu objektu rostlým terénem. Tato výška se týká hřebene sedlové nebo pultové nebo kombinované střechy¹⁰. Bytové vily (viladomy) nepřesáhnou celkovou výškou (hřeben sklonité střechy nebo výška atiky u ploché střechy) 9,5 m nad nejvyšším místem průniku obvodu objektu rostlým terénem¹¹, v případě objektu bytové vily ve svažitém terénu je možno v případě částečně zapuštěného podzemního podlaží a ustupujícího¹² třetího nadzemního podlaží dosáhnout do výšky 11 m nad nejvyšším místem průniku obvodu objektu rostlým terénem. Objekty občanské vybavenosti sloužící obytné zástavbě (nikoliv objekty vyššího významu) nebudou převyšovat 9,5 m nad nejvyšším místem průniku obvodu objektu rostlým terénem. Prostorový účinek Hněvotínské aleje nebude narušen zástavbou. Západně od hranice zóny A a severně od Hněvotínské aleje se nepředpokládá zástavba. Takovou zástavbu by bylo nutno řešit jedině ve spojení s event. novým využitím plochy letiště a navazujících ploch.

Zóna C – zóna zvýšené citlivosti – v zóně je možno realizovat změny funkcí, výstavbu a přestavbu v takové podobě (formy, výšky, intenzita využití území), která nesníží současný význam Neředínského horizontu z hlediska kritérií citlivosti – viditelnosti území z významných míst vnímání městských panoramat a možností vnímání veduty historického města a panoramat příměstské krajiny. Stavby (ležící v této zóně níže ve svahu Neředínského horizontu) svou výškou nepřekročí výškovou hladinu, danou výškou 9,5 m na hranici zóny B. Způsoby nové zástavby a přestavby v zóně C je nutno řešit územní studií, která bude prověřovat hlediska kritérií citlivosti. Území zóny C západně od horizontu by bylo nutno řešit jedině ve spojení s event. novým využitím plochy letiště a navazujících ploch.

¹⁰ Výška hřebene 9,5m odpovídá u sedlové střechy nad běžným půdorysem uspořádání rodinných domů izolovaných, dvojdomů a řadových domů – přízemí a podkroví, u pultové střechy nebo sedlové s malým sklonem odpovídá uspořádání rodinných domů izolovaných, dvojdomů a řadových domů ve dvou nadzemních podlažích bez obytného podkroví (obojí event. s částečně zapuštěným podzemním podlažím). U rodinných domů nelze mít tři nadzemní podlaží.

¹¹ Tato výška odpovídá u bytové vily s plochou střechou uspořádání objektu ve třech nadzemních podlažích, ve sklonitém terénu je možno počítat s částečně zapuštěným podzemním podlažím.

¹² Za ustupující podlaží je v tomto případě možno považovat podlaží s půdorysnou plochou, která nepřekročí 60% půdorysné plochy podlaží pod ním ležícího.

4 Závěr

Krajinářská studie vymezila prostor Neředínského horizontu a našla znaky a hodnoty významné z hlediska jeho vizuálního a prostorového významu ve struktuře města. Definovala míru ochrany těchto hodnot a naznačila možnosti využití tohoto území.

Závěry studie a doporučení vycházejí z podrobné prostorové analýzy území, vymezeného jako Neředínský horizont, a mají **dvě úrovně**. Jedná se v první řadě o **úroveň ochrany identifikovaných hodnot** uplatnění horizontu v prostorových a vizuálních vztazích západní části města a z jejich evaluace. V druhé řadě se jedná o **náměty na využití území Neředínského horizontu** ve smyslu zachování jeho prostorového významu. Jakkoliv tyto v druhé řadě jmenované aspekty nejsou hlavním předmětem studie, jsou významné pro vysvětlení důležitosti identifikovaných a evaluovaných hodnot prostorového významu.

This paper presents the landscape assessment study of Neredin Horizon in Olomouc in terms of the application of natural elements and structures of the urban landscape (vegetation cover, georelief, horizons etc.) in the image of the city, in order to determine its sensitivity to potential prospective urbanization. There is no currently single methodology to similar types of urban and landscape planning tasks. Possible approaches of different authors and collectives may be different, so this may be example for contribute to discussions on the issue of the urban landscape and its image.

Literatura:

- (1) Architektonický atelier Třiarchitekti (2008). *Olomouc – analýza prostorové struktury města*. Praha.
- (2) CULEK, Martin (2006). Přírodní podmínky území a jejich význam pro krajinný ráz. In: VOREL, Ivan (ed.) et al. *Krajinný ráz a východiska jeho hodnocení*. Praha: ČVUT.
- (3) Ekologická dílna Brno (2007). *Krajinná analýza nezastavěného území ve správním obvodu města Olomouce*. Brno.
- (4) HEXNER, Michal – NOVÁK, Jaroslav (1996). *Urbanistická kompozice*. Praha: ČVUT.
- (5) KNEŠL + KYNČL s.r.o., architektonický ateliér, *Koncept nového územního plánu (varianta 1, varianta 2)*. Brno (dostupné <http://www.olomouc.eu/uzemni-planovani>)

- (6) KONVIČKA, Miloslav (2006). Městská a příměstská krajina a ochrana krajinného rázu. In: VOREL, Ivan – SKLENIČKA, Petr (eds.). *Ochrana krajinného rázu. Třináct let zkušeností, úspěchů i omylů...* Praha: Naděžda Skleničková.
- (7) LYNCH, Kevin (2004). *Obraz Města. The Image of the City*. Praha: BOVA POLYGON.
- (8) *Územní plán SÚ Olomouc* (dostupné <http://www.olomouc.eu/uzemni-planovani>)
- (9) VOREL, Ivan (2000). Přírodní, kulturní, estetické hodnoty a struktura osídlení – konflikt nebo harmonie (kulturní krajina z pohledu urbanisty). In: *Téma pro 21. století. Kulturní krajina aneb proč ji chránit?* Praha: MŽP ČR.
- (10) VOREL, Ivan (2007). Krajinný ráz a jeho ochrana. 3. část – Obraz krajiny. *Ochrana přírody*, roč. 62, č. 1/2007, s. 14-17.
- (11) VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ Kateřina (2011). *Krajinářská studie Neředínského horizontu v Olomouci. Prověření prostorového významu přírodních prvků a struktur západní části města v jeho vizuálním významu*. Praha: ČVUT (studie).
- (12) VOREL, Ivan – KUPKA, Jiří (2011). Význam zeleně v krajinném rázu města. Individualita obrazu městské krajiny a ochrana krajinného rázu. In: *Zeleň ve městě – město v zeleni*. Brno: ÚÚR.
- (13) ŽÁK, Ladislav (1947). *Obytná krajina*. Praha: SVU Mánes.

Kontakty:

Ing. arch. et Ing. Kateřina Štréblová Hronovská

FŽP ČZU v Praze, KBÚK, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol
e-mail: strelb.hronovska@gmail.com

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

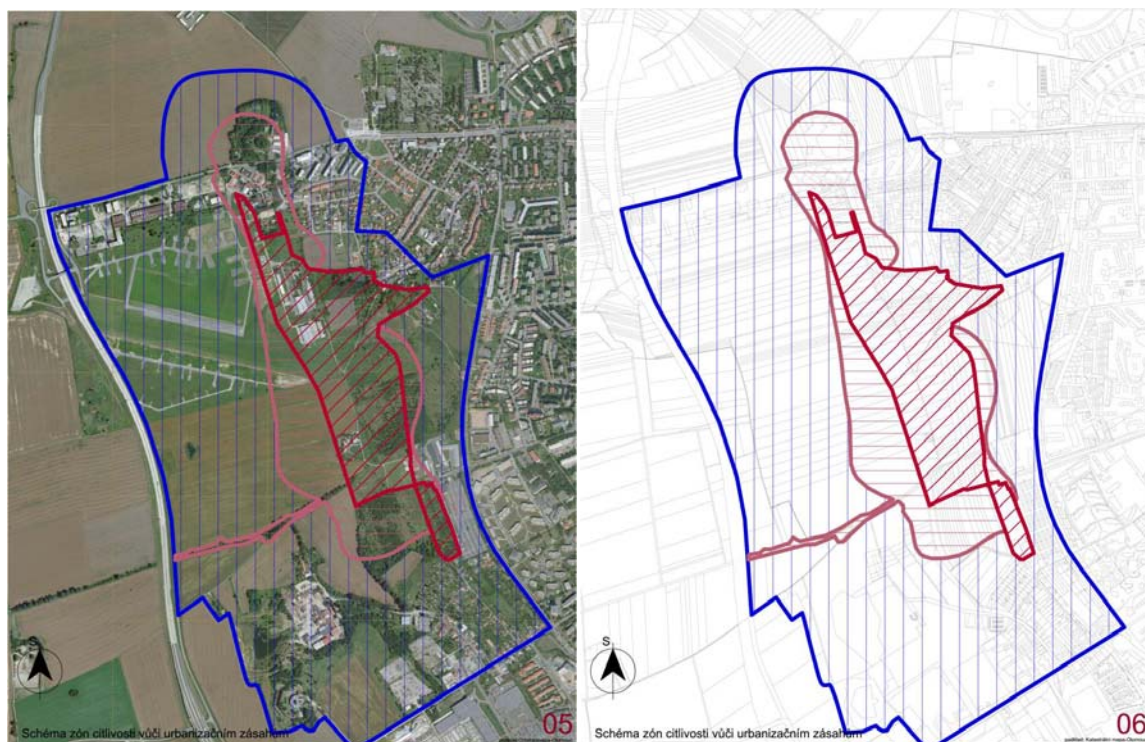
FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP, Thákurova 7, 166 29 Praha 6
FŽP ČZU v Praze, KBÚK, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol
e-mail: jiri.kupka@fsv.cvut.cz

doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc.

FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP, Thákurova 7, 166 29 Praha 6
FŽP ČZU v Praze, KBÚK, Kamýcká 1176, 165 21 Praha 6 – Suchdol
e-mail: ivan.vorel@fsv.cvut.cz

Obr. 7: Zóny citlivosti vznikly postupným překrytím několika vrstev – hranic, reagujících na kritéria citlivosti. Každá vrstva má jiný způsob tvorby a vymezuje území různého významu (viz kap. 3.2). (VOREL – KUPKA – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, 2011)

Obr. 8: Zóny citlivosti vůči urbanizačním zásahům (viz. Kap. 3.2). (VOREL – KUPKA – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, 2011)

VIZUÁLNÍ PROJEV NEŘEDÍNSKÉHO HORIZONTU
Spodní hranice vizuálního projevu Neředinského horizontu s viditelností dnešních porostů

Obr. 9: Zákres projevu Neředinského horizontu do digitálního modelu města Olomouce (VOREL – KUPKA – ŠTRÉBLOVÁ HRONOVSKÁ, 2011)

Zkušenosti s ochranou rázu kulturní krajiny ve správním území ORP Jihlava

(Experiences with protection of the landscape pattern in the area of the city with spread powers Jihlava)

Katarína RUSCHKOVÁ

Ochrana krajinného rázu je kompetenčně svěřena obecním úřadům obcí s rozšířenou působností. Za 20 let účinnosti zákona o ochraně přírody se okruh problémů měnil a s vývojem společnosti se pořád i mění. Problematické stavby věží mobilních operátorů, větrných či fotovoltaických elektráren nyní nahrazují spíše problémy při rozšiřování sídel do krajiny, výstavbě nových logistických areálů či rekreačních objektů. Problematické však můžou být i změny ve využití území, například zavážení přírodních lokalit vzniklých po těžbě hornin v důsledku technické rekultivace těchto lokalit. Při posuzování každého takového záměru je nutné vidět věci vždy v souvislostech a komplexně.

1 Ochrana krajinného rázu na ORP

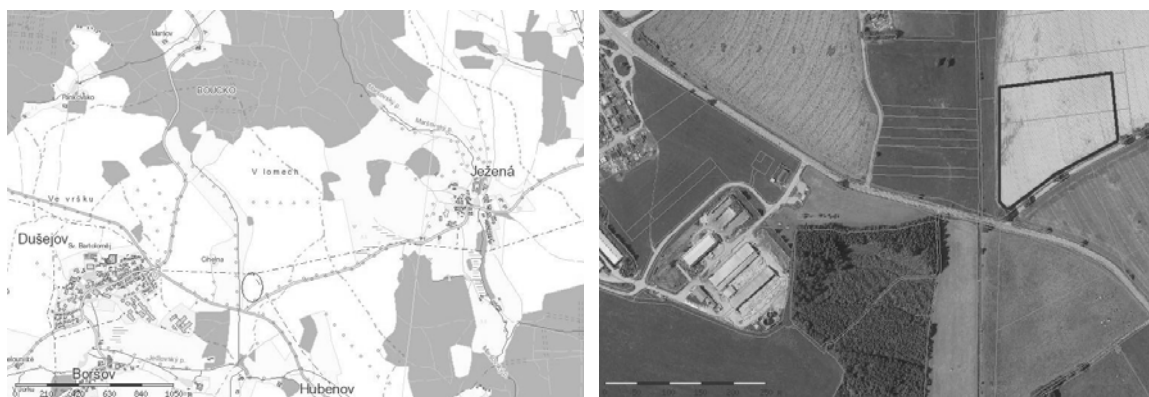
Kompetencí svěřených orgánům ochrany přírody na obecních úřadech obcí s rozšířenou působností je poměrně hodně a každý předložený záměr je vždy nutné vyhodnocovat s ohledem na všechny zákonem hájené zájmy. Proto musí být lidé na těchto postech schopní úvah v souvislostech a nadhledu. Široké spektrum svěřených kompetencí pak společně s rozsáhlým správním územím, které má Jihlava, vede k tomu, že jsou pracovníci ochrany přírody zavaleni velkým množstvím žádostí.

Postupně již polevily vlny stožárů radiokomunikací a mobilních operátorů, změna dotačního systému zřejmě vedla i k menšímu zájmu o stavbu větrných či fotovoltaických elektráren. Trochu se zpomalilo i rozšiřování satelitních městeček do krajiny, i když tato problematika je v současnosti velmi aktuální při projednávání nových územních plánů, či jejich změn v souvislosti s nastavením regulativů a pravidel uspořádání staveb na vymezených plochách.

Postupně se tedy mění typy staveb a záměrů, které ovlivňují krajinný ráz v místech a oblastech krajinného rázu. Protože nejde obsáhnout celou šíři problematiky, vybrala jsem čtyři příklady záměrů, které byly hodnoceny s ohledem na svůj vliv na krajinný ráz. Výběr není nijak reprezentativní, je volen spíš tak, aby vedl k zamyšlení.

2 Příklad první – skladová hala

Protože Jihlava je svou polohou umístěna velmi výhodně, stává se často místem, o které mají zájem logistické společnosti. Stavby se však většinou umísťují v blízkosti dálnice, železnice, či páteřních komunikací. V tomto případě však investor svůj záměr situoval ke komunikaci II. třídy Jihlava – Pelhřimov. Záměr předpokládá výstavbu skladové haly cca 100 x 125 m s výškou 8 m. Katastrálně patří plocha určená k výstavbě k obci Ježená, s touto obcí však nesouvisí pohledově ani provozně, nachází se v blízkosti jiné obce – Dušejova.

Obr. 1, 2: Mapa širších vztahů (zdroj – GIS magistrátu města Jihlavy) a letecký snímek s vyznačením lokality (zdroj – GIS magistrátu města Jihlavy).

Obec Ježená se stavbou ráda souhlasila, protože bude jednoznačným přínosem do obecní pokladny a provozu obce se nijak nedotkne. Jako každá stavba, má i tato svá pozitiva a negativa. Pozitivem – kromě peněz pro obec – může být dobré dopravní napojení u páteřní komunikace, polehčující okolností pak blízkost areálu ZD Dušejov a realizace výsadeb, které jsou v místě navrženy v kombinaci s faktem, že pozemek pro stavbu je ve srovnání s okolním terénem v mírné depresi. Negativ je však daleko více – jedná se o nový v místě cizí objekt s velikou hmotou, bude to nová technicistní stavba v blízkosti přírodního parku Čeřínek, nesporným negativem je i skutečnost, že stavba bude sousedit s historickým křížkem, u nějž rostou tři vzrostlé lípy.

Pracovník, který rozhodoval, v tomto případě se stavbou souhlasil. Nezbyývá tedy, než doufat, že se nestane precedentem pro další podobné objekty.

Obr. 3: Pohled na pozemek pro výstavbu přes křížek. (Foto: Ruschková, 2012)

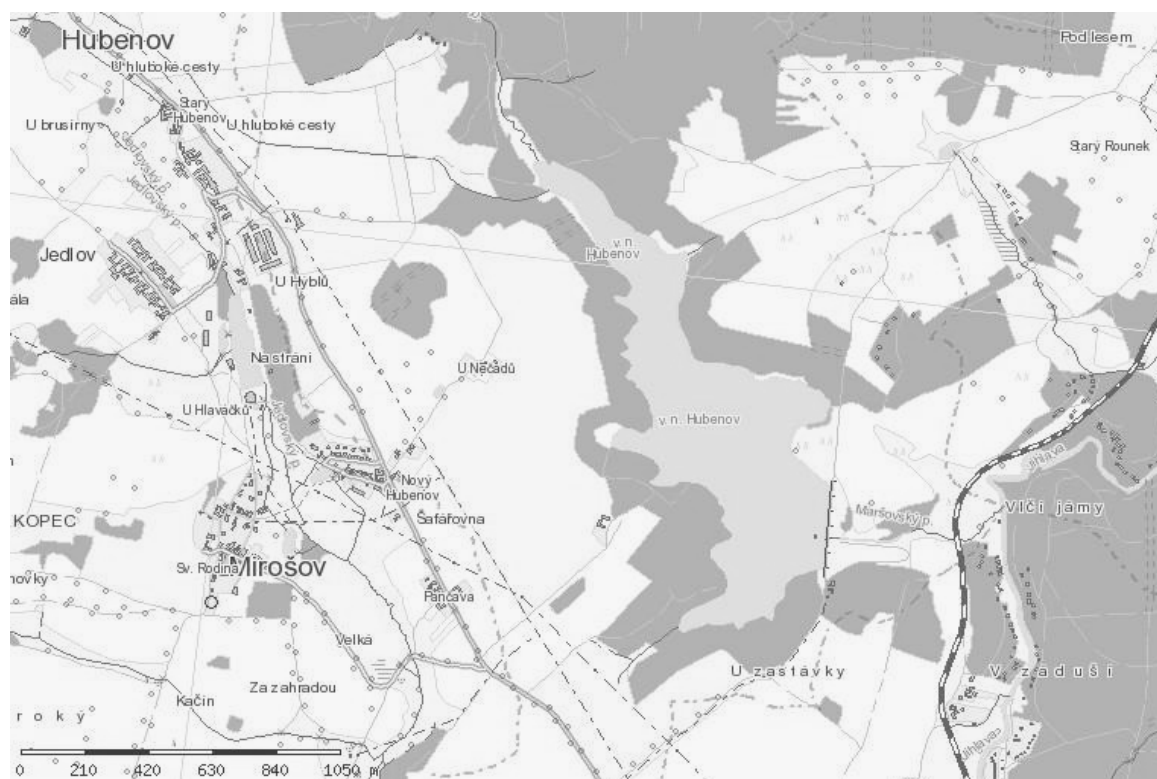
3 Případ druhý – penzion

I na Vysočině se postupně rozvíjí rekreace a to jak individuální, tak i hromadná. Jedním z podobných záměrů je i navrhovaná výstavba penzionu. Restituent, potomek jednoho z největších vlastníků pozemků v oblasti pod vrchem Čeřínek, požádal o stavbu penzionu v obci Mirošov. Objekt byl navržen jako zděná stavba s půdorysnými rozměry 13 x 18 m, se sedlovou střechou, jejíž výška v hřebeni bude 11,5 m, krytina z červené tašky, omítka světlý okr, štítové zdi částečně obložené dřevem. Pozemek určený k výstavbě téměř navazuje na současně zastavěné území obce Mirošov.

Proti realizaci tohoto záměru mluví skutečnosti, že se jedná o stavbu uvnitř přírodního parku Čeřínek (i když při samé jeho hranici), která narušuje původní historickou zástavbu obce, navíc bude stát v blízkosti dnes již hodně zanedbaného historického zámeckého parku. Výstavbou objektu rovněž dojde k likvidaci stávajícího třešňového sadu. Na stranu pozitiv je však nutné postavit, že objekt nebude pohledově exponován z žádného místa, nebude se objevovat v dálkových pohledech, typ stavby bude korespondovat se stávajícími objekty v obci a ani provoz objektu a budování infrastruktury díky jeho poloze nenaruší život v obci.

Po zvážení všech pozitiv i negativ lze konstatovat, že objekt sice naruší původní zachovalou historickou strukturu obce, ale vzhledem ke svým parametrům a celkovému

pojetí lze míru zásahu do hodnot krajinného rázu považovat za akceptovatelnou a se stavbou souhlasit.

Obr. 4, 5: Mapa širších vztahů a letecký snímek s vyznačením lokality (zdroj – GIS magistrátu města Jihlavy).

4 Příklad třetí – rozvoj rekreace v přírodním parku Čerřínek

Již předcházející případ byl jedním z příkladů snah o rozvoj rekreace v přírodním parku Čerřínek, byl však situován do zastavěné části obce. Snahy o výstavbu či přestavbu objektů pro rekreaci jsou však i v jádrové části PPK Čerřínek. Tento PPK vznikl „překlopením“ oblasti klidu, proto jeho vymezení neodpovídá úplně přesně pojetí přírodního parku jako oblasti, kde je deklarována vyšší hodnota krajinného rázu. V současnosti se uvažuje o převyhlášení tohoto přírodního parku v nových hranicích a nová vyhláška jistě i přesněji upraví ochranné podmínky. Původní vyhláška oblasti klidu Čerřínek však zakazovala výstavbu nových objektů pro rekreaci. Z minulé doby se zde však nachází některé objekty, které hodnotu krajinného rázu rozhodně nezvyšují. PPK Čerřínek je tak z hlediska hodnoty KR územím velmi nehomogenním. Pro rekreaci je nejvíce využívána oblast Hutí. Protože však vyhláška výstavbu nových objektů nepovoluje, zájemci hledají jiné cesty.

Obr. 6, 7: Mapa širších vztahů (zdroj – GIS magistrátu města Jihlavy).

4.1 Přestavba stávajícího objektu rekreace

První cestou je přestavba stávajících objektů. Jedním z objektů, které zde byly ke koupi, je bývalý objekt firmy Jihlavan, který sloužil k hromadné podnikové rekreaci a tomu odpovídal i charakter budovy a okolí. Jednalo se o socialistickou stavbu s plochou střechou, modrou fasádou a asfaltovým příjezdem a parkovištěm, okolí pak nebylo nijak upraveno a byla zde zachována původní druhově poměrně bohatá louka. Právě tento objekt se rozhodl koupit soukromý vlastník a přestavět ho pro rodinnou rekreaci.

Původní objekt tak byl upraven do podoby, která mnohem lépe odpovídá místnímu rázu krajiny a to jak barevností, tak sedlovou střechou a použitými materiály. Dosadba zeleně, realizovaná s cílem zajistit si soukromí, pohledově objekt ještě více schovala a zmírnila tak dopad poměrně velké hmoty. Za negativum lze považovat oplocení kdysi volně přístupné louky (ale to je nutné akceptovat už proto, že zde vlastník chová koně a

ovečky) a pak taky zbytečnou dosadbu introdukovaných druhů dřevin. Změna typu rekreace navíc s sebou přinesla mnohem větší klid pro starousedlíky, protože se zde výrazně snížil pohyb a fluktuace rekreantů. Záměr však lze hodnotit jako pozitivní a velmi zdařilý.

Obr. 8: Objekt po rekonstrukci schovaný v zeleni. (Foto: K. Ruschková, 2012)

4.2 Výstavba seníku s ovčínem

Druhou cestou se ukázalo být obejití zákona tím, že je výstavba nového rekreačního objektu „maskována“ jako výstavba ovčíny se seníkem. Majitel pozemku požádal o výstavbu ovčíny a seníku, protože toto není v rozporu s vyhláškou přírodního parku a současně s tím stavební zákon umožňuje stavět objekty pro zemědělskou výrobu i mimo současně zastavěné území obce. Objekt je postaven jako dřevěná srubová stavba se sedlovou střechou, rozměry jsou stejné, jako rozměry kolem stojících starých rekreačních objektů. Měřítko objektu, jeho charakter i umístění v terénu (v mírné terénní depresi) mají za následek, že se objekt nijak negativně neprojevuje v dálkových pohledech, neruší ani při pohledech z blízka, svou lokalizací vyplnil proluku mezi stávajícími objekty pro rekreaci. Objekt samotný tedy neznamená narušení krajinného rázu, pokud by měl být situován za stejných podmínek kdekoli jinde mimo území PPK, bylo by povolení této

stavby naprosto nekonfliktní. Problematická je však skutečnost, že byl objekt deklarován a povolen jako ovčín se seníkem. Ovce se zde nechovají, objekt je využíván pro rodinnou rekreaci, vlastník tedy dosáhl vydání stavebního povolení a kolaudace způsobem, který nelze považovat za správný, protože objekt je využíván jinak, než k čemu byl deklarován. Tento případ tedy ukazuje, jak moc je nutné myslet na podobné případy při vyhlášení přírodních parků i při tvorbě územních plánů.

Obr. 9: Pouze štít sedlové střechy je patrný pro kolemjdoucí. (Foto: K. Ruschková, 2012)

5 Případ čtvrtý – změna využití kamenolomu a jeho relultivace

Ne vždy je tím co může výrazně ovlivnit krajinný ráz, pouze stavba, často je to i změna způsobu využívání nějakého prostoru. Kromě těch nejběžnějších a nejčastějších příčin, jako jsou změny hospodaření na zemědělských pozemcích (například ukončení sečení či pastvy) a v jejich důsledku zarůstání pozemků sukcesí, může být podobným případem i proces, který nastává v kamenolomu po ukončení těžby.

Právě takovýto případ máme v Jihlavě. Jedná se o území lomu, které zahrnuje 48 parcel, celková výměra plochy je 140 479 m². V lomu byla ukončena těžba a následně zpracována studie rekultivace kamenolomu, která předpokládá zavezení lomu inertním materiálem tak, že materiál zaplní velkou část lomu a zůstanou odhaleny pouze části

původních těžebních stěn. Dále studie navrhuje následné ozelenění a ve spodní hraně záhozu vytvoření vodní plochy v podobě mokřadu. Na části plochy orgán ochrany přírody už v roce 2008 vyhlásil PCHP z důvodu ochrany lilie zlatohlávka. Výškové rozpětí lomu je 467 m n. m. – 527 m n. m. a je situován v hluboce zaříznutém údolí řeky Jihlavy a vytváří velmi zajímavou pohledovou kulisu při průchodu či průjezdu říčním údolím, kterým vede ne jen železnice, ale i velmi frekventovaná a hojně využívaná cyklotrasa Jihlava – Třebíč.

Obr. 10: Přírodně již „zrekultivovaný“ lom. (Foto: K. Ruschková, 2012)

Vytěžená část lomu je ohraničená stěnami těžebních řetězů ve tvaru písmene „U“ otevřeného směrem na východ. Lom už je dlouho nevyužíván, začala spontánní sukcese (břiza, borovice, smrk, na vlhkých plochách olše a vrby), vznikly i drobné vodní plochy, které jsou dnes již částečně zarostlé rákosem, orobincem, sítinami, ostřicemi a bahničkami. Podrobná inventarizace zde zatím nebyla provedena, ale z předchozích mapování je známá řada chráněných živočichů. Z ptáků zde byli pozorováni vodouš kropenatý, ledňáček říční (prokázané hnízdění), bělořit šedý, linduška úhorní, výr velký, lejsek šedý, ůhýk obecný, kuklík říční a řada dalších druhů, ve vyhrazeném ložiskovém prostoru v podrostu lesa roste např. lilie zlatohlávek, oměj pestrý, oměj vlčí mor i řada dalších druhů, lokalita je i významným biotopem pro bezobratlé, obojživelníky i další živočichy.

Spodní stranou plochy (po železničním náspu) vede osa nadregionálního biokoridoru. Z hlediska geologie je Kosovský kamenolom významný jako největší povrchový odkryv jihlavského (syenitového též durbachitového) masivu. Tato „tmavá žula“ je místy prostoupena mocnými i drobnými žilami pegmatitů, skalní stěny jsou velmi působivé, jsou kompaktní a méně zvětralé, než stěny lomů na migmatit.

V tomto případě je jistě i mnoho jiných zájmů hájených zákonem o ochraně přírody, které by byly poškozené v případě, že by došlo k rekultivaci lomu dle předložené dokumentace. Ne jen, že by došlo k likvidaci již vytvořených „přírodně zrekultivovaných“ ploch druhově velmi bohatých a se zbytečnými náklady by se vytvářely podobné biotopy uměle, ale zcela nepochybně by došlo k narušení krajinného rázu v jednoznačně hluboce zaříznutém údolí řeky Jihlavy, které je oblastí krajinného rázu, s velmi dobře zachovanými charakteristikami a v tomto místě navíc nenarušeném jinde tak rozšířenou výstavbou rekreačních objektů.

The protection of the landscape pattern is competently deputed to the municipalities with spread powers. The problem areas have been changing in 20 years of validity of the landscape conservation law and due to development of the community is changing henceforth. The problems with building of the mobile operators' towers, wind or photovoltaic charger are nowadays replaced by problems with spreading of the urban settlements to the landscape, building of new logistical centres or recreation properties.

But doubtful can also be changes in utilization of the territory, e. g. landfilling of the natural localities arisen from mining in consequence of the technical landscape recultivation. Under consideration of each intention it is necessary to see all comprehensive contexts.

Kontakt:

Ing. Katarína Ruschková

Magistrát města Jihlavy, Odbor životního prostředí
Masarykovo nám. 1, 586 28 Jihlava
katarina.ruschkova@jihlava-city.cz

„Krajinný ráz“ v judikátech Nejvyššího správního soudu

(Landscape character in the judicial decision of the Supreme Administrative Court)

Jitka KUBOVÁ

Cílem článku je přehled rozsudků Nejvyššího správního soudu, které se týkají ochrany krajiny a zejména institutu krajinného rázu. Nejedná se o jejich právní rozbor, ale snahu je souhrnně představit s ohledem na možnosti využití pro správní praxi. Podle využití jsou rozděleny na 4 okruhy – principy aplikace § 12 ZOPK, - využití posudků, dále - aplikace § 12 ZOPK v silně urbanizovaném prostředí a na závěr – vazba územního plánování a ochrany krajiny a jejího rázu.

1 Úvod

Krajina a krajinný ráz je řešena zákonem č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny v platném znění (dále jen ZOPK). Krajinou je podle jeho definice „část zemského povrchu s charakteristickým reliéfem, tvořená souborem funkčně propojených ekosystémů a civilizačními prvky“.¹ Krajinný ráz je v něm potom jako jeden z institutů obecné ochrany řešen následovně: „Krajinný ráz, kterým je zejména přírodní, kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant krajiny, harmonické měřítko a vztahy v krajině.“²

Důležitý z hlediska příspěvku je i navazující odstavec zákona, který řeší nástroj ochrany krajinného rázu: „K umísťování a povolování staveb, jakož i jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, je nezbytný souhlas orgánu ochrany přírody. Podrobnosti ochrany krajinného rázu může stanovit Ministerstvo životního prostředí obecně závazným právním předpisem.“³ V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že vyhláška k tomuto nástroji nebyla dosud vydána. I proto se krajina a její charakter velmi často řeší v rámci soudních sporů. Z hlediska reálné rozhodovací činnosti jsou velmi důležité především judikáty (publikovaná soudní rozhodnutí v zásadních, kontroverzních sporech), opatřené tzv. právními větami (část odůvodnění, ve které jsou

¹ ust. § 3 odst. 1 písm. m) zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

² ust. § 12 odst. 1) zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

³ ust. § 12 odst. 2) zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

shrnuty hlavní právní úvahy). Judikáty sice nejsou pramenem práva (nemají normotvorný význam), ale vytváří (na základě principu předvídatelnosti) významný návod při aplikaci právních předpisů v praxi. Nejvýznamnější jsou judikáty Nejvyššího správního soudu (dále jen NSS). „Ten je vrcholným soudním orgánem ve věcech správního soudnictví. Vystupuje především jako soud kasační, dbá o zákonnost a jednotu rozhodování krajských soudů a správních orgánů. Tato ochrana proti nezákonným rozhodnutím správního orgánu je dále nově doplněna o ochranu před jeho nečinností a před nezákonnými zásahy správního orgánu.“⁴

Obr. 1: Knížecí pláně - Šumava (Foto: J. Kubová, 2010)

Z hlediska ochrany krajiny (a především krajinného rázu ve smyslu ust. § 12 ZOPK) lze chronologicky uvést rozhodnutí NSS řešící především postup a princip vydávání rozhodnutí. Z hlediska praxe jsou dále velmi důležité judikáty týkající se možnosti využití znaleckých posudků, posouzení ekonomické stránky záměrů nebo principy posuzování v silně urbanizovaném prostředí. K tématu ochrany krajiny lze na závěr navíc uvést i další rozhodnutí NSS, které se týkají vazby na územní plánování.

2 Postup a principy vydávání souhlasů podle § 12 odst. 2 ZOPK

Původní správní praxe orgánů ochrany přírody byla vydávat správní rozhodnutí ve smyslu ust. § 12 ZOPK pouze tehdy, pokud dospěly k závěru, že stavba nebo činnost by mohla snížit nebo změnit krajinný ráz. Tuto praxi potvrzuje i následující rozsudek: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 20. 5. 2004, sp. Zn. 7 A 85/2001- 43 (publikovaný pod č. 318/2004 Sb. NSS): jeho právní věta zní „...souhlas orgánů ochrany přírody k umístění nebo povolování staveb, jakož i k jiným činnostem, které by mohly

⁴ Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

snížit, nebo změnit krajinný ráz, je ve správním řízení vydáván pouze tehdy, pokud příslušný orgán dospěje k závěru, že daná stavba nebo činnost by mohla snížit nebo změnit krajinný ráz. Neučiní-li správní orgán takový závěr, pak žádné řízení vést nemůže.“⁵

Od tohoto judikátu se však Nejvyšší správní soud odklonil (tím výše uvedený pozbyl platnosti) na základě Usnesení rozšířeného senátu: Usnesení rozšířeného senátu Nejvyššího správního soudu ze dne 12. 10. 2004 sp. Zn. 6A 97/2001-39 (publikované pod č. 499/2005 Sb. NSS), jehož právní věta zní: „souhlasné nebo nesouhlasné stanovisko orgánů ochrany přírody k umisťování nebo povolování staveb, jakož i k jiným činnostem, které by mohly snížit nebo změnit krajinný ráz je rozhodnutím vydávaným ve správním řízení, vedeném tímto orgánem z vlastního podnětu, z podnětu jiného správního orgánu nebo na návrh účastníka řízení.“⁶

V tomto usnesení je jasně řečeno, že je nepřijatelné, aby orgán ochrany přírody předběžně a mimo správní řízení posoudil otázku, zda by činností mohlo dojít ke snížení nebo změně krajinného rázu a podle toho správní řízení zahájí, či nikoliv. Zároveň tento judikát poukazuje na nutnost v rámci povolovacího procesu (z pravidla územního a stavebního řízení) spolehlivě zjistit, zda nějaká činnost nemůže snížit či změnit krajinný ráz, přitom spolehlivě to může určit právě jen orgán ochrany přírody. Proto příslušný správní orgán (zejména stavební úřad), pokud nemá tento spolehlivý závěr k dispozici, musí dát příslušnému orgánu ochrany přírody podnět k jeho vydání.

Dalším zajímavým rozhodnutím NSS, kterým je Rozsudek NSS ze dne 28. 04. 2005 sp. zn. 6As 17/2004-41, je řešení samotný princip využití ust. § 12 ZOPK k zajištění ochrany krajinného rázu. V tomto rozsudku je uveden účel ustanovení § 12 ZOPK, kterým je ochrana krajinného rázu před těmi činnostmi, které do něj zasahují tak, že snižují hodnoty zákonných kritérií (tedy přírodní a estetická hodnota, harmonické měřítko a vztahy v krajině, VKP, ZCHÚ, kulturní dominanty). Nástrojem k dosažení tohoto účelu je potom dle výše uvedeného rozsudku udělování souhlasu (nebo nesouhlasu) podle § 12 odst. 2) ZOPK. Přitom aby orgán ochrany přírody mohl takový souhlas udělit, musí v rámci správního řízení posoudit dvě dílčí otázky - za první, zda posuzovaná činnost může snížit nebo změnit krajinný ráz – a pokud je odpověď kladná – za druhé, zda taková změna či snížení nevylučuje zachování významných krajinných prvků, kulturních dominant, zvláště chráněných území, přírodní a estetické hodnoty, nebo harmonického měřítka a vztahů v krajině.

⁵ Rozsudek NSS ze dne 20. 5. 2004, sp. Zn. 7 A 85/2001- 43, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

⁶ Usnesení rozšířeného senátu NSS ze dne 12. 10. 2004 sp. Zn. 6A 97/2001-39, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

Tento rozsudek z hlediska správní praxe dává jednotný návrh, jak postupovat v řízeních podle § 12 odst. 2 ZOPK. Tedy, že je třeba nejprve zjistit, zda může být krajinný ráz změněn či snížen a až v druhé fázi potom určit, zda nebude zasaženo do zákonných kritérií ochrany krajinného rázu.⁷

O legitimitě tohoto právního názoru přesvědčuje i další rozsudek: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 09. 11. 2007, sp. zn. 2 As 35/2007-73, který říká, že některé stavby (např. větrné elektrárny) jsou tak cizorodým prvkem, že představují zásah do krajinného rázu vždy (tedy odpověď na první otázku bude vždy kladná), tento samotný fakt ale nemůže odůvodnit nesouhlas s takovou stavbou, neboť by znemožnil výstavbu takovýchto cizorodých prvků zcela, což rozhodně není smyslem zákona ani předmětného ustanovení § 12 ZOPK. Proto je zcela zásadní i druhá otázka zachování zákonných kritérií ochrany krajinného rázu.

Tento rozsudek je navíc důležitý i z hlediska posouzení ekonomického aspektu staveb, jemuž se věnuje i právní věta tohoto rozsudku (publikovaná pod č. 1498/2008 Sb. NSS), která říká: „...zájem na hospodářském přínosu dle ust. § 1 ZOPK nemůže vyvážit zájem na ochraně před rušivým zásahem do krajinného rázu. Není dána zákonná povinnost se v každém případě zabývat (bez ohledu na povahu a rozsah zasažení krajinného rázu), zda ekonomický přínos stavby nevyvažuje zásah do krajinného rázu. Posouzení ekonomických přínosů není ve vztahu k vlastnímu zkoumání možnosti snížení či ovlivnění krajinného rázu rovnocennou otázkou.“⁸ V odůvodnění výše uvedeného rozsudku je navíc uvedeno, že zohlednění ekonomického přínosu je na místě pouze tehdy, pokud navrhovaná stavba zasahuje do krajinného rázu co možná nejméně.

3 Možnosti využití znaleckých posudků

Možnostmi využití znaleckých posudků hodnocení krajiny se zabývá následující rozsudek: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 5. 11. 2008 sp. zn. 1As 59/2008-77, (publikované pod č. 1946/2009 Sb. NSS), jehož právní věta zní: „...znalecký posudek je určen toliko ke zkoumání otázek skutkových, znalec proto nemůže hodnotit, zda by určité stavební úpravy mohly snížit nebo změnit krajinný ráz, neboť tato otázka je otázkou právní.“⁹

Rozsudek stanovuje, že posuzovat krajinný ráz, resp. jeho změny v souvislosti se stavbou nebo činností, je věcí správního orgánu. Znalec může pouze zkoumat skutkovou

⁷ Rozsudek NSS ze dne 28. 04. 2005 sp. zn. 6As 17/2004-41, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

⁸ Rozsudek NSS ze dne 09. 11. 2007, sp. zn. 2 As 35/2007-73, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

⁹ Rozsudek NSS ze dne 5. 11. 2008 sp. zn. 1As 59/2008-77, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

podstatu krajinného rázu, ale posouzení míry a kvality zásahu do krajinného rázu nelze správním orgánům odejmout. Tento judikát se omezuje pouze na posudky soudních znalců (konkrétně z oboru architektury). Termín posudků odborných, tedy posudků od specialistů (nikoliv pouze soudních znalců) se ale objevuje v následujícím judikátu: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 24. 07. 2009 sp. zn. 6As 14/2009-66. Ten právní názor, týkající se využití posudků rozvíjí. Uvádí totiž, že pokud si orgán ochrany přírody nechá zpracovat (ať už od žadatele, nebo si sám zadá) posudek nazvaný „Vyhodnocení vlivu stavby na krajinný ráz“ případně „Posouzení vlivu umístění stavby na krajinný ráz“, potom v podstatě rezignoval na svou úlohu rozhodnout toto ve správním řízení. NSS uvádí, že „úkolem znaleckých posudků má správně být posouzení krajinného rázu dotčeného území. Znalecké posudky nesmí jít nad rámec odborného posouzení intenzity vlivu stavby na krajinný ráz, neboť to je věcí příslušného správního orgánu a znalecký posudek nemůže nahradit jeho rozhodnutí.“¹⁰ Účelem zařazení těchto dvou judikátů není doporučit omezení využití posudků specialistů. Jeho cílem bylo připomenout správním orgánům jejich kompetence.

4 Posuzování v silně urbanizovaném území

Další zajímavý okruh judikátů řeší ve smyslu ust. § 12 odst. 2) ZOPK krajinný ráz v silně urbanizovaném prostoru. Tohoto okruhu se týká několik rozsudků, např.: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 10. 09. 2009 sp. zn.: 7 As 52/2009 – 227, kde je uvedeno, že „změny ve využití území v průběhu času, včetně nejrozumnějších stavebních aktivit, jsou přirozenou součástí vývoje lidské společnosti a jednotlivci jim a priori nemá právo bránit. Zvláště v urbanizovaných oblastech může být nová výstavba zcela přirozeným a logickým způsobem využití určitého, ještě nezastavěného území. Nová výstavba tedy nemůže být odmítána a může do krajinného rázu dané lokality zasáhnout a to nejrozumnějším způsobem. Může krajinný ráz jak zhodnotit (urbanisticky vhodné začlenění do krajiny, vytvoření harmonické součásti, nebo dominanty), tak sice znehodnotit, ale v míře, která v porovnání s ostatními důležitými zájmy je únosná a povaze věci odpovídající. V obou těchto eventualitách je zásah do krajinného rázu přípustný, je však třeba se vyvarovat extrémních postojů.“¹¹

Výše uvedený rozsudek se zabývá problematikou urbanizovaných částí, resp. za jakých podmínek je v nich třeba posuzovat krajinný ráz ve smyslu ust. § 12 odst. 2 ZOPK, a odkazuje přitom na Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 12. 2006 sp. zn.: 6 A 83/2002-65, který řeší daleko obecnější otázku a tou je vůbec pravomoc

¹⁰ Rozsudek NSS ze dne 24. 07. 2009 sp. zn. 6As 14/2009-66, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

¹¹ Rozsudek NSS ze dne 10. 09. 2009 sp. zn.: 7 As 52/2009 – 227, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

orgánů ochrany přírody. Tento rozsudek jasně stanovuje, že „...rozhodování orgánu ochrany přírody a krajiny podle ust. § 12 ZOPK nepřichází v úvahu v případech, kdy zákon o ochraně přírody a krajiny na konkrétní právní vztahy s umístěnou stavbou souvisící vůbec nedopadá (např. pokud je stavba umístěna do území, které vůbec nemá znaky krajiny ve smyslu ZOPK, a nemá tedy ani krajinný ráz, takové území je i zastavěná centrální část pražské městské části, tedy prostředí bez významných krajinných prvků, bez výskytu druhů planě rostoucích rostlin a volně žijících živočichů)“.¹²

Tento rozsudek tedy řeší obecnější a pro orgány ochrany přírody důležitou otázku. Tou je v silně urbanizovaných prostředích (např. pražská městská část) vůbec pravomoc orgánu ochrany přírody k vydání souhlasu podle § 12 odst. 2) ZOPK. V rozsudku je konstatováno, že „pravomoc orgánu ochrany přírody k vydávání souhlasu či nesouhlasu se zásahem do krajinného rázu bude dána při splnění dvou podmínek:

- stavba, která svou charakteristikou může krajinný ráz ovlivnit,
- stavba je umístěna v krajině, krajinným rázem charakterizované.

Obě podmínky musí být splněny s ohledem na účel ZOPK (udržení a obnova přírodních rovnováhy v krajině, ochrana rozmanitosti forem života, přírodních hodnot a krás).“¹³ Jiný výklad by znamenal, že orgán ochrany přírody se musí vyjádřit ke všem stavbám (z hlediska ochrany krajiny zcela absurdním), tedy mimo jiné by jeho pravomoc byla neomezená. Tento postup rozhodně není ani v souladu se zájmy zákonodárců, protože pokud by chtěli, aby se orgány ochrany přírody vyjadřovaly ke všem stavbám, bylo by v ust. § 12 ZOPK uvedeno, že každá stavba znamená změnu krajinného rázu, což tam není. Naopak zákonodárci se snažili problematiku posuzování krajinného rázu v silně urbanizovaném prostoru posunout do procesu územního plánování vložím odst. 4 do ust. § 12 ZOPK.

5 Územní plánování a krajina v rozsudcích NSS

Územní plánování se jako nástroj určení funkčního využití území objevuje v judikátech Nejvyššího správního soudu ještě častěji než ochrana krajiny a jejího rázu. Ať jsou řešeny jeho základní cíle a principy, jako jsou práva vlastníků vůči veřejně chráněným zájmům (Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 11. 09. 2008 sp. zn. 8 A0 2/2008-151), nebo využití závazných limitů k jejich dosažení (Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 29. 08. 2008 sp. zn. 5 As 10/2008 -103, publikovaný pod č. 2256/2011 Sb. NSS).

¹² Rozsudek NSS ze dne 28. 12. 2006 sp. zn.: 6 A 83/2002-65, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

¹³ Rozsudek NSS ze dne 28. 12. 2006 sp. zn.: 6 A 83/2002-65, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

Velmi často jsou nástroje územního plánování řešeny v souvislosti s návrhem dopravních staveb. Jako příklad lze uvést hl. m. Prahu, z důvodu vedení obchvatu kolem Březiněvsi nebo rozšíření letiště. Dalším stále aktuálním tématem je výstavba větrných a fotovoltaických elektráren (dále jen VTE, FVE). Toto téma značně spojuje územní plánování a ochranu krajiny a objevuje se zejména v následujících rozsudcích NSS.

Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 3. 7. 2009 sp. zn. 5 Ao 1/2009 -186, (pro kraj Vysočina) jehož právní věta zní: „Větrné elektrárny představují zcela nepochybně nadmístní prvek v rámci daného území. Skutečnost, že oblast a místo krajinného rázu a jejich charakteristika jsou zmíněny v příloze 1 vyhlášky č. 500/2006 Sb. jakožto sledované jevy v rámci územně analytických podkladů obcí, žádným způsobem nezpochybňuje kompetenci kraje koordinovat a usměrňovat pomocí zásad územního rozvoje územní plánování jednotlivých obcí na území kraje mimo jiné z hlediska ochrany krajinného rázu. Opačný výklad by vedl k absurdním závěrům, protože pak by do výlučné kompetence obcí spadalo územní plánování z hlediska dalších jevů, uvedených ve zmiňované příloze vyhlášky, které mají mnohdy nejen nadmístní, ale přímo celostátní význam, např. dálnice, rychlostní silnice, vysokorychlostní železniční tratě, celostátní železniční dráhy apod.“¹⁴

Tímto rozsudkem se jednoznačně přisuzuje možnost ochrany krajinného rázu s ohledem na výstavbu větrných elektráren, jako nadmístních prvků i v rámci kompetence krajů. Dalším důležitým bodem je i konstatování, že není možné, aby zásady územního rozvoje (dále jen ZÚR) vynutily závaznost u dokumentu (koncepce ochrany krajiny a krajinného rázu), který závazný není. Závazné mohou být pouze ty části dokumentu, které budou zapracovány do ZÚR. Součástí rozsudku je i nastínění způsobu jak nejlépe omezit výstavbu VTE a FVE. Tento princip stanovuje, že ZÚR nemohou vymezit konkrétní plochy (kde lze nebo nelze elektrárny stavět), ale musí určit zásady a podmínky pro vymezení takovýchto ploch v rámci navazujících územně plánovacích dokumentací.

Na závěr lze poznamenat, že je zde řešeno i několik termínů a pojmů a to z důvodu jejich obecnosti (jedná se např. o „širší okolí“, „území s vysokou hodnotou krajinného rázu“, nebo „genius loci“, „možné střety s pozitivními znaky“). Přitom rozsudek uvádí, že „tato obecnost je zcela v pořádku s ohledem na fakt, že opatření obecné povahy, kterým jsou ZÚR vydány nemůže jít nad rámec zákona a stanovovat nové povinnosti.“¹⁵ Proto jsou to obecné termíny, které souvisí se zákonným ustanovením, ale nezadávají nové podmínky.

¹⁴ Rozsudek NSS ze dne 3. 7. 2009 sp. zn. 5 Ao 1/2009 -186, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

¹⁵ Rozsudek NSS ze dne 3. 7. 2009 sp. zn. 5 Ao 1/2009 -186, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

Dalším krajem kde byly Rozsudkem Nejvyššího správního soudu ze dne 15. 9. 2010 sp. zn: č. 4 Ao 5/2010-48 z důvodu VTE zrušeny některé části ZÚR je i Plzeňský kraj. ZÚR Plzeňského kraje totiž vymezily plošné omezení výstavby VTE na celém území kraje: „Jednotlivé stožáry větrných elektráren mohou být umístovány na krajinotvorných horizontech, vedutách a dominantách pouze výjimečně podle výsledků podrobného krajinářského vyhodnocení. Lokalizace farem větrných elektráren není z hlediska ochrany krajinných hodnot a priorit dalšího územního rozvoje na území kraje možné.“¹⁶ Přitom farma větrných elektráren je v ZÚR stanovena jako „soubor čtyř a více stožárů větrných elektráren provozně souvisejících.“¹⁷ Přitom rozsudek zrušil obě tyto zmíněné části. Samotná definice farmy totiž nebyla dostatečně vysvětlena (otázka slovního spojení „provozně související“) a zdůvodněna (zejména otázka počtu čtyř stožárů), stejně tak jako plošné omezení výstavby. NSS k tomu uvádí, že „zákaz umístování větrných elektráren by měl být odůvodněn určitými specifiky konkrétních oblastí v rámci kraje a vztahovat se pouze k těmto vybraným územím.“¹⁸

Obr. 2: Krušné hory – větrná farma Kryštofovy hamry. (Foto: J. Kubová, 2009)

¹⁶ Rozsudkem NSS ze dne 15. 9. 2010 sp. zn: č. 4 Ao 5/2010-48, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

¹⁷ Rozsudkem NSS ze dne 15. 9. 2010 sp. zn: č. 4 Ao 5/2010-48, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

¹⁸ Rozsudkem NSS ze dne 15. 9. 2010 sp. zn: č. 4 Ao 5/2010-48, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

S výše uvedenými judikáty souvisí i další, které rovněž řeší výstavbu VTE v zásadách územního rozvoje. Jedním z nich je i judikát řešící ZÚR Moravskoslezského kraje. Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127 (publikované pod č. 2497/2012 Sb. NSS) má právní věty velmi obsáhlé:

„I. Podle čl. 1 odst. 1 Ústavy je Česká republika mimo jiné jednotný stát; nejedná se o federaci či nadstátní integrační uskupení. Ústavně zaručená samospráva obcí a krajů je pouze jedním z prvků dělby moci mezi ústředními ústavními orgány a orgány samosprávy a projevem principu subsidiarity, z něhož vyplývá, že věci místního významu mají být v té míře, v níž mají vskutku specificky místní povahu, svěřeny regulaci na této úrovni systému veřejné správy. Samospráva krajů a obcí nemůže mít takový dosah, aby místními či regionálními regulacemi fakticky rozdrobila jednotný právní a ekonomický prostor České republiky na oblasti, v nichž budou platit zásadně odlišná pravidla.“¹⁹

„II. Kraj může v zásadách územního rozvoje stanovit pravidla, na základě nichž s přihlédnutím ke konkrétním podmínkám kraje (např. charakteru krajiny, hustotě osídlení, zastavěnosti a protknutí civilizačními vlivy apod.) budou hodnoceny stavební záměry z hlediska jejich dopadu na zákonem chráněné hodnoty (zejm. § 18 stavebního zákona z roku 2006). Vybočí však z mezí daných požadavkem subsidiarity a minimalizace zásahu do práv jednotlivců, pokud znemožní určitý legální typ ekonomické či stavební aktivity, který za srovnatelných podmínek jinde na území České republiky je běžně provozován a připuštěn.“²⁰

Z výše uvedených právních vět a celého rozsudku je možné zjistit, že soud se nezabýval hodnocením výstavby VTE, její vhodností nebo ekonomickou výhodností. V tomto směru odkazuje na vůli zákonodárce v podobě energetické koncepce ČR a dalších zákonů, např. o obnovitelných zdrojích. Naopak zásadní otázkou, kterou se soud v tomto případě zabýval, je možnost vybočení kraje z pravidel územního plánování a dále prověření, zda zásahy do vlastnického práva byly provedeny „z ústavně legitimních důvodů a jen v nezbytně nutné míře a nejšetnějším ze způsobů vedoucích ještě rozumně k zamýšlenému cíli, nediskriminačním způsobem a s vyloučením libovůle.“²¹ Závěrem rozsudku soudu je jasná odpověď, že tyto požadavky splněny nebyly a to především díky nepodmíněnosti, kategoričnosti a tedy neproporcionality regulativů. ZÚR na svém území vymezily plochy s absolutní a s relativní regulací (dle NSS oboje s jednoznačným zákazem) výstavby VTE, celkem na 91% všech ploch, které je k výstavbě možné využít. Tedy zbylo pouze 9% ploch a tím podle NSS došlo na daném území kraje v podstatě k

¹⁹ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²⁰ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²¹ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

zákazu této činnosti obecně, což je zcela v rozporu se zákony ČR (energetická koncepce, podpora obnovitelných zdrojů apod.).

Soud říká, že kraj má právo na samosprávu a v rámci něho může v určité míře stanovovat pravidla výkonu určitých činností a regulovat je tak, aby vzhledem k místním podmínkám, např. i s ohledem na charakter krajiny a její estetické hodnoty, bylo dosaženo co možná nejvíce harmonického uspořádání vztahů v území. Otázkou je, jak má být splněn požadavek na podobný přístup k výstavbě VTE, když charakter území v jednotlivých krajích, jeho ráz a hodnoty, jsou zcela odlišné a tedy i ochrana musí být různá (různě důsledná). Na tuto otázku lze v rozsudku částečně nalézt odpověď: soud zdůrazňuje, že „požadavek elementární jednotnosti podmínek pro život jednotlivců, včetně jejich ekonomických aktivit, neznamená, že by v různých regionech nemohly být stanoveny různé (různě přísné) podmínky pro regulaci takových aktivit, např. stavebních. Tato regulace však musí mít objektivně existující důvod vycházející z takových podmínek daného regionu, jimiž se tento liší od jiných regionů nebo od jakého „průměrného“ stavu z pohledu celostátního.“²²

K tomuto soud uvádí, že z žádných částí ZÚR není patrné, že by důvodem regulace VTE byly zvláštnosti, jimiž se území v podstatné míře liší od jiných krajů. Soud v rozsudku uvádí, že v ZÚR byl zcela obecný a legitimní cíl ochrany pohledového obrazu krajiny tak konkretizován striktními požadavky, že fakticky vylučuje VTE stavět. Těmito striktními požadavky jsou dle NSS jednak vymezení území (91% kde je VTE možné stavět) a s ním související přísný a bezvýjimečný zákaz v tomto území VTE stavět. Konkrétně je v rozsudku NSS uvedeno: „Takto striktně a široce pojatý záměr chránit krajinu před vizuálními změnami je neproporcionálním omezením vlastnického práva majitelů dotčených pozemků.“²³ Na druhou stranu soud říká: „A priori nic nebrání tomu, aby se byly v ZÚR stanoveny požadavky omezující výstavbu VTE, ale musí vyhovět kritériu proporcionality.“²⁴ V rozsudku je zdůrazněno, že dle NSS je největší problém v tom, že zákaz výstavby je absolutní a nedává možnost posoudit konkrétní stavbu v konkrétních územích s ohledem na jeho charakteristické podmínky. Toho se týká např. slovní spojení „neumísťovat stavby, které svými plošnými nebo vertikálními parametry vytvářejí nové pohledové bariéry a dominanty v krajině“. Naproti tomu regulace, do kterých bylo vloženo slovo přednostně, tedy „přednostně umísťovat mimo pohledově exponovaná území“ už dle NSS vyhovují požadavkům proporcionality, protože přidáním slova „přednostně“ umožňují vyhodnotit různé zájmy v každém jednotlivém případě a až

²² Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²³ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²⁴ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

na základě toho případně VTE povolit nebo zakázat. Ze stejného důvodu (nepodmíněnost, tedy nemožnost posouzení) soud označil jako neproporcionální i další požadavky, např.: „nevytvářet nové pohledové bariéry“.

Závěrem lze shrnout, že soud nebrání stanovit pravidla pro omezení výstavby VTE, která v určitých typech lokalit výstavbu VTE neumožní. Tato pravidla ale dle soudu „nemohou být kategorická, nepodmíněná a neumožňující v určitých případech dát přednost jiným hodnotám než ochraně vizuálních hodnot krajiny.“²⁵ Tedy musí umožnit to posouzení, vyhodnocení.

S problematikou výstavby VTE souvisí i další Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 30. 3. 2012 sp. zn: č. 8 Ao 7/2011-138, tentokrát pro Karlovarský kraj. Jeho právní věty jsou:

„I. Regulace vysokých větrných elektráren jako záležitostí nadmístního významu umožňuje kraji vymezit v zásadách územního rozvoje [§ 5 odst. 4 ve spojení s § 36 stavebního zákona z roku 2006] plochy pro jejich umístování jako plochy nadmístního významu ve smyslu § 2 odst. 1 písm. h) téhož zákona.“²⁶

„II. Pokud kraj vymezí v zásadách územního rozvoje (§ 36 stavebního zákona z roku 2006) konkrétní plochy nadmístního významu ve smyslu § 2 odst. 1 písm. h) téhož zákona, nemůže na obce přenést pravomoc, aby v územních plánech tyto plochy nadmístního významu neupravily.“²⁷

Tento rozsudek navazuje na předcházející zejména v otázkách neproporcionality a s tím související problém nedostatečného odůvodnění. V tomto rozsudku je nepodmíněnost a bezvýhradnost regulace dána zákazem umisťovat VTE mimo plochy vymezené v grafické části. Takto vymezené plochy potom zahrnují pouze několik málo lokalit. Na rozdíl od rozsudku pro Moravskoslezský kraj, kde byl nedostatečně odůvodněn příliš striktní zákaz, tady chybí významnější odůvodnění právě zvolení pouze malého počtu lokalit. Hlavní otázkou ale, kterou tento judikát řeší, je obsažena i v obou právních větách. Jde o vymezení ploch nadmístního významu a možnost jejich podrobnějšího prověření v rámci navazujících územně plánovacích nástrojů obcí. První právní věta říká, že „nadmístní význam plochy může být dán nejen charakterem plochy samotné, ale zejména jejím využitím, které se odvíjí od jejího funkčního určení“.²⁸

²⁵ Rozsudek NSS ze dne 16. 6. 2011 sp. zn: č. 7 Ao 2/2011-127, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²⁶ Rozsudek NSS ze dne 30. 3. 2012 sp. zn: č. 8 Ao 7/2011-138, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²⁷ Rozsudek NSS ze dne 30. 3. 2012 sp. zn: č. 8 Ao 7/2011-138, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

²⁸ Rozsudek NSS ze dne 30. 3. 2012 sp. zn: č. 8 Ao 7/2011-138, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

ZÚR stanovily pro výstavbu VTE lokality a označily je jako plochy nadmístního významu. Navíc u nich stanovily potřebu podrobnějšího prověření v navazujících územně plánovacích dokumentacích obcí. S tím souvisí druhá právní věta, která říká, že pokud ZÚR tyto plochy konkrétně vymezí (nejen popisem v textu, ale i graficky), pak obce nemají žádnou zákonnou možnost takto konkrétně stanovené plochy nadmístního významu nerespektovat, tedy nezařadit je do dokumentací jako plochy vhodné pro VTE.

Okrajově je v rozsudku zmíněna z hlediska praxe důležitá zásada: „samotná existence určité stavby nebo typu staveb v území nevylučuje, aby nástroje územního plánování další umístování takových staveb do budoucna regulovaly jinak než dosud, nástroje územního plánování totiž reagují na změny v území, které se přirozeným způsobem vyvíjí.“²⁹

Dalším krajem, kterému byly ZÚR zrušeny rozsudkem NSS byl i Jihomoravský kraj. V rozsudku Nejvyššího správního soudu ze dne 21. 6. 2012 sp. zn: č. 1 Ao 7/2011-526 se tentokrát neřeší problematika VTE, ale především otázky procesu posuzování vlivu na životní prostředí (hodnocení SEA).

Na závěr této problematiky, tedy vazby ochrany krajiny a krajinného rázu na územní plánování je třeba se zamyslet nad tendencí přesouvat konkrétní rozhodovací praxi podle ust. § 12 odst. 2 ZOPK do procesu územního plánování. Podle mého názoru tato snaha neodpovídá právě výše uvedeným rozsudkům, kde je důraz kladen na snahu neomezit vlastnická práva a tedy umožnit a trvat na konkrétním posuzování konkrétní stavby.

6 Závěr

Závěrem lze pro rozhodovací praxi shrnout na základě výše uvedených judikátů následující body:

Účel ustanovení § 12 ZOPK je ochrana před těmi činnostmi, které snižují hodnoty zákonných kritérií (tedy přírodní a estetická hodnota, harmonické měřítko a vztahy v krajině, VKP, ZCHÚ, kulturní dominanty).

Orgán ochrany přírody tedy musí posoudit dvě dílčí otázky:

- zda posuzovaná činnost může snížit nebo změnit krajinný ráz,
- zda taková změna či snížení nevylučuje zachování významných krajinných prvků, kulturních dominant, zvláště chráněných území, přírodní a estetické hodnoty, nebo harmonického měřítko a vztahů v krajině.

²⁹ Rozsudek NSS ze dne 30. 3. 2012 sp. zn: č. 8 Ao 7/2011-138, Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.

Nástrojem k dosažení ochrany je udělování souhlasu (nebo nesouhlasu). Přitom je nepřijatelné, aby orgán ochrany přírody posoudil otázku zásahu do krajinného rázu předběžně a mimo správní řízení a podle toho správní řízení zahájil, či nikoliv.

V rámci povolovacího procesu (z pravidla územního a stavebního řízení) musí být spolehlivě zjištěna skutečnost, zda nějaká činnost nemůže snížit či změnit krajinný ráz, přitom spolehlivě to může určit právě jen orgán ochrany přírody.

Kompetence orgánu ochrany přírody k § 12 ZOPK bude v silně urbanizovaném prostředí dána pouze při splnění dvou podmínek s ohledem na účel ZOPK:

- stavba, která svou charakteristikou může krajinný ráz ovlivnit,
- stavba je umístována v krajině, krajinným rázem charakterizované.

Znalecké posudky mohou sloužit pouze ke zkoumání skutkových otázek, ale nemohou hodnotit otázky právní, tedy zásah do krajinného rázu. Nelze je tedy ani pojmenovávat „Vyhodnocení vlivu stavby na krajinný ráz“ případně „Posouzení vlivu umístění stavby na krajinný ráz“, protože jde o rozhodnutí, které může učinit pouze správní orgán.

Ochranu krajinného rázu s ohledem na výstavbu větrných elektráren, jako nadmístních prvků, lze řešit i v rámci kompetence krajů v ZÚR.

V ZÚR je zcela v pořádku stanovovat obecné a legitimní cíle, vycházející ze zákona, jako je ochrana pohledového obrazu krajiny. Tyto cíle ale nelze konkretizovat striktními požadavky tak, že fakticky vylučují stavět, např. VTE. Těmito striktními požadavky jsou dle NSS jednak vymezení území a s ním související přísný a bezvýjimečný zákaz v tomto území VTE stavět. Tedy v ZÚR mohou být stanoveny požadavky omezující výstavbu VTE, ale musí vyhovět kritériu proporcionality a musí umožnit možnost posoudit konkrétní stavbu v konkrétních územích s ohledem na jeho charakteristické podmínky.

Pokud jsou v ZÚR konkrétně stanoveny plochy nadmístního významu (v textové části i grafické vymezení), pak obce nemají žádnou zákonnou možnost takto konkrétně stanovené plochy nadmístního významu nerespektovat a vymezit pro jiné využití.

This article aims to review judgments of the Supreme Administrative Court, concerning the protection of landscape and particularly the institute of landscape character. This is not their legal analysis, but the effort is summarized present with regard to the possibility of use of the administrative practice.

Literatura:

- (1) Nejvyšší správní soud, [online]. [cit. 2012-30-08].
Dostupný z WWW: <<http://www.nssoud.cz>>.
- (2) Česko. Úplné znění zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. [online]
[cit. 2012-02-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.mzp.cz/>>.

Kontakt:

Ing. Jitka Kubová, Ph.D.

FSv ČVUT v Praze, Katedra urbanismu a ÚP

Thákurova 7, 166 29 Praha 6

e-mail: jitakubova@seznam.cz

editoři: Kateřina Štréblová Hronovská – Jiří Kupka
název: Ochrana kulturní krajiny – hledání cílů, možností a pravidel
vydalo: České učení technické v Praze
zpracovala: Fakulta stavební ČVUT, Thákurova 7, Praha 6
vytiskla: Tiskárna nakladatelství ČVUT, Zikova 4, Praha 6
počet stran: 132
náklad: 200
Vydání první

foto na obálce: Osovsko (Foto: J. Kupka, 2013)
návrh obálky: Anna Marie Černá
grafická úprava: Jiří Štrébl, Kateřina Štréblová Hronovská, Jiří Kupka

© České vysoké učení technické v Praze
Praha 2013

ISBN 978-80-01-05391-1